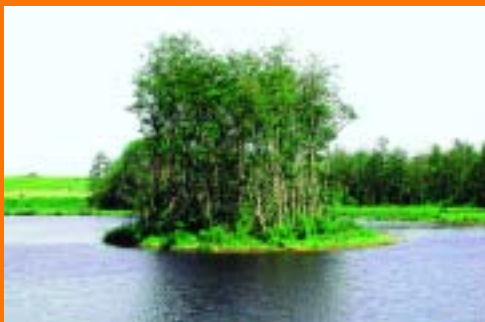
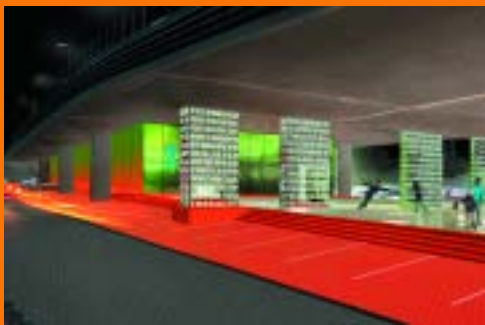

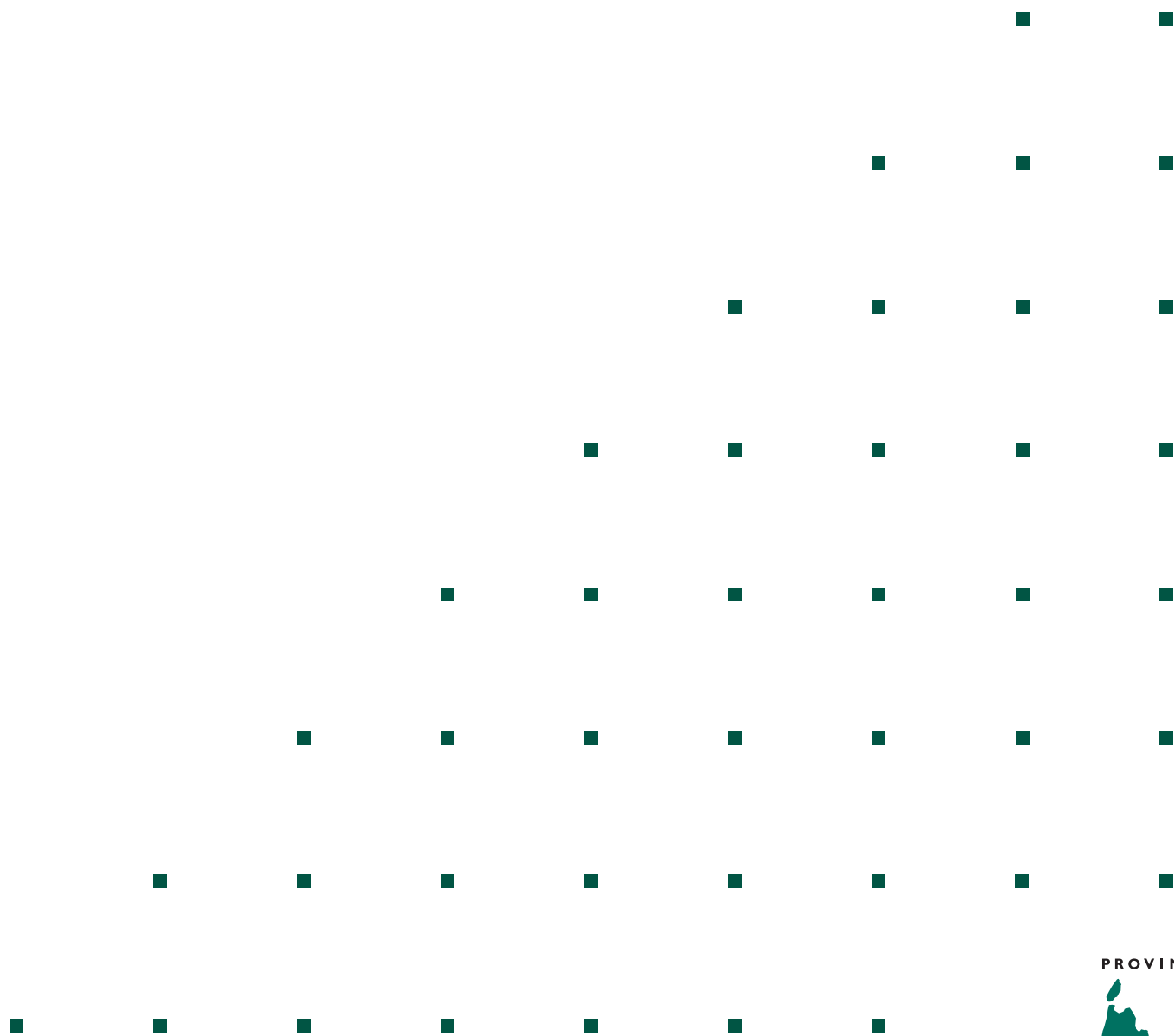
Beleving en verbeelding door culturele planologie

*Twee jaar integratie van kunst en ruimtelijke
inrichting in de provincie Noord-Holland*

Beleving en verbeelding door culturele planologie

*Twee jaar integratie van kunst en ruimtelijke
inrichting in de provincie Noord-Holland* ■

Historische kaart van Noord-Holland. De plaatsen met projecten culturele planologie die in deze publicatie staan beschreven zijn groen gemarkeerd.

Inhoudsopgave

5 **Voorwoord**

7 **Inleiding**

Herkenbare identiteit in de leefomgeving

Experimenten provincie Noord-Holland

13 **Groen- en waterplan**

Nieuwe weg biedt nieuwe kansen

La luna in lunet-putten

Levend water de blauwe draad

De meerwaarde van samenwerking

25 **Reconstructie Houtrakpolder**

Levenselixer voor het landschap

Van restgebied naar cultuurland

Kruisbestuiving geeft extra dimensie

34 **Schatkamer oer-IJ**

Oorspronkelijk IJ als bron van inspiratie

Uitnodiging om oer-IJ uit te dragen

Praten als hele provincie

45 **Kort**

Tijdsdruk als struikelblok

45 *Stationslocatie Beverwijk*

Schiphol stad, mainport en economische motor

49 *Identiteit Schiphol*

Projecten gemeenten

- 55 **Vissershov Zaanstad**
Rouw en bouw in een unieke stadswijk
Een plek met een sterke ziel
Afscheid is een nieuw begin
- 65 **Vinex Heerhugowaard**
Grote ambities voor vinexlocatie
Een sprong in het duister
Baanbrekend ontwikkelingstraject voor nieuwbouwwijk
- 73 **Kort**
Wateroffers in waterrijke wijk
- 73 *Broekpolder Beverwijk-Heemskerk*
Modern recreëren in archeologische context
- 76 *Broekpolder Beverwijk-Heemskerk*
Avonturen in Legmeer-west
- 80 *Nieuwbouw Uithoorn*
Studie schudt partijen wakker
- 83 *Station Heemskerk*
Eigen identiteit voor Alkmaars groen
- 85 *Groenvoorziening Alkmaar*
Dudok-speelplein alleen voor gebruikers
- 87 *Liebergen Hilversum*

Projecten kort geknipt

- 91 Muizenfort Muiden
- 91 Zonnestraal Hilversum
- 92 Ongegrepen werkelijkheid Noord-Holland Noord
- 92 Restruimte autoroutes
- 93 Spaarne Haarlem
- 94 Kunst langs de Zaan
- 94 Straatmeubilair Vissershov
- 95 Nieuw Oosteinde Aalsmeer
- 96 Plein Alkmaar
- 96 Toekomst Amstelland
- 97 Geniedijk Haarlemmermeer
- 97 Egelshoek Heiloo
- 98 Duinpark Den Helder
- 98 Bangert/Oosterpolder Hoorn
- 99 A8 Koog aan de Zaan

C

ultuur draagt bij aan het welbevinden van de mens. Cultuur verrijkt het dagelijkse leven en vormt een brug tussen mensen, heden en verleden, tussen mensen onderling, tussen jong en oud en tussen mensen en hun omgeving. Ik zie cultuur als een verbindende factor, die noodzakelijk is voor een leefbare maatschappij en omgeving.

Culturele planologie draagt in het bijzonder bij aan de herkenbaarheid en leefbaarheid van de omgeving. Culturele planologie zorgt voor betrokkenheid van burgers bij de vormgeving van hun leefomgeving. Daarom is culturele planologie voor de jaren 2005-2008 een van de speerpunten van ons provinciaal cultuurbeleid.

Culturele planologie betekent het inbrengen van cultuuractoren en cultuurfactoren bij de ruimtelijke inrichting van onze provincie. Cultuurfactoren zijn verhalen van mensen, de geschiedenis van de plek, de gebouwde en landschappelijke monumenten, tradities en gebruiken. Ze kunnen een basis vormen voor nieuwe ontwikkelingen.

Cultuuractoren zijn (landschaps)architecten, kunstenaars en andere vormgevers die worden betrokken bij ruimtelijke ordeningsprocessen. Culturele planologie ontstaat wanneer de actoren werken op basis van de factoren. Zo ontstaat vanuit de cultuur een inspirerende en richtinggevende invloed op de ruimtelijke ordening.

Ruimtelijke ordening is een belangrijke taak van de provincie, een taak die door de Nota Ruimte van het Rijk de komende jaren nog belangrijker wordt. De rol van de provincie verandert van een toetsende rol naar een op ontwikkeling gerichte rol. Dit wordt ontwikkelingsplanologie genoemd.

In de ontwikkelingsplanologie werken publieke en private partijen samen aan de ruimtelijke ordening, op basis van een gedeelde opvatting over het aan te pakken ruimtelijke probleem en de al aanwezige kwaliteiten en uitgangspunten. Ik zie culturele planologie als een wezenlijk onderdeel van de ontwikkelingsplanologie, waarbij cultuur door de inzet van cultuuractoren en -factoren een richtinggevende rol kan hebben bij het gezamenlijk vaststellen van gedeelde waarden en het vaststellen van uitgangspunten en randvoorwaarden. Cultuur en culturele planologie zijn essentieel voor de identiteit, de continuïteit daarvan en de karakteristieken van stad en land en daarmee voor de leefbaarheid van de omgeving en betrokkenheid van burgers.

Culturele planologie is een nieuw en vrij complex begrip dat zich ontwikkelt door er samen aan te werken. De afgelopen jaren heeft culturele planologie daardoor steeds duidelijker gestalte gekregen. Gemeenten en ook de provincie zelf hebben inhoud gegeven aan culturele planologie door projecten te ondernemen waarin cultuur bijdraagt aan ruimtelijke plannen voor de leefomgeving van burgers in Noord-Holland. In de publicatie die voor u ligt staan niet alleen deze projecten beschreven, maar ook de wijze waarop zij tot stand zijn gekomen. Ik wil laten zien wat culturele planologie in de praktijk van alle dag betekent voor burgers, kunstenaars, ontwerpers, ambtenaren en bestuurders, die werken aan

de kwaliteit van onze omgeving. Culturele planologie is bij grote projecten zoals het recreatiegebied Heerhugowaard, en bij kleine projecten zoals het Muizenfort, van belang. Tal van onderwerpen als recreatiegebieden, de geschiedenis van het oer-IJ en de toekomst van Schiphol komen aan bod. U kunt lezen dat iedereen initiatieven kan nemen tot projecten, of dat nu de ambtenaar welzijn is uit een kleine gemeente, de cultureel planoloog van de provincie, of een historische vereniging; de wil en wens om te werken aan betrokkenheid en leefbaarheid komt iedere keer weer naar voren.

Ik wens u veel leesplezier en inspiratie en nodig u uit om samen met ons verder inhoud te geven aan de culturele planologie.

Rinske Kruisinga

Gedeputeerde Provincie Noord-Holland

Zorg, welzijn, cultuur en Europa

■ Herkenbare identiteit in de leefomgeving

Culturele planologie speerpunt provinciaal beleid

Het beleid van de provincie om kunst, cultuur en ruimtelijke inrichting te integreren begint vruchten af te werpen. Zo'n dertig projecten culturele planologie zijn de afgelopen paar jaar met steun van de provincie in de steigers gezet. Een aantal daarvan is inmiddels afgerond en andere zijn zo ver om te worden uitgevoerd. Culturele planologie is speerpunt van het beleid tot 2008 en wint aan bekendheid bij lokale overheden en projectorganisaties.

De samenleving verandert in hoog tempo. Het publiek is enerzijds mondiger dan voorheen, anderzijds raakt een steeds grotere groep mensen geïsoleerd en is onverschillig. In de cultuurnota 2001-2004 speelt de provincie in op deze veranderingen en spreekt van 'cultuur in een vraaggerichte, sociale context ter verbetering van de kwaliteit van de fysieke en sociale leefomgeving'. In het nieuwe beleid is cultuur niet alleen een doel, maar ook een middel om de bewoners van een gebied op vrijwillige basis te betrekken bij verbeteringen in hun leefomgeving. Mensen weten wat er in hun buurt speelt, zijn er onderdeel van en geven gezamenlijk vorm aan de lokale identiteit.

Cultuur biedt de mogelijkheid van herkenbaarheid en draagt zorg voor de continuïteit van karakteristieke waarden in een gebied. Door kunst en cultuur te integreren met projecten van ruimtelijke ordening – culturele planologie – kan dit worden bereikt. Culturele planologie wordt door de provincie omschreven als 'een interdisciplinaire aanpak, die leidt tot een sectoroverschrijdende en integrale benadering van ruimtelijke ontwikkelingen, waarbij cultuur een inspirerende en richtinggevende

invloed heeft op de inrichting van stad en land'. Kunstenaars kunnen bij dit proces een belangrijke rol spelen. De provincie denkt dat kunstenaars een goed oog hebben voor karakteristieke en herkenbare elementen. Ze zijn door hun onafhankelijke positie vrij in hun denken en doen en daardoor minder gebonden aan politieke, economische of andere belangen. Ze kunnen echter niet op eigen houtje aan de slag gaan. Het gaat om een samenspel tussen de professional en mensen in de omgeving en dat in de ruimste zin van het woord. Het is dus zaak om in goed overleg met andere disciplines en omwonenden of gebruikers tot een uitkomst te komen die meer is dan de som der delen.

Waarden

De tijd dat kunst een broche is die naar believen wordt opgepikt of weggelaten is voorbij. Kunst en cultuur moeten in het nieuwe beleid een gelijkwaardige factor vormen bij het inrichten van de openbare ruimte. Door de integratie van diverse disciplines en het in gezamenlijkheid vaststellen van gedeelde waarden, wordt een gebied als geheel bekeken bij de (her-)inrichting daarvan.

Het experiment oer-IJ (zie bladzijde 34) is in feite het eerste grote project culturele planologie in de provincie Noord-Holland waar deze manier van denken en werken wordt toegepast. In deze multidisciplinaire studie zijn de waarden van het oude oer-IJ vastgesteld en op papier zichtbaar gemaakt. Die waarden vormen het uitgangspunt bij nieuwe ingrepen in de ruimtelijke ordening. Dat betekent dat het doel van het proces en de uitkomsten niet hetzelfde hoeven te zijn. Het doel is kwaliteitsverbetering en de manier waarop dat te bereiken is. De belangen en de gewenste uitkomst zijn randvoorwaarden waaraan moet worden voldaan. Wanneer er bijvoorbeeld een nieuwe woonwijk moet verrijzen, liggen die randvoorwaarden vast en in het gebied van het oer-IJ zijn ook de archeologische, culturele en cultuurhistorische waarden vastgesteld. Met die gegevens kan er in het ontwerpproces worden gekeken hoe de nieuwbouwwijk vorm kan krijgen.

Kwaliteit

Culturele planologie levert niet alleen een bijdrage aan de 'hardware' van het land, het heeft vooral invloed op de beleving door de mensen die met dat deel van de stad of het landschap te maken krijgen. De ervaring in de afgelopen jaren toont aan dat door het inbrengen van cultuurfactoren – historie, monumenten, levende cultuur – en cultuuractoren – kunstenaars en cultureel planologen – in de ruimtelijke ordening, de kwaliteit en de leefbaarheid in de stedelijke en landschappelijke omgeving worden verhoogd.

Voor het beleid 2005-2008 geeft de provincie in het cultuurbeleid prioriteit aan uitbreiding van projecten culturele planologie. De provincie speelt daarbij op verschillende manieren een rol: als initiatiefnemer, partner, kwaliteitsbewaker of spelverdeler. Culturele planologie wint aan bekendheid bij lokale

overheden en projectorganisaties. In de eerste periode van het nieuwe beleid zijn zo'n dertig projecten culturele planologie in de steigers gezet, waarbij circa twintig gemeenten betrokken zijn. Deze publicatie geeft een overzicht van de projecten en moet worden beschouwd als een schriftelijke weergave van een onderzoek naar de mogelijkheden en problemen die zich voordoen, maar zeker ook de kansen en het belang van culturele planologie bij de (her-)inrichting van de openbare ruimte. De projecten zijn ingedeeld naar initiatiefnemer: provincie of gemeente.

Onderzoek

Sommige projecten zijn uitgebreid andere korter beschreven. De overige projecten worden alleen genoemd, niet omdat ze minder interessant zijn, maar ze staan vaak nog in een beginstadium of een soortgelijk proces komt elders in het boek aan bod. Elk project begint met een vrij zakelijke projectbeschrijving gebaseerd op de informatie zoals aanwezig bij de provincie. Daarna geven één of meer betrokkenen hun kijk op het project, de werkwijze, samenwerking of het verloop. Ieder hoofdstuk is op verschillende manieren te lezen: een snel overzicht via de intro's en samenvattingen in de kadertjes, of het uitgebreide proces in de verhalen.

Niet elk initiatief leidt tot succes, bijvoorbeeld door tegenstrijdige belangen bij verschillende partijen, tijdsdruk als gevolg van deadlines voor subsidies, of onmogelijkheden in verband met veiligheidseisen. Ook die projecten zijn in dit onderzoek opgenomen, zodat in voorkomende nieuwe situaties bijtijds kan worden gereageerd op eventuele verstoringen.

Deze publicatie pretendeert zeker niet compleet te zijn. Wanneer een geïnteresseerde lezer meer wil weten over een van de hier beschreven projecten of over nieuwe projecten culturele planologie, kan hij contact opnemen met de provincie Noord-Holland - bureau cultuur en educatie.

In de cultuurnota 2001-2004 spreekt de provincie van 'cultuur in een vraaggerichte, sociale context ter verbetering van de kwaliteit van de fysieke en sociale leefomgeving'. Voor kunst in de openbare ruimte wordt daarmee de weg ingeslagen om kunst en ruimtelijke ordening te integreren (culturele planologie). Kunstenaars hebben oog voor culturele en cultuur-historische waarden, essentieel voor de beleving van een gebied. De kunstenaar kan deze waarden accentueren en zichtbaar maken. In nauwe samenspraak met andere disciplines en het publiek kunnen deze elementen vervolgens een plaats krijgen in ontwerpen voor (her-)inrichting van de ruimte. In de paar jaar dat culturele planologie nu uitgangspunt is voor het provinciale beleid hebben circa twintig gemeenten ervaring opgedaan met projecten culturele planologie.

Experimenten provincie Noord-Holland

Noord-Holland

Waar ooit het oer-IJ stroomde

ligt nu het vaste land.

Moerassen zijn verdwenen.

Water volgt gedwongen een vast spoor.

En in de diepte van de bodem

rust een lang verleden.

Dat wijst de weg

in de verbeelding van het heden.

■ Nieuwe weg biedt nieuwe kansen

Voor de Groene IJmond*) heeft Grontmij een groen- en waterplan ontwikkeld om de natuur en cultuurhistorische elementen in het gebied te herstellen en versterken. Bij twee deelprojecten uit dit plan zijn kunstenaars betrokken: de Lunettenzone en het Wijkeroogplantsoen. Door de intensieve samenwerking tussen landschapsarchitect en kunstenaar liggen er voor deze gebieden verrassende ontwerpen klaar.

Voor het gebied rond Beverwijk is in opdracht van de stuurgroep Groene IJmond een groen- en waterplan ontwikkeld. Een van de aanleidingen daarvoor is de aanleg van de provinciale Westelijke Randweg langs Heemskerk, Beverwijk en Velsen-noord. Deze weg zal de binnenduinrand over een grote lengte gaan doorsnijden. Dat heeft nogal wat gevolgen voor de verschillende landschappen. Als tegenwicht voor de aantasting van het groengebied is er in het groen- en waterplan gezocht naar een goede balans tussen de noodzakelijke stedelijke uitbreidings- en herstructureringsplannen en een aantrekkelijk leef- en werkgebied. In het plan wordt uitgegaan van versterking van de natuurlijke waarden, de cultuurhistorische elementen in het landschap herstellen en een functie geven, de versnippering verminderen van de verschillende landschappen en van de stadsranden, het realiseren van waterrijke groene verbindingen geïntegreerd in de stedelijke projecten.

*) Opdrachtgever voor het groen- en waterplan is de stuurgroep Groene IJmond waarin zitting hebben: de provincie Noord-Holland en de gemeenten Beverwijk, Heemskerk en Velsen. De inkoop verloopt via de gemeente Beverwijk.

Twee deelgebieden zijn door de provincie aangemerkt als experimenten culturele planologie. Voor het ontwerp van het stationsgebied/Wijkeroogpark ontstaat er een symbiotische werkrelatie tussen kunstenaar Erick de Lyon en landschapsarchitect Ronald Rietveld. Dat heeft geresulteerd in een voorstel voor metamorfose van het gebied waarbij de Scheybeek in ere wordt hersteld en doorgetrokken tot in het Noordzeekanaal. In de Lunettenzone vonden kunstenaar Paul de Kort en landschapsarchitect Durk de Vries elkaar. Hier wordt een deel van de oude Stelling van Beverwijk op eigentijdse wijze in de stedelijke omgeving teruggebracht, gebruikmakend van de grondwaterspiegel.

Deadline

De twee experimenten culturele planologie zijn in nauwe samenwerking tussen Grontmij, de gemeenten Beverwijk, Heemskerk en Velsen, de betrokken landschapsarchitecten en de kunstenaars tot stand gekomen. “Op een gegeven moment kwam de vraag van de provincie of er geen kunstenaars konden deelnemen aan het project. Toen lag het groen- en waterplan al op tafel. De kunstenaars zijn er in deze

experimenten culturele planologie dus later aan toegevoegd”, legt Paul Schekkerman, projectleider economische activiteiten van de gemeente Beverwijk, uit. “Ik zei: ‘Ik vind het prachtig en leuk, maar dat mag niets vertragen want de deadline van 31 december moet wel worden gehaald in verband met de ISV-subsidie (investeringsprogramma stedelijke vernieuwing - red.) van de provincie.’ De provincie is namelijk niet soepel met die deadline. Ook niet als er een vertraging zou ontstaan doordat er een kunstenaar aan wordt toegevoegd vanwege het eigen beleid culturele planologie.”

Bij projectleider Pim de Blaey van Grontmij Noord-Holland komt eveneens de vraag binnen om met een kunstenaar samen te werken. “Ik heb daar geen moeite mee”, zegt De Blaey, “maar de kunstenaar moet wel rekening houden met onze planning. En dat is goed gegaan. Ik kan nu zeggen dat het wel heel leuk is zo’n symbiose met een kunstenaar. Wij vinden de voorstellen van Paul en Erick dan ook echt iets toevoegen aan het plan, heel waardevol.” “Het is goed om met een kunstenaar samen te werken vanwege het verschil tussen wat een landschapsarchitect mag zeggen en doen en wat een kunstenaar kan zeggen”, vult landschapsarchitect Durk de Vries aan. “Vaak hebben wij goede ideeën om een plan zeggingskracht te geven, maar die worden al snel afgewimpeld als: doe maar gewoon. Als een kunstenaar in een groep meedoet, worden die voorstellen minder snel terzijde geschoven. Bovendien is een kunstenaar in staat meer betekenis en inhoud te geven aan een idee.”

Touwtje springen

“Het groen- en waterplan was al in een ver gevorderd stadium toen ik erbij kwam”, vertelt Paul de Kort. “Voor mij is het net of er een club mensen touwtje staat te springen waar ik bij in spring. Ik kijk dan naar elementen waar ik bij kan aankoppelen op een

Zoet en brak water mengen bij de coupure in de dijk van het Noordzeekanaal.

poëtische manier.” “Bij de lunetten was voor Paul en mij al snel duidelijk dat de kunst ons deelgebied moest overstijgen om een punt te maken, namelijk de hele linie in beeld brengen. Dat moest op zo’n manier dat de inrichting van de plek niet afhankelijk werd van de kunst en omgekeerd”, aldus De Vries. “Tijdens een bijeenkomst maakte iemand de opmerking ‘weet je eigenlijk wel wat het woord lunet is’ en toen ik de volle betekenis leerde kennen, groeide het plan om de linie zichtbaar te maken. En als de sky the limit is pak je die ook, dus mijn eerste plan was een lichtlijn van hele felle lampen uitgezet langs de linie. Als blijkt dat dit niet kan vanwege verstoring van kwetsbare natuur in de binnenuitrand en de kosten, zoek je naar andere mogelijkheden.”

Voor het stationsgebied/Wijkeroogpark wordt Erick de Lyon gevraagd. Grontmij heeft van de

gemeente Beverwijk de opdracht om voor dit gebied samen te werken met bureau B+B landschapsarchitecten. Grontmij kijkt naar de technische kanten van het project, Ronald Rietveld van B+B en De Lyon maken samen het ontwerp. Het klikt zo tussen die twee dat ze letterlijk samen gaan zitten werken en: “Het maakte niet meer uit wie wat bedacht. En als de Grontmij met een beter idee kwam, ook ontwerptechnisch, dan werd dat meegenomen”, aldus De Lyon.

Plezierig

De samenwerking verloopt fantastisch, zo blijkt uit de verhalen. De Lyon: “Er zitten moeilijke technische dingen in ons plan, dat legden we voor aan de Grontmij, daar werd er goed naar gekeken en dan kwam het bij ons terug. Dat vind ik heel plezierig, want bijvoorbeeld de coupure (doorsnijding - red.) voor de Scheybeeck naar het Noordzeekanaal, dat kunnen wij gewoon niet.”

“We hebben veel tijd gestopt in de contacten met B+B”, vertelt De Blaey, “elke keer de input gegeven om de volgende stap te zetten. En ik ben verrast over de kennis van water die bij deze kunstenaar aanwezig is. Dat maakt het overleggen een stuk gemakkelijker. Bovendien vind ik het erg knap dat B+B zo weet vol te houden: dit idee is goed! Ik moet dat intern bij ons dan wel verdedigen, want wij zijn sneller geneigd om te kijken naar het haalbare. Door het aandringen van B+B houden we nu langer vol en daardoor verwaterd een plan veel minder.”

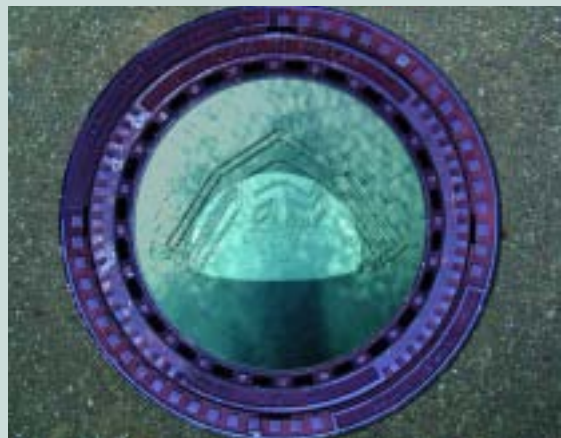
Bij het groen- en waterplan is het de eerste keer dat de gemeenten Beverwijk, Heemskerk, Velsen en Grontmij Noord-Holland te maken krijgen met culturele planologie. Bij twee deelprojecten van het omvangrijke plan worden op initiatief van de projectleider culturele planologie van de provincie, kunstenaars aan de ontwerpteams toegevoegd. In beide gevallen verloopt de samenwerking met de landschapsarchitect uitermate goed. Voor Grontmij een welkome aanvulling, want een kunstenaar heeft de vrijheid om meer te zeggen en andere ideeën te ontwikkelen. Bovendien is een kunstenaar in staat meer betekenis en inhoud te geven aan een idee.

■ La luna in lunet-putten

Lunettenzone

Voor de Lunettenzone in Beverwijk gaat kunstenaar Paul de Kort uit van de historie van de Stelling van Beverwijk. Op ingenieuze wijze verbindt hij het grondwater aan de betekenissen van het woord lunet, waardoor de oude linie op kunstzinnige wijze weer zichtbaar wordt gemaakt. De uitvoering is echter afhankelijk van pragmatische afwegingen.

De Lunettenzone is vernoemd naar de aarden wallen (lunetten) onderdeel van de voormalige Stelling van Beverwijk (zie kaart). Die verdedigingslinie werd in 1800 aangelegd om eventuele invasies in Noord-Holland een halt toe te roepen. In 1799 waren er immers Engelse soldaten en Russische troepen binnengekomen. De Stelling bestond uit meerdere linies van aarden wallen, elk met hun eigen vorm en verschillend van grootte. De lunetten waren aan de achterkant open en als het even mogelijk was, werden ze omringd door een natte gracht. De volledige Stelling van Beverwijk liep vanaf het strand bij Wijk aan Zee door de duinen, langs het Corusterrein en door begraafplaats Duinrust om nu in nieuwbouwwijken uit de tweede helft van de twintigste eeuw te verdwijnen. Het maakte deel uit van een grotere linie die via Purmerend helemaal doorliep tot Monnickendam. De linie raakte al in 1801 in ongerede toen de palissaden werden verkocht en de lunetten buiten onderhoud werden gesteld. De meeste lunetten zijn verdwenen door uitbreidingen van Beverwijk en Heemskerk en de industrie. Van de negen over-

Aan de grootte van de maansikkel is de grondwaterstand af te lezen.

gebleven grote en middelgrote lunetten in het noordwestelijk deel van Beverwijk zijn er nog zeven, niet altijd even duidelijk, te vinden.

Kunstenaar Paul de Kort heeft in goede samenwerking met landschapsarchitect Durk de Vries een schetsontwerp gemaakt, uitgaande van de oude linie en ingepast in het huidige landschap. "Paul is voor mij een goede sparringpartner geweest", vertelt De Vries. "Hij heeft al het een en ander gedaan op het gebied van land-art en architectuur en dat is belangrijk, want een kunstenaar die losse werken maakt en weinig integreert, kan in processen waarin ik werk niet veel toevoegen." "Waar het volgens mij om gaat, is dat je iemand naast of tegenover je hebt zitten die net zo denkt over kwaliteit als jijzelf", zegt De Kort. "Iemand met een gelijke visie en die je als gelijkwaardig ziet."

Maansikkel

In het schetsontwerp wordt de linie nieuw leven ingeblazen. De Kort schrijft in zijn presentatie: 'In het noordelijk deel van het groen- en waterplangebied ligt de Lunettenzone. Hier komt de Stelling even aan

de oppervlakte en vermengt zich met het landschap van nu. In de herinnering slingert de Stelling nog steeds van de duinen naar de polder. Onder het maai-veld stroomt het grondwater nog altijd van hoog naar laag. Beide bewegingen leiden een verborgen bestaan, om slechts hier en daar of zo nu en dan te mengen met het oppervlaktewater of de huidige tijd.'

De Kort geeft met deze beschrijving aan welke elementen hij in zijn ontwerp wil verbinden en zichtbaar maken. Het woord lunet betekent oorspronkelijk halve maan en komt overeen met de maansikkelvormige glooiing die de aarden wallen in het landschap vormen. Maar het betekent ook brillenglas, verrekijker of lens. Die betekenissen heeft De Kort geïnspireerd tot zijn project 'Luna in phrear'.

Op ogenschijnlijk willekeurige plaatsen in Beverwijk, bij een fietspad of op de hoek van een straat zelfs vlakbij het stadskantoor, heeft ooit een lunet gestaan. Daar wordt een put (phrear) geslagen tot op het grondwater. De put wordt afgesloten met een vandaalbestendig glazen deksel. Het daglicht valt via de deksel tot op de grondwaterspiegel, het zogenoemde freatisch vlak. Bij een laag grondwaterpeil

De Lunet zichtbaar op de achtergrond in een wrekend landschap.

reflecteert het freatisch vlak een smal sikkeltje, als een eerste kwartier. Maar als het grondwaterpeil stijgt dan wordt 'de maan steeds voller'. In de glazen deksel is de vorm van de oorspronkelijke lunet gegraveerd; deze vorm is afhankelijk van de linie waar die deel van uitmaakte. Zo ontstaat een nieuwe linie van lunetten in het Beverwijkse. Als het aan de kunstenaar ligt, wordt echter de hele verdedigingslijn van weleer zichtbaar gemaakt.

Broche

Beverwijk heeft het project Lunettenzone opgenomen in het gemeentelijk kunstenplan en de afdeling cultuur heeft het college voorgesteld voor dit project de 1-procent maatregel in te stellen. Zo kunnen eventuele meerkosten door de gemeente worden gefinancierd en wordt deelname van kunstenaars in andere deelprojecten van het groen- en waterplan mogelijk gemaakt. Toch is Paul Schekkerman van de gemeente Beverwijk realistisch en enigszins sceptisch. "Een probleem is dat kunst nu vaak te laat wordt ingebracht en er in de budgetten geen rekening mee is gehouden. Als er dan kostenoverschrijdingen of tekorten zijn, wordt kunst toch als eerste geschrapt. Kijk nu naar dit voorbeeld. Je krijgt als ambtenaar een project: er wordt een weg aangelegd en het landschap heringericht. Daarbij is het kunstdeel voor de gemeente een toevoeging. Ik word straks afgerekend op de infrastructuur, de waterhuishouding. Als de Lunetten goed is ingericht, heb ik mijn werk goed gedaan. Of het project van

De Kort wel of niet is uitgevoerd, dat weet na een half jaar niemand meer." "Kunst als broche", reageert De Kort, "dat is precies wat culturele planologie wil doorbreken. Culturele planologie wil dat kunst een gelijkwaardige factor wordt bij de inrichting van het landschap en de stad. Ik ben er echt van overtuigd dat kunstenaars de blik van anderen kunnen sturen, waardoor het landschap anders wordt ingericht."

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland

Project: Luna in phrear in de Lunettenzone, vormgeving aanwezigheid lunetten en water

Kunstenaar: Paul de Kort

Samenwerking met: landschapsarchitect, Grontmij Noord-Holland, stuurgroep Groene IJmond, gemeenten en gemeentelijke diensten, Hoogheemraadschap Noord-Holland Noorderkwartier

Presentatie: ontwerp 2004

Rol provincie: initiatiefnemer, partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: cultuurhistorisch element terugbrengen in de huidige omgeving, aandacht voor en bewustwording van het alom aanwezige water

- GROEN- EN WATERPLAN

Levend water de blauwe draad

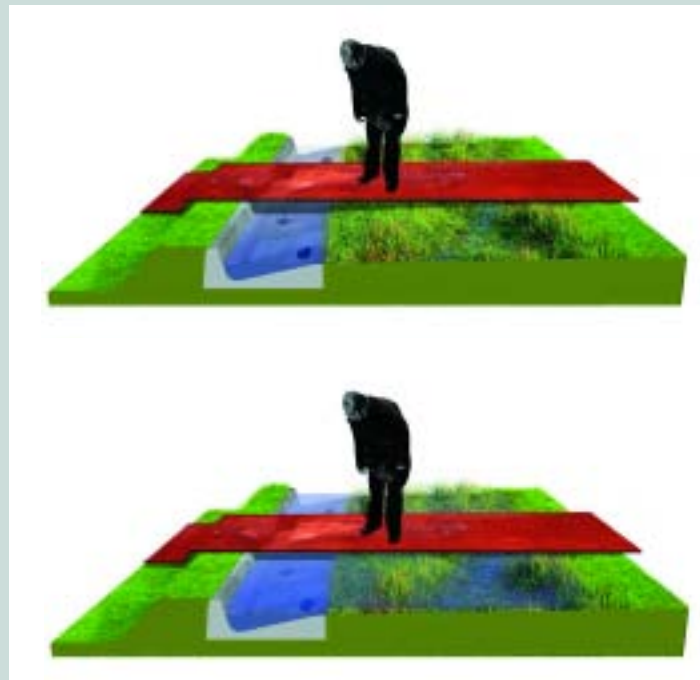
Stationsgebied/Wijkeroogplantsoen

Het project stationsgebied/Wijkeroogplantsoen ligt vrijwel geheel op het grondgebied van Velsen. Het project kenmerkt zich door complexiteit op het gebied van de waterhuishouding en de vele betrokken partijen. Toch ligt er inmiddels een definitief ontwerp klaar en wordt het geld voor uitvoering bij elkaar gesprokkeld.

Het stationsgebied/Wijkeroogplantsoen maakt deel uit van het groen- en waterplan voor de IJmond. Het is een wezenlijk onderdeel van een groengebied dat bestaat uit drie parken aan de centrumkant van Beverwijk en het Wijkeroogpark in de gemeente Velsen. Het Wijkeroogplantsoen ligt ten westen van de Velsertunnelweg, aan de andere kant ligt het gelijknamige park.

Ondanks de groene benaming duiden veel visuele kenmerken op de vorming van een restgebied waar geen visie achter schuil gaat. Er zijn te veel ongewenste elementen zoals een onduidelijke achteringang, een zeer dominante speelplaats, een stationsgebied, slecht onderhoud, ongewenste hekken rond nutsvoorzieningen en ongecontroleerd autogebruik. Kortom, deze groene strook maakt nu een rommelige indruk en heeft als park geen uitstraling.

In nauwe samenwerking met Grontmij hebben landschapsarchitect Ronald Rietveld van bureau B+B en kunstenaar Erick de Lyon samen een ontwerp gemaakt voor dit gebied, waarin de aloude Scheybeek wordt doorgetrokken naar het Wijkeroogpark. 'Bij de inpassing van de beek wordt gezocht naar een combinatie van elementen die de beek tot de hoofdattractie van de Wijkeroogpark-

Zomer- en winterbeeld van de vernieuwde Scheybeek.

zone gaat maken. Vanwege het schone water wordt de beek enerzijds gebruikt om natuurwaarden en anderzijds speelactiviteiten te genereren. De ruimtelijke inpassing wordt zorgvuldig afgestemd op ruimten, zichtlijnen en sferen in het park', schrijven De Lyon en Rietveld in hun presentatie van de toe-

Beek loopt door het menggebied van brak en zoet water.

komst. Simpele maar uitdagende constructies maken het mogelijk dat de beek andere park-elementen kruist. Die kruisingen moeten op zichzelf ook weer een attractie zijn.

Nieuwe natuur

De beek wordt doorgetrokken tot het Noordzeekanaal. Daar komt een open verbinding zodat het zoute kanaalwater kan mengen met het schone beekwater en er allerlei nieuwe mogelijkheden ontstaan voor flora en fauna. Zo lopen beek en naastgelegen fietspad respectievelijk als een blauwe en rode draad van Beverwijk-noord helemaal door de parken tot er zicht is op de langsvarende schepen in het Noordzeekanaal. "Dit is het mooiste punt van het plan", zegt De Lyon enthousiast, "de loop van de beek en het door golven van de schepen opge-

stuwde water komen samen in de coupure. Het is de plek waar het brakke water door de dijk stroomt. Het is in wezen de plek waar het plan om draait!" Voor de gegevens waar niet aan valt te tornen, bedenken de geestesvaders van dit project sfeervolle oplossingen. Zo stellen ze voor om het hek rond de nutsvoorzieningen om te vormen tot follies (excentrieke fantasiebouwwerkjes) in het park, of er een speelvoorziening van te maken. De loze spoorbaan onder de Velsertaverse kan bij de weg worden getrokken en biedt zo voldoende ruimte voor het fietspad en de doorloop van de Scheybeek. Een vreemd element is de zone rondom het buurthuis en de bibliotheek, gekenmerkt door rode klinkers van parkeerplaatsen. Dit gebied moet met bomen worden aangekleed en meer bij het park worden betrokken. Herstel van de oude zeedijk, ligweiden

en een kinderbad completeren het voorstel voor de nieuwe invulling van de parkzone met daarin de Scheybeek als levensader.

“Het definitieve ontwerp ligt klaar”, zegt De Lyon. “Wij hebben het aan de opdrachtgever aangeboden, maar die wilde het in november 2004 niet in het college van Velsen brengen vanwege de financiële problemen in de gemeente”, aldus Pim de Blaey, projectleider Grontmij.

Al snel blijkt hoe complex dit project in elkaar steekt. Beverwijk is verantwoordelijk voor de uitvoering van het groen- en waterplan en regelt de financiën. Velsen neemt de besluiten als het gaat om de ruimtelijke ordening en draagt de kosten van beheer en onderhoud. “En dan is er nog Rijkswaterstaat met terreinen in dat gebied”, zegt De Blaey. “Corus, en het NAM-terrein, waarover zojuist besloten is dat het als bedrijventerrein wordt ontwikkeld”, vult Paul Schekkerman van de gemeente aan.

“We hebben hier met zo veel partijen te maken. Het waterleidingbedrijf, ProRail vanwege het spoorwegterrein, het energiebedrijf want er lopen stroomkabels, naast Rijkswaterstaat ook provinciale waterstaat, het hoogheemraadschap...”, vervolgt De Lyon en De Blaey, elkaar aanvullend als in een zangstuk voor twee heren. “Het is ongelooflijk wat er op zo weinig vierkante kilometers bij elkaar komt en dat alles voor een plantsoentje”, merkt De Lyon op.

In natura

Het definitieve ontwerp wordt nu doorberekend op de financiën. Ook daarbij speelt de kunstenaar een rol. De Lyon: “We hebben contact met Corus en kunnen waarschijnlijk restmetaal van ze krijgen om diverse projecten mee uit te voeren. Een soort sponsoring in natura. Misschien moeten we daardoor sommige ideeën wel herzien, afhankelijk van het materiaal dat we krijgen.” “Rijkswaterstaat heeft

ook honderdduizend euro beloofd, vanwege de verbinding van de Scheybeek met het Noordzeekanaal. Dat vinden ze belangrijk voor de ecologische ontwikkelingen in het gebied”, aldus De Blaey. Grontmij, landschapsarchitect en kunstenaar sprokelen de centen bij elkaar om het ontwerp ten uitvoer te brengen. Van gemeentezijde klinken echter sombere geluiden. Schekkerman: “Vervolgens moet het worden gekoppeld aan beheer en dat moet de gemeente Velsen betalen. Op basis van het voorlopig ontwerp, bleef er bij beheer een gat van twaalfduizend euro. Daar zit het probleem, want Velsen heeft grote financiële problemen. Er wordt nu gezocht of de financiën voor dat beheer op een andere manier kunnen worden ingevuld.” De Blaey blijft optimistisch: “De kans is groot dat we de zaak rond krijgen met behoud van kwaliteit.”

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland
Project: herinrichting Wijkerooigplantsoen, aansluiting op Wijkerooigpark en de centrum-parken van Beverwijk, waterhuishouding
Kunstenaar: Erick de Lyon
Samenwerking met: stuurgroep Groene IJmond, gemeenten en gemeentelijke diensten, bureau B+B, Grontmij, Rijkswaterstaat, provinciale waterstaat, Corus, Hoogheemraadschap Noord-Holland Noorderkwartier
Presentatie: definitief ontwerp najaar 2004
Rol provincie: initiatiefnemer, partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker
Invalshoek: verrijking van het park door herinrichting met aandacht voor de waterhuishouding, ecologische mogelijkheden en attractiviteit voor de gebruikers

De meerwaarde van samenwerking

Het gesprek

Culturele planologie lijkt het ei van Columbus: neem een kunstenaar en voeg die bijtijds toe aan het ontwerpteam voor een gebied. Laat de creativiteit bruisen en de uitkomst stijgt ver uit boven grauwe middelmaat. De werkelijkheid is weerbarstiger, maar als de samenwerking goed verloopt en partijen zich inzetten om een plan haalbaar te maken, dan krijgt het draagvlak – ook bij de bevolking.

Er komt heel wat bij kijken om culturele planologie in de praktijk te brengen, zo blijkt aan tafel met Erick de Lyon en Paul de Kort, kunstenaars, Pim de Blaey, projectleider Grontmij en Paul Schekkerman, projectleider bij de gemeente Beverwijk. “In het groen- en waterplan is het de eerste keer dat Beverwijk werkt met culturele planologie in die zin dat het echt gaat om een proces”, zegt Schekkerman. “De vorige wethouder heeft het initiatief genomen om een kunstbeleid op te zetten en dat begint nu pas een beetje te leven. Maar we hebben sinds november 2004 weer een nieuwe wethouder en ik weet niet hoe die daar tegenaan kijkt. Bovendien hebben we er ook nooit geld voor gehad. We hadden zelfs geen geld voor onderhoud van de aanwezige kunst. Ik heb wél een keer een kunstwerk weg laten halen. Vanwege achterstallig onderhoud was het te gevaarlijk geworden om te laten staan.”

Schekkerman schetst de problemen waar gemeenten tegenaan lopen. Zelfs al is de wil aanwezig om kunst in een vroeg stadium bij de (her-)inrichting van een landschap of stadsdeel te betrekken, dan blijft de vraag hoe dat te betalen. Toch zijn de

gespreksdeelnemers ervan overtuigd dat culturele planologie een meerwaarde heeft voor de ruimtelijke inrichting. “Wij krijgen de opdracht voor bijvoorbeeld zo’n groen- en waterplan. Een van onze landschapsarchitecten gaat daarmee aan de gang. Een landschapsarchitect is zelf heel creatief, wat die doet zit dicht tegen kunst aan. Maar ze hebben de ruimte niet, worden gelimiteerd door de opdrachtgevers en het geld. Wij moeten altijd kijken naar de haalbaarheid”, merkt De Blaey op. “Maar dat geldt voor ons ook”, brengt De Kort daar tegenin, “mijn plan om met hele felle lichtstralen de Stelling van Beverwijk zichtbaar te maken, ketste af op onuitvoerbaarheid vanwege het ecologisch gebied en de kosten.” En ook in het oorspronkelijke plan van De Lyon moest een onderdeel geschrapt vanwege onhaalbaarheid.

Techneuten

Er zijn echter meer factoren waardoor de oorspronkelijke ideeën van kunstenaars sneuvelen. De Lyon: “Helemaal niet in dit project want daar is de samenwerking met de Grontmij heel goed, maar ik heb te

Doorsnede beek in menggebied.

vaak meegemaakt dat de techneuten na het definitieve ontwerp de ontwerpers bedanken en er vervolgens bij de uitvoering een slap aftreksel van maken. En waar het heel erg mis kan gaan, is als een technisch bedrijf te veel macht heeft en zelf met een ontwerper aan de gang gaat, terwijl je als kunstenaar hele andere voorstellen hebt gedaan.”

“Wij willen die samenwerking ook voortzetten in de uitvoering”, stelt De Blaey gerust, “maar de problemen ontstaan als je de uitvoering niet binnen de budgetten kunt vinden. Dan moet je compromissen zoeken.” “Dat hoeft helemaal niet”, weerlegt De Lyon, “vraag het aan de kunstenaar. Die kan soms op een hele simpele wijze een oplossing vinden waar een ander niet aan denkt.” Voor de Blaey is dat precies de reden om de kunstenaars ook bij de uitvoering te betrekken. “Dat is het interessante van zo’n samenwerking. Dan blijft er iets over van het oorspronkelijke plan.”

Cultuurbaar

Alles valt of staat bij de samenwerking, zo wordt telkens weer duidelijk. “Bij het Lunettenproject is dat goed gegaan omdat de mensen en ideeën klikken en beide partijen een open oog en oor hebben voor wat er bij de ander leeft”, zegt De Kort. “Voor mij draait het om een goede organisatie. Ik zie zo’n samenwerkingsverband als een strikt zakelijke relatie”, brengt De Blaey daar tegenin, “wij moesten die opdracht doen en daar werd iemand aan toegevoegd. Of het klikt of niet, er moet wat uitkomen

en als het door een goede samenwerking beter wordt, is dat mooi meegenomen.”

De Kort weet andere voorbeelden: een kunstenaarsinitiatief dat ten uitvoer is gebracht puur op het enthousiasme van de deelnemers, waar geen organisatie achter zat. Organisatie is ook voor De Lyon belangrijk. De ervaring van Schekkerman wijst echter uit dat de organisatie nog zo goed kan zijn, maar dat het een moeizame weg is wanneer de mensen niet klikken.

De meeste plannen die doorgaan hebben al een soort draagvlak, merkt De Lyon op. Dat geldt ook voor de lunetten en voor de Scheybeek. “Het mooie van die plannen is dat het vaak al bestaat, maar dat niemand er oog voor heeft. En dan wordt het er door de kunstenaar uitgetrokken.” “Je haalt iets naar boven dat er sluimerend al is”, herkent De Kort. “Iedereen moet het kunnen snappen, dan kun je partijen bij elkaar brengen”, vervolgt De Lyon. “In ieder geval komt er iets van de historie terug”, zegt Schekkerman. “Maar kijk nu naar de Lunettenzone, die moet vrij blijven. Toch staat er een paardenstal en er zijn geiten, daar mag je niet aankomen van de mensen.” “We leven niet meer met het landschap. Kunst kan er voor zorgen dat mensen er weer wat voorzichtiger mee omgaan”, aldus De Kort. “Toen ik samen met een collega in Broekpolder bezig was met het project Wateroffers (zie bladzijde 73, red.), dachten wij meteen aan het oer-IJ dat zo bepalend is geweest voor de historie van dat gebied. Misschien maakt het de mensen die daar gaan wonen allemaal niets uit, maar als kunstenaar hoop je dat je met het project dat jij aanbiedt, een aantal bewoners weet te prikkelen. Je merkt dat als je iets uitlegt zelfs de grootste cultuurbaar zegt: goh, zo had ik er nog niet naar gekeken.”

Er wordt vooral stilgestaan bij de uitkomsten van een project, maar moet een kunstenaar niet al vanaf

de allereerste stap bij de plannen worden betrokken?

De Blaey: "Dan moet iedereen veel alerter worden, inclusief de provincie. Ze kwamen toen het hele groen- en waterplan er al lag. Maar het zou kunnen als de provincie nu inspeelt op de 'robuuste groenstrook'." "Ik weet het niet", merkt De Kort op, "je moet als kunstenaar ook weer niet te veel *involved* raken, want dan raak je gemakkelijk je functie als luis in de pels kwijt." "Ik zit juist te denken dat een kunstenaar die vroeg bij een project wordt betrokken als intermediair kan fungeren tussen de technische mensen en de beleidsmakers", ziet De Blaey als mogelijkheid.

Wanneer de kunstenaar ook instapt, het belang van culturele planologie staat voor de gespreksdeelnemers buiten kijf. "Als Grontmij proberen we de dingen die we doen breed aanvaard te krijgen", zegt De Blaey. "Ik vind echter dat er groot wantrouwen is bij burgers tegen de dingen die worden gedaan. Kunst en culturele planologie kunnen we daarom gebruiken om de acceptatie van projecten te vergroten."

Schekkerman: "Het belang moet je zoeken in het project zelf, in het proces waarmee je zaken kunt verzachten (zie Zaanstad bladzijde 55, red.).

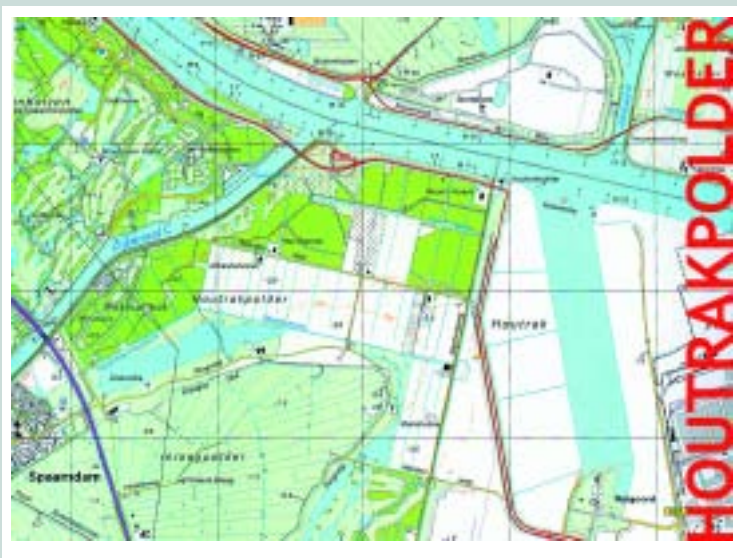
Tegelijk moet het iets opleveren dat langdurig aanwezig is, het moet zichtbaar en tastbaar zijn. Je moet het kunnen uitleggen zodat de mensen een binding kunnen krijgen met hun omgeving. Binnen je realisatieplanning moet je daar dus tijd en ruimte voor vrijmaken."

In het gesprek tussen twee kunstenaars, de projectleider van de gemeente Beverwijk en de projectleider van Grontmij passeren tal van mogelijk- en moeilijkheden de revue. Kijken de projectleiders met name naar haalbaar- en uitvoerbaarheid, de kunstenaars focussen in eerste instantie op mogelijkheden en passen hun creatieve ideeën aan als dat noodzakelijk blijkt. Organisatie is belangrijk, maar wanneer de samenwerking in goede harmonie verloopt, kost dat minder energie en is er veel mogelijk. Op welk tijdstip een kunstenaar ook inspringt bij een project, het biedt altijd een voordeel: een andere manier van kijken en een grotere acceptatie van een project bij het publiek.

RECONSTRUCTIE HOUTRAKPOLDER

Levenselixer voor het landschap

Afvalgrond, bodemas en baggerspecie; we produceren met z'n allen grote hoeveelheden hiervan. Op zoek naar een plek om dergelijke resten van onze beschaving op te bergen, viel het oog op de Houtrakpolder. Een stuk niemandsland, zoals het in eerste instantie lijkt. De aanleg van deze afvalgronddepots is de aanleiding om via culturele planologie de Houtrakpolder te verlevendigen: van een gebied getekend langs de liniaal naar een aantrekkelijk, spannend, uitnodigend recreatiegebied.

Smalle dijkes slingeren zich door het groene landschap van de oude inlaagpolder, halverwege achter de spoorlijn Amsterdam-Haarlem. Vogels kwinkelen, de grote stad lijkt ver weg. Een argeloze fietser trotseert de noorderwind, passeert de brug over de Midentocht en plots wordt hij geleid door de liniaal van de tekentafel. 'De Houtrakpolder karakteriseert zich door landschappen die vanuit beleidsmotieven en incidentele beslissingen tot stand zijn gekomen',

staat te lezen in diverse analyses. Strak getrokken sloten en een even strak georganiseerd bos kunnen niet verhullen dat de Houtrakpolder met weinig gevoel voor diversiteit is ingericht. Het gebied ligt pal ten zuiden van het Noordzeekanaal, ter hoogte van Halfweg, grenst in het westen aan het recreatiegebied Spaarnwoude, aan de oostelijke zijde ligt de Afrikahaven (zie kaart). Het valt onder het bufferzonebeleid van het Rijk en maakt deel uit van de groene bufferzone tussen Amsterdam en Haarlem, dat moet voorzien in de behoefte aan staatsbos, natuur en recreatiebos. Nu de benodigde grondaankopen voor uitbreiding van deze groene bufferzone

zijn gedaan, kan er werk worden gemaakt van de inrichting van dit gebied. Twee grondlichamen van hergebruikte afvalgrond, baggerspecie en bodemas worden in het landschap geïntegreerd en vormen een fysieke en visuele afscheiding tot het westelijk havengebied van Amsterdam.

In een eerdere periode is al een deel van de Houtrakpolder ingericht voor natuur en recreatie. In deze fase wordt daar nog een natuurontwikkelings-

gebied aan toegevoegd en een deel van de eerste fase wordt heringericht. Het hele project wordt via een PPS (publiek-private samenwerking) tot stand gebracht. De partijen die hierbij betrokken zijn, bestaan uit Staatsbosbeheer, de Dienst Landelijk Gebied van het ministerie van LNV, de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude, en NV Afvalzorg. Uiteindelijk moet er een aantrekkelijk groen gebied ontstaan met mogelijkheden voor natuur, bos en recreatie; het open karakter wordt behouden en verbeterd, het vormt één geheel en moet beter dan nu aansluiten bij de historische inlaagpolder en de hele omgeving.

Rijker

Na een selectieronde is beeldend kunstenaar Han Goan Lim gevraagd deel te nemen aan de reconstructieplannen, zodat de invulling niet wordt ingegeven door korte termijnbeleid. De Dienst Landelijk Gebied (DLG) is in het conceptontwerp voor de polder uitgegaan van het natuurlijk verbindend element water. Lim is gevraagd om de landschapelijke en cultuurhistorische waarden te versterken. Daarnaast heeft hij ideeën ontwikkeld voor kunstconcepten in het landschap en een visie op de gronddepots. Daarbij is de inzet dat het gebied rijker moet worden gemaakt aan ervaringen en emoties.

Voor de verwerking van de afvalgrond zijn de landschapsarchitect en de -illustrator van DLG uitgegaan van de zichtlijnen in de polder en hun visie dat het open karakter blijft bestaan, maar dat recreanten ook beschutting willen ervaren. Een grondwal schermt het gebied af van de industriële en havenactiviteiten. Een uitzichtsheuvel biedt de bezoeker juist de mogelijkheid om het omliggende gebied te verkennen. Deze is gesitueerd nabij de brug en de pont over het Noordzeekanaal. Het wordt een opvallend vormgegeven 'landmark' in

Houtrakbos, nu nog een houtplantage.

de polder en markeert de toegang tot het gebied, ook vanaf het water. Bovenop deze concentrische piramide wil Lim een attractief uitzichtpunt maken in de vorm van een beeldend vormgegeven observatorium.

Het andere oostelijk gelegen grote gronddepot, parallel gelegen aan de Afrikahaven (containerhaven van Amsterdam), krijgt een eigentijdse follie op het hoogste punt. Een follie was oorspronkelijk een kleinschalig vaak excentriek gevormd fantasiebouwsel uit de negentiende eeuw. Vanaf deze follie is er een panoramisch uitzicht op de Houtrakpolder zelf, de historische inlaagpolder en de Afrikahaven.

Proeftuin

De Houtrakpolder moet aantrekkelijk worden, een gebied waar het goed toeven is voor de stedelingen uit Amsterdam en Haarlem - er moet dus wat te beleven zijn. Kunst en cultuur vormen hierbij een levenselixer voor het landschap. Kunsteilanden,

De oude IJ-dijk is ondanks afvlakking nog enigszins zichtbaar in de Houtrakpolder.

natuureilanden en steigervlonders die het mogelijk maken de waterrijke omgeving op steeds andere manieren te doorkruisen. Cirkels van land, water en in de bossen, doorbreken het strakke stramien en verleiden tot het ontdekken van verrassende oases waar kunst staat, speciaal voor die plek ontworpen. Een proeftuin voor de vermenging van kunst, cultuur en natuur, accentuering en reconstructie van een deel van de historische oer-IJ-dijk, een smal en onverhard jaagpad voor de wandelaar en kunstplekken op strategische locaties, alles tezamen maakt het de Houtrakpolder tot een uitnodigend geheel. Naast dit alles gaat Lim niet voorbij aan het belang van de Houtrakpolder voor het grote aantal weekendrecreanten uit de nabij gelegen steden. ‘Veel kleinbehuisde families, vaak van allochtone afkomst, zoeken naar een natuurlijke omgeving om te spelen en te barbecuen. Het gaat veelal om grote families die een deel van de huisraad meenemen om op een plezierige wijze de dag door te brengen’, stelt de kunstenaar. Hij wil de auto zo dicht mogelijk bij de picknick plaatsen en denkt daarom aan een relatief open landschap met schaduwrijke fruit- en notenbomen en bessenstruiken.

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland

Project: schetsontwerp inrichting gebied Houtrakpolder op basis visie Dienst Landelijk Gebied

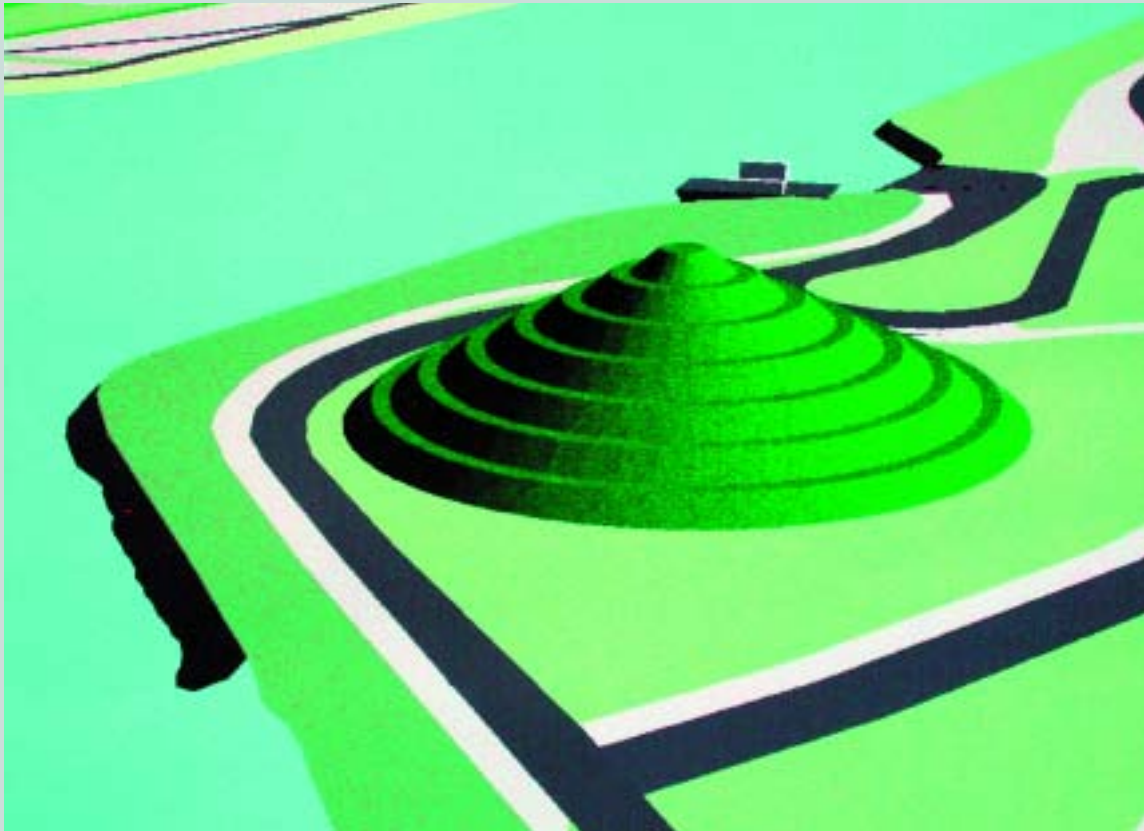
Kunstenaar: Han Goan Lim

Samenwerking met: provincie Noord-Holland, DLG LNV Noordwest, gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude, NV Afvalzorg Holding (Groene Schip), Staatsbosbeheer, Recreatieschap Spaarnwoude, Waterschap Groot Haarlemmermeer, Hoogheemraadschap Rijnland

Presentatie: schetsontwerp januari 2005

Rol provincie: initiatiefnemer, partner als subsidiegever en kwaliteitsbewaker

Invalshoek: kansen voor verbetering en verrijking van het landschap met behoud van cultuurhistorische waarden, gefinancierd door aanleg afvalgronddepots

Een dag na de definitieve presentatie van zijn voorstellen om de Houtrakpolder een nieuw gezicht te geven, weet Han Goan Lim niet wat er verder met zijn plannen gaat gebeuren. “De gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude moet nog toestemming geven en dat kan wel twee maanden duren.” Ruim een jaar nadat hij door de projectleider van de provincie was benaderd om te solliciteren voor deelname aan dit project, gaat het gebied hem aan het hart. “Ik wil eigenlijk wel dat het wordt uitgevoerd en ik zou dan heel graag een soort nazorg doen. Want je kunt nog zulke mooie schetsontwerpen, ideeën en plannen maken, maar je moet er bij de vervolgfases van ontwerp en bestek bovenop zitten. Voordat het wordt uitgevoerd zijn anderen er mee bezig en dan wordt jouw idee voortdurend vertaald, dus kan er van alles veranderen”, aldus Lim, die al in de jaren tachtig bezig was met culturele planologie - “Alleen werd het toen niet zo genoemd.” Voor Lim zelf is dit project een lange weg geweest.

“Toen ik hoorde wat de opdracht inhield heb ik er lang en breed over nagedacht welk standpunt ik moest innemen. De uitgangspunten waren een eenheid te maken van het hele gebied en een grote hoeveelheid afvalgrond onderbrengen. Dat is nogal radicaal en ik vond het wel beladen. Uiteindelijk heb ik ‘ja’ gezegd, want het komt er toch en dan kan ik er beter aan meewerken. Ik dacht ik kan proberen de situatie om te keren: van een verslechtering naar een verrijking, uitgaan van de kansen en mogelijkheden. Het creëren van nieuwe ervaringen en betekenissen, oftewel een ‘culturele dimensie’.” Wanneer Lim zich met het gebied gaat bezighouden, hebben de landschapsarchitect en de -illustrator van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) hun visie op de Houtrakpolder al verwoord. De polder moet zijn open karakter behouden, het moet goed aansluiten op de oude inlaagpolder, het moet tot een eenheid worden gemaakt én de gewraakte grondlichamen moeten op een passende wijze in

het landschap worden verwerkt. Zij hebben daarvoor al de locaties en een principevorm aangegeven. Lim: "Ik ben er tijdens het proces bijgekomen. Zij hadden hun ontwerpvisie zo goed als gereed en landschapsarchitecten willen doorgaans een mooi en functioneel landschap maken. Ze doen dit dan ook met zorg en overgave. Maar ik denk nu dat er méér mogelijkheden zijn in het kader van landschappelijke herinrichtingsplannen en afvalgronddepots... ook als je kijkt naar de ontwikkelingen die gaande zijn – bijvoorbeeld de plannen voor het bouwen op terpen – dan is het belangrijk dat kunstenaars er eerder bij worden betrokken. Zij kunnen dan meedenken over de locaties, de vormen en verschillende uitvoeringen, over een toe te voegen waarde. Je zou ook kunnen stellen dat een kunstenaar een bijdrage kan leveren aan de poëtisering van het landschap."

Vreemde eend

Lim is uitermate tevreden over de samenwerking met de twee DLG-medewerkers. "De eerste keer dat ik in de Houtrakpolder kwam, zag ik vreselijk tegen de opdracht op. Ik dacht: waar moet ik beginnen, wat moet ik hier mee? Maar ik ben vaak gaan kijken, heb veel foto's gemaakt en ik had om de twee, drie weken een gesprek met de mensen van DLG. In het begin voelde ik me een vreemde eend in de bijt, en dan ook nog een kunstenaar. Maar ik heb het echt getroffen, zij waren mijn enige gesprekspartner en we konden goed door één deur. Bovendien deelde ik grotendeels hun visie op het landschap. Zij dachten mee en hebben me nooit in mijn ideeën beknot. Hier was absoluut sprake van een meerwaarde door onze samenwerking: er kwam echt een creatief proces op gang, we inspireerden elkaar." Lim vertelt dat ook de medewerkers van DLG in het begin problemen hadden met de afvalopslag.

"Maar zij zijn in loondienst en moeten gewoon hun opdracht uitvoeren. Doordat ik op zoek ging naar mogelijkheden voor verrijking van het landschap, hadden zij het ook minder moeilijk. Daar waren ze heel blij mee."

In de ontwerpen voor een nieuwe Houtrakpolder gaat Lim er vanuit dat er zo min mogelijk blokkades zijn voor de bezoeker. "Er zijn nu zo veel hekken en verbodsborden. Ik wil het toegankelijker maken. Zo kwam ik op het idee van een culturele route door het hele gebied, dat leidt langs fenomenen van welke aard dan ook: kunst, cultuur, landschap of natuur." Dat hoeft niet allemaal groot te zijn, maar wel uitnodigend en spannend. Verborg en juist heel zichtbaar moeten elkaar afwisselen, opdat ook de emoties van de bezoeker variëren van verrassing tot 'daar moet ik heen'. Zijn plannen kunnen, ook als ze autonoom worden uitgevoerd, integraal worden opgenomen in de nieuwe landschappelijke vormgeving.

Wanneer de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude akkoord gaat met de voorstellen, kan het volgens de kunstenaar allemaal heel snel gaan. Voor de financiële verwezenlijking geeft Lim aan dat het deels kan worden meegenomen onder de noemers recreatie en herinrichtingskosten. Het andere deel zou kunnen worden gefinancierd vanuit een kunstfonds waar een half of één procent van het geld dat NV Afvalzorg moet betalen in wordt gestort. "Maar de kunst moet al worden meegenomen wanneer het project wordt aanbesteed", waarschuwt Lim, "dan kan het staan in de randvoorwaarden van het programma van eisen."

Ingrijpen

Lim voelt een grote verantwoordelijkheid bij deze opdracht, want: "Wie ben ik om zo in te grijpen in het landschap", zegt hij met veel respect voor de omgeving. "Terugkijkend op deze werkperiode ben

ik wel positief en ik ben tevreden over mijn ideeën, ook al houd ik er rekening mee dat niet alles precies zo wordt uitgevoerd als ik het heb bedacht. Dit project vind ik een soort voorbeeldproject voor andere plaatsen in Nederland. Ik vind sowieso dat kunstenaars bij de inrichting van het landschap of steden betrokken moeten zijn. Maar dat werkt alleen op basis van gelijkwaardigheid en daar moeten andere disciplines nog aan wennen. Ik merkte in het begin bij DLG bijvoorbeeld dat ze zich afvroegen wat mijn status was, ze konden me niet plaatsen, vroegen zich af wat mijn rapportage betekende voor hun werkzaamheden. Gelukkig is dat door de goede samenwerking allemaal opgelost.”

Han Goan Lim moet goed nadenken of hij wel wil meewerken aan een plan om een grote hoeveelheid afvalgrond in het landschap van de Houtrakpolder onder te brengen. Wanneer hij besluit mee te doen, gaat hij de polder eens bekijken. Lim weet niet waar hij aan is begonnen, voelt zich alleen met een welhaast onmogelijke opdracht. Maar door de goede samenwerking met DLG komt het creatieve proces op gang. De landschapsarchitect, de -illustrator en de kunstenaar inspireren en beïnvloeden elkaar. Vervolgbezoeken aan de Houtrakpolder, de vele foto's en het gebied minutieus in centimeters op zijn tekentafel, maken dat er een relatie mee ontstaat. Nu wil Lim dat het plan wordt uitgevoerd, waarbij hijzelf een vinger in de pap houdt zodat zijn ideeën overeind blijven.

Kruisbestuiving geeft extra dimensie

De projectleider

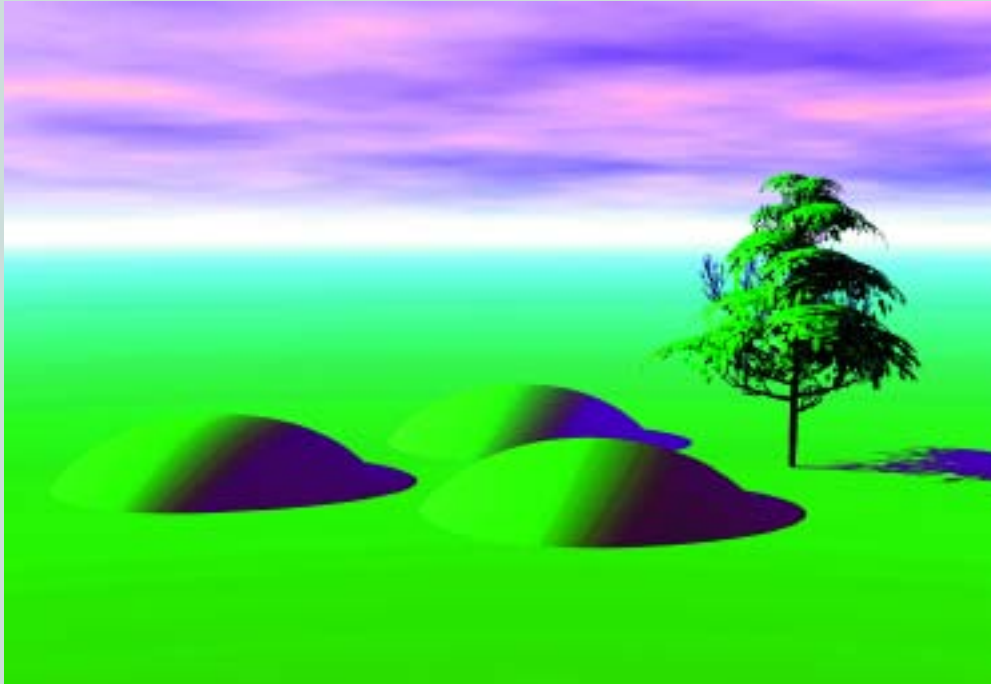
Met de Houtrakpolder doet de Dienst Landelijk Gebied voor de eerste keer ervaring op met culturele planologie. In positieve zin, zo blijkt, en onder dezelfde condities smaakt het naar meer. "In de voorstellen van Lim zitten echt dingen die wij niet bedenken", zegt Hil Kuypers, projectleider DLG voor de Houtrakpolder. Of alle plannen op korte termijn door kunnen gaan, hangt nu vooral af van de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude.

"Alle betrokken partijen willen aan de slag met het project", stelt Hil Kuypers, "het wachten is op de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude. Die moet nog akkoord gaan met de komst van de grondwal. Daar wordt nu over onderhandeld." Kuypers is optimistisch. Nog in januari staan enkele commissievergaderingen gepland en dan moet de gemeente definitief de knoop doorhakken. "We hebben ook gesteld dat als het te lang duurt, wij ermee stoppen want alles is al een half jaar uitgelopen." Wanneer de kogel door de kerk is, wordt een artikel 19 procedure gestart om het bestemmingsplan te wijzigen. "De volgende stap is dan het ontwerp", vervolgt Kuypers, "daarmee moeten we rond de zomer klaar zijn, zodat daarna meteen de inspraakprocedures kunnen beginnen. Dan volgt nog de aanpassing en de uitvoering. Als de beslissing er eenmaal ligt, kan het echt wel snel gaan. Han Goan Lim kan daar weer bij worden betrokken. Hij wil dat graag en het is al met de provincie besproken, die hebben daar wel een potje voor." Het is de eerste keer dat DLG te maken kreeg met culturele planologie en naar alle tevredenheid.

Kuypers: "De projectleider culturele planologie van de provincie, Maarten van Wesemael, kwam bij ons aan met het idee en we wilden het wel proberen. Dat heeft goed uitgepakt. Onze landschapsarchitect en -illustrator hebben goede ervaringen met Han. Het klikte en dat moet ook wel want een landschapsarchitect en een ontwerper zijn ook creatievelingen, die willen niet dat er zomaar aan hun werk wordt gemorreld."

Keuze

Kuypers denkt dat het zo'n positieve ervaring is geworden omdat er veel energie is gestoken in de voorselectie. "Uiteindelijk kwamen we onafhankelijk van elkaar op de keuze voor Han. Als de denkbeelden een beetje met elkaar overeen komen en de samenwerking verloopt goed, kan ik zeggen dat culturele planologie een meerwaarde oplevert. In de voorstellen van Han zitten echt ideeën die wij niet bedenken. Een kunstenaar kijkt toch net anders tegen de zaken aan en dan voegt die kruisbestuiving wel degelijk dingen toe." Dat Lim zich in het begin een vreemde eend in de bijt voelde en het gevoel

kreeg dat zo'n toegevoegde kunstenaar een beetje met argusogen werd bekeken, doet daar volgens de projectleider niets aan af. "Het was natuurlijk al een rijdende trein. We waren een heel eind op streek met de analyse en de visie toen hij erbij kwam. Het was gewoon allemaal nieuw."

Voor de politiek en de besluitvorming op provinciaal niveau noemt Kuypers culturele planologie eveneens een meerwaarde. "Wij hebben te maken met een hele andere dienst dan waar culturele planologie onder valt. En bij de provincie is iedereen erg met z'n eigen toko bezig. Maar door culturele planologie kunnen ook afdelingen met elkaar in gesprek gaan over hetzelfde project. Daar gaan we in het vervolg zeker op terugvallen."

De Dienst Landelijk Gebied is enthousiast over de samenwerking met de kunst als het gaat zoals bij de eerste ervaring. Na een uitgebreide selectieronde hebben projectleider, landschapsarchitect en -illustrator onafhankelijk van elkaar gekozen voor dezelfde kunstenaar. Dat heeft zijn vruchten afgeworpen: de chemie was er en dat leverde nieuwe en inspirerende ideeën op. Nu is het wachten op de politiek. Wat betreft nieuwe projecten zal DLG zeker gebruik maken van de opgedane ervaring, want culturele planologie geeft ook een nieuwe dimensie aan de besluitvorming bij de provincie.

■ Oorspronkelijk IJ als bron van inspiratie

Vijfduizend jaar natuur- en cultuurhistorie liggen er begraven onder het stroomgebied van het oer-IJ, dat eeuwen geleden voor een belangrijk deel bepaalde waar de eerste Hollanders gingen wonen en werken. Door nieuwbouw en verdere uitbreidingsplannen dreigt een schat aan informatie verloren te gaan. Het initiatief van de provincie om deze schatkamer 'boven water' te halen, moet uiteindelijk resulteren in meer aandacht voor onze ontstaansgeschiedenis en leidraad zijn voor de toekomstige ruimtelijke inrichting.

Noord-Holland, de provincie die werd gevormd door en grotendeels is onttrokken aan het water, gaat op zoek naar de oorsprong in het experiment culturele planologie oer-IJ. Het oer-IJ is niets anders dan het oorspronkelijke stroomgebied van het IJ, dat ooit van wat nu het IJ en IJ-meer is, tussen Beverwijk en Zaanstad doorliep en via de duinen bij Castricum in zee uitmondde. Dit water vormt de basis voor het ontstaan van Noord-Holland en de menselijke activiteit. Hier gingen mensen wonen omdat het gemakkelijk was om vee te houden, landbouw of handel te (be)drijven en dat leverde welvaart op.

Dit stroomgebied is een archeologische, cultuur- en natuurhistorische schatkamer. In opeenvolgende aardlagen liggen de lange bewoningsgeschiedenis en de verschillende landschappen opgeslagen. Heel de ontstaansgeschiedenis is af te lezen aan het oer-IJ. Dat spreekt tot de verbeelding van bewoners. Tijdens bijeenkomsten over het oer-IJ moeten er soms extra stoelen worden aangesleept, en een enkele boer is geheel zelfstandig beschermheer van

de kreken en stroomruggen die over zijn terrein lopen. Het oer-IJ leeft in de harten en hoofden van een aantal Noord-Hollanders.

Het tegendeel kan worden opgemerkt over de plannenmakers die zich bezighouden met het vormen van het landschap en de steden. Zij hebben zich tot op heden weinig gelegen laten liggen aan de mogelijkheden die het oorspronkelijke IJ biedt als het gaat om de inrichting van de ruimte.

Invitatie

Het oer-IJ raakt aan diverse ruimtelijke inrichtingsprojecten waarbij de provincie is betrokken. Daarom is het een regelrechte invitatie aan de culturele planologie hier een experiment op los te laten. In dit experiment wordt vooruitgelopen op de inrichtingsontwikkelingen van de toekomst. Er wordt pro-actief gewerkt door een handboek samen te stellen met daarin inspiraties om de schatten te gebruiken bij de (her-) inrichting van de ruimte. Voor het samenstellen van dit handboek is er eerst een gebiedsonderzoek uitgevoerd waarin de aan-

wezige natuur-, cultuurhistorische en archeologische kennis over het oer-IJ wordt ontsloten, inzichtelijk en toepasbaar gemaakt. In het onderzoek is meteen gekeken naar de nog aanwezige elementen en structuren van het oer-IJ.

Een tweede stap is een visuele analyse waarin de nadruk ligt op het ontdekken van samenhang in het gebied, hoe dat te ontsluiten, en op een aantrekkelijke en inspirerende wijze in beeld te brengen. Bij de samenhang gaat het om zowel die van het landschap zelf - de historische gelaagdheid, als om de rudimentaire elementen vanuit de geschiedenis die zichtbaar zijn in het landschap, en om de verbondenheid van de mensen met het landschap.

Op basis van het onderzoek en de analyse worden ideeën geopperd om het oer-IJ beter zichtbaar te maken, zowel fysiek in de vorm van gereconstrueerde stroomruggen, als virtueel in de vorm van panelen met foto's en teksten. Er staan richtlijnen, uitgangspunten en ontwerpstrategieën in het handboek, die concreet kunnen worden gebruikt in toekomstige ruimtelijke ontwerpen en ontwikkelingsprojecten, om zo cultuur relevant te maken voor de ruimtelijke inrichting.

Het oer-IJ is geen project op zich, maar sluit waar mogelijk aan bij in het oude stroomgebied interessante deelprojecten van ruimtelijke ordening en doet voorstellen voor de ruimte daartussen, waar nu nog niets staat ingevuld. Zo beschrijft het IJ-dijkenproject van Amsterdam en de regiogemeenten in feite de grenzen van de hoofdgeul. Hier wordt daarom nauw met dit project samengewerkt.

Ook heeft het oer-IJ betekenis voor de zogenoemde 'robuuste ecoverbinding van kust tot kust', die van de Noordzee om Castricum heen via het Alkmaardermeer naar het IJsselmeer loopt. Al is het oer-IJ geografisch gezien alleen betrokken bij de kop van de ecoverbinding, de uitgangspunten van de culturele planologie kunnen een belangrijke rol spelen bij het creëren van betrokkenheid van de bewoners en het ontwikkelen van de lokale economie. Dan moet worden gedacht aan het betrekken van boeren en bewoners bij de ontwikkeling, uitvoering en beheer van de ecologische verbinding, door de grondeigenaren en -beheerders in staat te stellen waterberging, natuurontwikkeling en recreatie als grondgebonden agrarisch product aan te merken.

Verbrokkelder

In het deelproject Randzone Saendelft gaat het historische landschap en met name het overstromgebied en het krekensysteem van het oer-IJ een onderdeel vormen voor de overgang van een nieuwe stadswijk ten westen van noordelijk Assendelft met het omringende landschap. In de vinexlocatie Broekpolder speelt het oer-IJ niet alleen een rol in de waterhuishouding, maar bepaalt het mede de identiteit van de nieuwe woonwijken (zie Wateroffers, bladzijde 73). Al deze locaties liggen aan de noorzijde van het oer-IJ. De zuidkant is veel verbrokkelder en deels opgevreten door het havengebied van Amsterdam. Toch wordt ook hier een stukje van de dijk langs het oer-IJ in ere hersteld in de Houtrakpolder (zie bladzijde 25).

An aerial photograph of a lush green landscape. A dark, winding river or canal cuts through the fields, forming a Y-shape. The fields are vibrant green, and some sheep are visible grazing in the upper right section. The sky is not visible, as the image is a top-down view of the terrain.

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland
Project: studie naar het oer-IJ door belangrijke onderzoeken bij elkaar te brengen, te kijken naar overblijfselen en voorstellen te doen om het verleden van het oer-IJ beleefbaar te maken
Kunstenaar: Jeroen van Westen plus team: Peter de Ruyter, bureau Alle Hosper, Gerco de Ruijter – beeldend kunstenaar, Ton van Vliet – fotograaf
Samenwerking met: provincie Noord-Holland, Amsterdams Archeologisch Centrum, diverse gemeenten
Presentatie studie: januari 2005
Rol provincie: initiatiefnemer, partner en kwaliteitsbewaker
Invalshoek: archeologische, cultuur- en natuurhistorische waarden in het stroomgebied van het oer-IJ gebruiken als inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen

Kreek bij Heiloo.

Uitnodiging om oer-IJ uit te dragen

De studie

Een zoektocht op tal van historische kaarten, langs oude dorpjes, nog oudere dijken en in verschillende landschappen, brengt de tijden van weleer langs het oer-IJ weer tot leven. Met deze grondige inventarisatie kunnen gemeenten en provincie aan de slag. Het gaat om het samenhangend denken waarbij je alle kwaliteiten in het gebied meeneemt, stelt kunstenaar Jeroen van Westen.

“De studie ‘Oer-IJ voorbij het verleden’ is een uitnodiging aan alle betrokken partijen om de informatie en ideeën op te pikken en verder te brengen”, zegt kunstenaar Jeroen van Westen die met een team van mensen (zie kader) grondig onderzoek heeft gedaan naar het oude oer-IJ en wat daarvan over is. “Je moet het zien als een inventarisatie en niet als concreet ingevulde plannen die wel of niet worden uitgevoerd.”

Het dikke rapport is samengesteld op basis van bestudeerde kaarten en onderzoeken, observaties in het veld en beschouwingen. Heel belangrijk voor het onderzoek is het rapport van het Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam.

“Dat hebben we op het gebied gelegd en dan zie je vijfduizend jaar historie en verschillende kustlijnen. Maar daar is vrijwel niets meer van te zien als je buiten gaat kijken”, aldus Van Westen. Hij wijst op een fel gekleurde kaart waarop in zeer kleine hoogteverschillen weergegeven de duinenrij als een bergketen omhoog rijst, waarnaast in donker paars de duizelingwekkende diepten van het oude oer-IJ lonken. “Dat komt door onze kleurkeuze om het beeld te versterken”, verklaart de kunstenaar.

Een kleine weg golft langs het oude IJ. “Je weet zeker dat dit vroeger een oeverwal is geweest, nu is het een dijkje. Voorbij het deel waar de dijk ook na de veertiende eeuw een zeeverende functie had, zijn de dijkjes op foto’s vaak nauwelijks nog zichtbaar, soms is er iets van dertig centimeter hoogte.”

Zoektocht

De zoektocht voert langs historische kaarten, inventarisaties van dijken – “Belangrijk om de structuur terug te vinden” – en gegevens van het waterschap, waaruit blijkt dat er niets over is van het oude watersysteem. Toch komt het team van Van Westen steeds meer te weten over hoe het stroomgebied van weleer er ooit uit heeft gezien. Het water stroomde destijds van het IJ naar zee, nu, na de verlanding, andersom. Kreken, strandwallen en oude landtongen geven verder vorm aan het gebied dat werd gekenmerkt door uitgebreide moerassen. Tijd, natuur en cultuur worden gekoppeld om nog meer inzicht te krijgen in de opeenvolgende perioden. Er wordt gezocht naar resterende monumenten in het landschap en de oude dorpen. Zo ontstaat een samenhangend beeld van wat ooit was en van wat

er nog is. "Het strand en duin is vrij constant. Maar de bebouwing daarachter is enorm uitgebreid, net als de infrastructuur, beide zonder (h)erkenning van het oer-IJ. Het oer-IJ is dichtgeslibd en de moerassen zijn verdwenen", vertelt Van Westen. Maar op de kaarten zie je dat de laagste punten in het huidige landschap nog steeds overeen komen met de oude waterstroom.

Mensenhanden

Om al deze gegevens behapbaar te maken is nog een hele toer. Uiteindelijk wordt de visuele studie in vier hoofdstukken ingedeeld, overeenkomend met de vier landschappen bekeken vanaf de kust. "Zo kom je uit op de *zeereep*, daarachter de *strandwallen en geestgronden*, weer verder *kreken en veenweides* en als laatste *de oeverwallen en droogmakerijen*. Dat hebben we vastgelegd in foto's waarvan een aantal elders is gemaakt, onder meer op Texel en in de Biesbos. Zo kunnen we zichtbaar maken wat hier vroeger was maar inmiddels is verdwenen", legt Van Westen uit.

Sfeervolle kunstfoto's tonen menselijke activiteiten, landschappen met nostalgische en ultramoderne bebouwing en kunstzinnig vastgelegde natuur, of is het cultuur? Want in dit gebied is ook de natuur door mensenhanden gecreëerd.

In het ruimtelijk onderzoek is gekeken naar de dode rivierarm van het IJ, de meestal onzichtbare archeologische monumenten, maar ook de zichtbare monumenten van een latere datum, zoals burchten op uitlopers van de duinen. De typische bouw van nederzettingen op de geestgronden is terug te vinden in *Uitgeest*, terwijl bijvoorbeeld *Assendelft* model kan staan voor de lintbebouwing in de veenweidegebieden. De oude en moderne infrastructuur, waarbij men zich nu niet veel meer gelegen laat liggen aan de gegevenheden van het gebied, hebben het landschap veranderd. Nieuwe

dijken en wegen, droogmakerijen, kanalen, spoorwegen, uitbreiding van bebouwing, de haven en industriële activiteit geven het gebied een heel ander aanzien dan weleer.

"Wat kun je nu met al deze informatie?", stelt de kunstenaar zelf de vraag, "welke gedachte neem je mee voor de toekomst? En wat is er allemaal al aan plannen? Uitgangspunt is dat de archeologische monumenten bescherming nodig hebben. Daar is communicatie voor nodig, want er is niet zo veel te zien.

Om het herkenbaar te maken moet je het verbeelden. Het moet onder de aandacht van de mensen worden gebracht als landschappelijk fenomeen en als culturele, archeologische schatkamer. Door alle vindplaatsen en mogelijke vindplaatsen op een kaart aan te geven, worden de randen van het oer-IJ vanzelf zichtbaar.

Die plaatsen kunnen ook in werkelijkheid worden gemarkeerd. Een simpel paaltje op de plaats van een mogelijke archeologische vondst met daarop vermeld www.oerij.nl, zodat mensen thuis de hele tijdslijn van het oer-IJ kunnen bereizen. Of een soort bushokje in het landschap met een bankje en informatie over het gebied, op plekken waar al archeologische monumenten zijn: Haltes in de Tijd."

Subversief

In zoekopgaven naar waterbeheersing kan het oer-IJ een belangrijke rol gaan spelen, somt Van Westen verder op. De geestgrond- en lintdorpen, kreken, kastelen en verkaveling moeten een actieve rol krijgen in het landschap. De noordelijke IJ-dijken liggen er nog goed bij en vormen de lijn van het IJ.

Het IJ-dijkenproject van de gemeente Amsterdam is dan ook een heel goed initiatief. "Zelfs in Amsterdam-noord ligt een prachtig dijkje met een oud dorpje (Buiksloot - red.). Als je de IJ-dijken langs gaat, rijd je door de ruimtelijke structuur zoals die tussen de

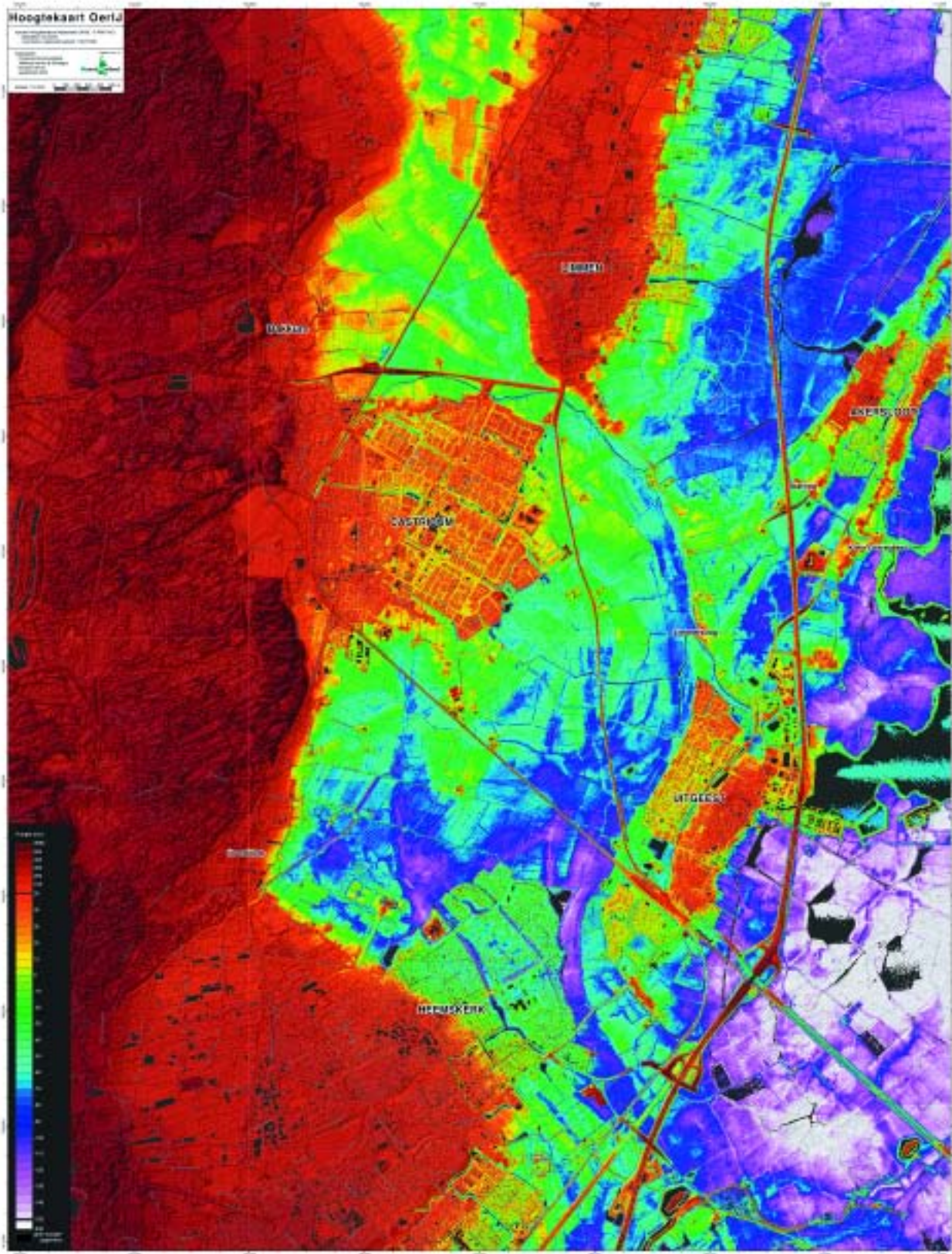

veertiende en de zeventiende eeuw is gevormd. Door verschillende soorten landschappen, dorpen en stadjes”, vult de kunstenaar enthousiast aan. “Op veel andere plaatsen, zoals aan de zuidzijde van het oer-IJ is er veelal een totaal nieuw landschap overheen gelegd.”

De studie ligt er om mee aan het werk te gaan. “Wij willen dat men bij gemeenten en provincie nadenkt over het zichtbaar maken van de lijn. Het gaat om het samenhangend denken”, stelt Van Westen, “waarin je alle kwaliteiten meeneemt en daar bovenop voorstellen doet voor natuurontwikkeling. Wat voor landschap willen we en welke natuurelementen brengen we daar in? Dat bespreek je met bewoners om draagvlak te creëren. Anders krijg je ze niet mee. Er is veel meer mogelijk dan het gras niet maaien en er een paar grote grazers inzetten. Met hele kleine subtiele ingrepen in een nieuwe wijk, kun je een beetje subversief bezig zijn. Natuur in Nederland is een cultureel concept.”

Slufter als referentiebeeld voor hoe de monding oer-IJ eruit gezien kan hebben.

De studie van Jeroen van Westen en het team Peter de Ruyter, Gerco de Ruijter en Ton van Vliet, laat zien hoe belangrijk het oer-IJ is geweest voor de menselijke activiteiten in Noord-Holland. Veel archeologische vondsten zijn in de bodem verdwenen en komen alleen te voorschijn bij (her-) inrichting van een gebied, wanneer er wordt gegraven. De kunstenaar stelt voor de structuur van het oer-IJ zichtbaar te maken en te behouden wat er nog is. Bovendien kan die structuur een rol spelen in de waterbeheersing.

■ Praten als hele provincie

■ *De discussie*

Bij de presentatie van de studie naar het oer-IJ tijdens een lunchbijeenkomst in het provinciegebouw, zijn veel geïnteresseerde projectleiders en een enkel bureauhoofd aanwezig. Zij noemen de studie van kunstenaar Jeroen van Westen en zijn team inspirerend en het nodigt uit tot meer samenwerking. Geen overbodige luxe, zo blijkt tijdens de discussie, want: "We halen bij lange na nog niet het maximale uit elkaar."

Een kleine veertig toehoorders zijn aanwezig in de voor deze keer te kleine ruimte waar de lunchbijeenkomst wordt gehouden. Projectleider culturele planologie Maarten van Wesemael merkt tot zijn genoegen op dat het dit keer niet alleen provinciecollega's zijn, maar dat ook externen de weg naar het Houtplein hebben gevonden. "Culturele planologie gaat blijkbaar meer en meer leven", concludeert hij. Hij noemt de studie naar het oer-IJ een mogelijkheid tot 'voorsorteren op ontwikkelingen die gaan komen'. "Daarmee kunnen we onszelf uitnodigen om bij verschillende projecten al van het begin af aan in te stappen en projecten aan elkaar te verbinden."

"Nu nog lopen we met onze ideeën achter de ontwikkelingen aan", zegt Joki Harms, afdelingshoofd zorg, welzijn en cultuur van de provincie. "Met zulke onderzoeken als het oer-IJ kunnen we ons voordeel doen, om samen met andere afdelingen beter en in een vroeger stadium op ontwikkelingen in te springen. Ik wil daarom graag van mijn collega's weten of zo'n studie voor jullie inspirerend werkt?", daagt ze uit, "worden jullie warm als je dit hoort?"

"Ik denk dat het vooral goed is voor de integratie van allerlei nu nog los opererende beleidsvelden", antwoordt Coen Verstand, projectleider provinciale

ecologische hoofdstructuur. "En ja, ik word er wel warm van, maar ik ben dan ook een fysisch-geograaf", verklaart hij.

Uit de externe gasten komt een kritische noot.

"Ik ben hier als voorzitter van de vereniging Open Polders Assendelft", stelt hij zichzelf voor. "Dit rapport had er al eerder moeten liggen. Dit had een inspiratiebron moeten zijn voor de plannen voor Saendelft. Nu is het gewoon te laat en wordt een mooi, open gebied volgebouwd. Midden in dat gebied zit een van de laatste krekensels van het oer-IJ. Maar misschien is er met deze studie nog wat te doen voor het groen."

Lastig

"Op basis van deze studie kunnen we praten over alleen natuurgrenzen, of dat we kiezen voor meer", vervolgt Verstand. "Het is natuurlijk wel lastig, want plannen zijn mooi maar het moet worden uitgevoerd. Daar ligt onze zorg, want welke uitvoeringsinstrumenten hebben we om te plakken op het in beton gegoten natuurinstrumentarium? Maar ik vind dat je niet om deze studie heen kunt." "De robuuste ecoverbinding is wel meer dan alleen groen", weerlegt Yvonne Hermans, projectleider van de groenverbin-

ding van kust tot kust. “We zijn nu bezig met een startnotitie, daarin is ook aandacht voor cultuur en cultuurhistorie. We gaan kijken hoe we dat kunnen inpassen. Of dit rapport daarbij een instrument kan zijn weet ik niet, want je hebt met zo veel verschillende partners te maken.” “Je moet deze studie zien als een inspiratiebron en vervolgens per deelgebied een project concretiseren”, geeft Van Wesemael aan. “Door deze studie benader je mensen op een andere manier. De vraag is niet wat je vindt van een gebied, maar wat je er mee wilt. Nu zeg je: dit zijn de waarden hier en hoe kunnen we daar vorm aan geven?” “Daarbij is het ook heel goed dat je kunt laten zien welke waarden in dit landschap verborgen liggen”, vult de kunstenaar aan. “Ik denk dat het bij veel mensen, ook in Noord-Holland, niet bekend is welke schatten hier in de bodem zitten. Dat moet je dus naar buiten brengen.”

Pareltje

“Deze studie past helemaal bij onze plannen”, zegt ook Geert Meeuwissen, projectleider nationaal landschap Laag-Holland, enthousiast. “Maar wij staan voor een dubbele opdracht: tackelen van het beheerprobleem en het openstellen van het gebied. Voor dat laatste is deze studie een pareltje. Voor het waterbeheer is het een probleem als we met archeologische vondsten rekening moeten houden. Dus is mijn vraag: hoe gaan we dit verhaal de komende vijf jaar tot leven brengen.”

Beren op de weg worden voorzien, vanwege de grondprijs en de slechte economische situatie waarin veel boeren verkeren. De provincie moet de boer op, vindt Jeroen van Westen. “De overheid komt met maatregelen waardoor mensen op een afstand worden gezet. Maar in het oosten van het land is het ook gelukt om de bevolking het verleden van hun gebied te laten zien. Daardoor zijn ze met andere ogen naar hun omgeving gaan kijken. Het is gelukt

om de mensen te betrekken en ze verantwoordelijk te maken voor hun gebied. En als er echt een draagvlak is, dan zijn er ook meestal wel financiën te vinden.”

“Wij hebben intern nog een wereld te winnen”, vat Joop van Burk - hoofd bureau culturele monumenten en archeologie, de discussie samen, daarbij de hand in eigen boezem stekend. “We halen nog lang niet het maximale uit elkaar. Als we natuur, water, cultuur en cultuurhistorie op één lijn weten te brengen, hebben we een enorme sprong voorwaarts gemaakt. Ik vind het vooral interessant dat we niet meer praten als de afdeling zus of bureau zo, maar dat we praten als hele provincie.”

Na de presentatie van de gedegen studie naar het oer-IJ vindt er spontaan een discussie plaats tussen de verschillende projectleiders en enkele bureauhoofden van de provincie. Culturele planologie lijkt binnen de provincie het proces van samenwerking en overleg in een stroomversnelling te brengen, omdat culturele planologie raakt aan de disciplines van stedenbouw, de inrichting van steden en landschap, en naast natuur- en landschappelijke waarden ook uitgaat van culturele, historische en archeologische waarden. Daarmee reikt de invloed van culturele planologie verder dan de inrichting van een gebied, het werkt ook mee aan een cultuuromslag binnen het ambtenarenapparaat.

■
■ KORT

■ Tijdsdruk als struikelblok

Stationslocatie Beverwijk

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland

Project: voorstellen voor hoogwaardige kwaliteit kunst en cultuur in ruimtelijk ontwerp en stedenbouwkundig plan

Kunstenaar: Q.S. Serafijn

Samenwerking met: Holland Rail Consult, gemeente en gemeentelijke instellingen

Presentatie: verslag december 2004; voortgang gestopt, masterplan beeldende kunst overgenomen door Adviescommissie Kunstzinnige Aankleding Beverwijk

Rol provincie: initiatiefnemer, partner als subsidiegever en kwaliteitsbewaker

Invalshoek: participatie ontwerpteam centrum-stationsgebied Beverwijk

De stationslocatie Beverwijk wordt de komende jaren herontwikkeld tot een regionaal stedelijk knooppunt dat het stadscentrum, het stationsgebied en de stadsdelen aan de andere kant van het spoor meer met elkaar in verbinding moet brengen. Behalve gemeente en provincie is ook de NS betrokken vanwege de spoorwegen. Elizabeth van de Kerkhof, regiocoördinator ruimte, wonen en bereikbaarheid bij de provincie, vindt dat dit project zich bij uitstek leent om via culturele planologie meer kwaliteit te krijgen. En ook de gemeente Beverwijk

schrijft in de conceptnota *Kunst en de openbare ruimte* dat beeldende kunst een inbreng moet hebben in gebieden waar grote investeringen zijn gepland. Na een korte maar zorgvuldige selectie specifiek gericht op de opdracht, wordt door de provincie aan kunstenaar Q.S. Serafijn de opdracht verstrekt te participeren in het ontwerpteam van Holland Railconsult. Dat bureau heeft de opdracht van de gemeente gekregen een stedenbouwkundig herinrichtingsplan te ontwikkelen. Op basis van het verslag na afloop kan dan worden bekeken op welke wijze de betrokkenheid van kunstenaars bij de verdere herinrichting gestalte kan krijgen.

Het werk van Serafijn begint als Holland Railconsult al voor een groot deel klaar is, geeft Bert Klarus aan, die namens Holland Railconsult in het project zit. “Volgens culturele planologie zoals de provincie dat voorstaat, krijgt de kunstenaar echter de gelegenheid het programma en het proces te bepalen voordat vertegenwoordigers van de overheid dat doen”, zegt hij.

“Wij vinden het op zich interessant om daaraan mee te werken. In Heerlen bijvoorbeeld nemen we deel aan zo’n soort planproces en dat levert daar inderdaad hele leuke ideeën op. Bij de projectorganisatie stationsgebied Beverwijk is echter alles anders verlopen. Daar is in november 2003 bepaald dat er een paar weken later al een aantal zeer concrete stedenbouwkundige uitgangspunten op tafel moest liggen.”

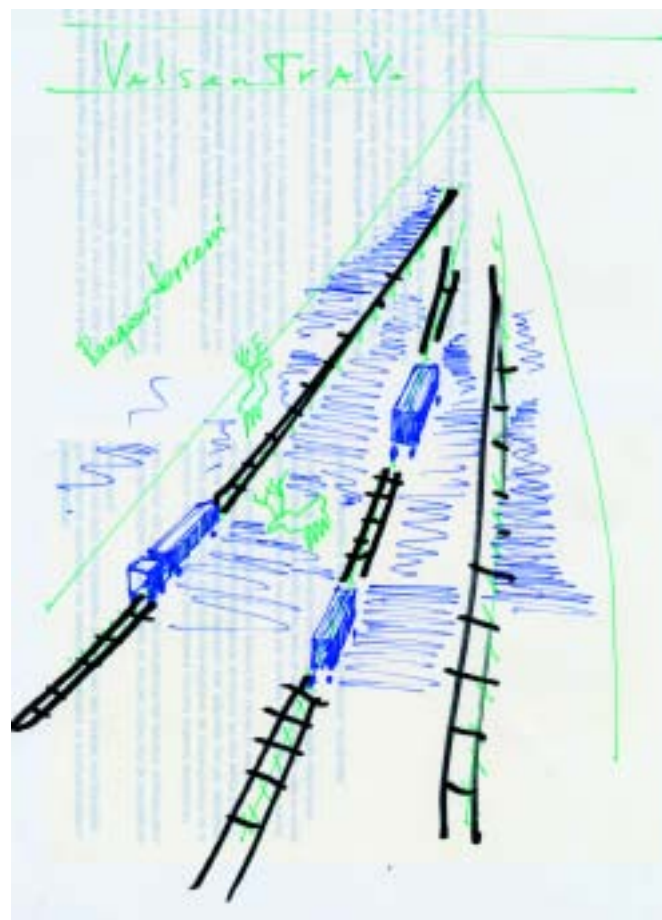
Eind oktober 2003 maakt Serafijn kennis met Hans de Nie, projectleider van het regionaal stedelijk knooppunt stationsgebied namens de gemeente. De Nie schetst de eerste contouren van het plan. Meteen daarna krijgt Holland Railconsult groen licht voor een stedenbouwkundige studie naar de herinrichting van het stationsgebied. En als Serafijn samen met provinciaal projectleider culturele planologie Van Wesemael drie weken later een bezoek brengt aan Holland Railconsult, ligt er een heel vlekkenplan klaar, want de tijd dringt. Het vlekkenplan vormt de basis voor de verdere ontwikkeling van ideeën.

Op 18 december presenteert Holland Railconsult de stedenbouwkundige studie aan het college van burgemeester en wethouders. Gevolgd door een tweede bijgestelde presentatie vijf dagen later, want er zijn onder meer problemen met de invulling van het Stationsplein.

Tijdens deze bijeenkomsten maakt Serafijn kennis met de Beverwijkse wethouder Kunst en Cultuur Kooiman, verantwoordelijk voor het project en groot voorstander van de inbreng van een kunstenaar in het ontwerpteam. Binnen de gemeente spelen andere zaken een belangrijker rol: de voortgang mag niet worden vertraagd vanwege de subsidie-deadline en het nog kortlopende boekjaar. In korte tijd neemt een andere wethouder dan ook de verantwoordelijkheid voor het stationsproject over.

Hete adem

Serafijn komt met ideeën om het oude station als museum op te nemen in nieuwbouw voor het stadskantoor, het rangeerterrein als stadsecologische biotoop, een leeg plein om te flaneren en te verblijven, het autoverkeer als ring rondom het plein en een extreem hi-tech infrastructureel knooppunt inclusief monorail. Beverwijk gericht op de toekomst. Het loopt uit op een botsing tussen culturen. Serafijns

bruisende ideeën tegenover het down to earth denken opgelegd door (verkeers-)technische mogelijkheden, kosten en baten, en de gemeente die de hete adem van de provincie voelt om de deadline voor de ISV-subsidie te halen. Serafijn schrijft in zijn verslag: ‘Natuurlijk ben ik te laat. In de haast van de opdracht is geen plaats meer voor verbeelding, voor zijwegen, alternatieven...’ Het door Holland Railconsult getoonde laatste concept roept bij Serafijn de gedachte op aan: ‘Een beetje grijs, een beetje groen, een beetje rood.’ “We hebben hem enkele malen aangeboden zijn inbreng op een meer praktische wijze een plek in het project te geven, bijvoorbeeld de waterhuishouding, de verlichting, het landschap als culturele onderlegger”, zegt Klarus van Holland Railconsult.

“Maar het is nooit tot een werkbare situatie gekomen, mede vanwege problemen in de planning. We liepen telkens een paar stappen voor.” “Ik wilde de ideevorming ‘radicaliseren’ om zo een andere omgang met de publieke ruimte mogelijk te maken”, stelt Serafijn. “Ik stelde me op als irreële dromer die los van subsidies en budgetten ideeën inbracht om het harde vastgoed-denken op te schudden en te relativieren. Zo zag ik mijn opdracht.”

In overleg met Holland Railconsult besluit Serafijn zijn bijdrage aan het stedenbouwkundig plan neer te leggen in een masterplan beeldende kunst, geheel in overeenstemming met de opdracht van de provincie. “Ik heb mijn masterplan beeldende kunst aangeboden aan de AKAB, die het integraal heeft overgenomen en in december 2004 heeft voorgelegd aan het college.” Daar ligt het nog steeds op behandeling te wachten, vanwege een wethouderswisseling bij cultuur.

Radicaal karakter

“Wij hebben onze strepen getrokken toen we vanuit onze vakinhoudelijke inzichten en verantwoordelijkheden konden zien dat het alternatief plan van Serafijn nooit op één lijn kon worden gebracht met de doelstellingen van onze beide opdrachtgevers. Waar onze verantwoordelijkheid in het geding komt, trekken we onze grenzen”, aldus Klarus. “Overigens kunnen zijn ideeën nog altijd worden ingebracht. Onze stedenbouwkundige werkzaamheden hebben zich tot nu toe vooral op het programmatische niveau afgespeeld en niet op het inrichtingsniveau.”

Serafijn geeft zelf in zijn evaluatie aan: ‘Het feit dat de voorstellen niet zijn meegenomen in het stedenbouwkundig ontwerp is gegeven het radicale karakter van de voorstellen niet geheel onnavolgbaar. Mocht de kunst in een eerder stadium zijn ingeschakeld en was de economische tijdsdruk

minder manifest, dan was de inbreng van de beeldende kunst wellicht meer op zijn plaats geweest.’ “Een goede afstemming van taken en verantwoordelijkheden tussen gemeente, gemeentelijke kunstcommissie, provincie en gedelegeerd kunstenaar is noodzakelijk”, trekt Jaap Velslerboer in zijn evaluatie namens de AKAB als wijze les. “Anders bestaat het gevaar dat door de provincie gestuurde projecten worden gezien als een ‘onder curatele stelling’. Dat heeft dan zonder meer weer gevolgen voor acceptatie binnen de plaatselijke politiek. Het gaat bij veel knelpunten om informeren en masseren.”

▪ KORT

▪ Schiphol stad, mainport en ▪ economische motor

Identiteit Schiphol

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland

Project: onderzoek naar eigen identiteit van Schiphol en voorstellen voor versterking eigen identiteit

Kunstenaars: Q.S. Serafijn, Rudy Luijters en Onno Dirker

Samenwerking met: Schiphol Real Estate

Presentatie: zomer 2005

Rol provincie: initiatiefnemer, partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: onderzoek naar formeel/informeel, bedoeld/onbedoeld gebruik in relatie tot inrichting en planning Schiphol, karakter luchthaven in vergelijking met andere internationale luchthavens

Het is druk op het centrale plein voor de terminal: bussen en taxi's rijden aan en af; bezige mensen snellen door de draaideuren; fietsen en scooters staan vastgeketend aan hekken en paaltjes. Net in de hal probeert een stiekeme snorder een argeloze passagier te overtuigen dat hij een 'gewone' taxi is. Het beeld van een stad in de ochtend. Dagelijks stappen er meer dan honderdduizend mensen in of uit het vliegtuig, gaan er zo'n zesendertigduizend mensen met de trein, werken er bijna zestigduizend mensen bij meer dan vijfhonderd bedrijven en wor-

den er wel twintigduizend auto's geparkeerd.

"Schiphol is inderdaad een stad, maar wel een hele bijzondere", legt Maurits Schaafsma uit. Hij is als senior planner bij Schiphol Real Estate verantwoordelijk voor de architectuur en stedenbouw. "Deze stad zal zich altijd van andere blijven onderscheiden, omdat het er hier in de eerste plaats om gaat dat mensen hun weg weten te vinden. De samenhang der dingen is belangrijk. Schiphol is ontworpen op basis van efficiency en doorstromen. Het is een stad in beweging, een dynamische omgeving. Daar moet je dus geen speciale gebouwen neerzetten. Er is hier wel een vormentaal, maar dat is die van Peter Stuyvesant, heel internationaal. Toch kun je het hier typisch Hollands noemen, het past in het Nederlands functionalisme – nuchter en zakelijk." De luchtvaartmaatschappijen zijn ook alleen geïnteresseerd in efficiency, merkt hij op, en de passagier zal het een zorg zijn hoe het er buiten uit ziet. "Passagiers komen aan en gaan meteen door naar hun bestemming of ze vertrekken en zijn pas rustig na de paspoortcontrole. Je moet reëel zijn: het blijft hier op de allereerste plaats een vervoersmachine en dat stelt eisen aan het leuk zijn. Naar sfeer kijken we dus vooral in de lounges."

Non-place

Complex Schiphol is in ruimtelijke zin de grootste en snelste groeier van Noord-Holland. Ook de omloopsnelheid van kapitaal is hier het allerhoog-

ste van de provincie. Dat maakt dat de invulling van de ruimte zo is opgezet dat goed kan worden ingespeeld op de korte termijn dynamiek. De luchthaven op zich – achter de poortjes – is een goed geoliede machine van aankomende en vertrekkende vliegtuigen met passagiers en vracht. Een luchthaven die wereldwijd wordt gewaardeerd, maar die in vergelijking met andere luchthavens op de wereld niet direct een typisch Nederlands karakter heeft.

De achtergrond, de gebouwen rondom de terminal, het zijn varianten op grijs. “Dat hebben we ook zo gewild. Wij hebben hier voor de gebouwen te maken met een extern supervisor die formeel de ontwerpen goedkeurt. Deze zorgt ervoor dat de hele inhoudelijke afweging al heeft plaatsgevonden als het ontwerp bij de welstandscommissie komt. Door zijn rol kunnen we veel directer sturen in eenheid en de kwaliteit van de gebouwen”, zegt de verantwoordelijke voor de hardware op Schiphol. “Schiphol is echter een non-place en daar wil ik het niet bij laten want het kan ook anders.” Hij loopt naar de boekenkast en toont voorbeelden van karakteristieke en lokale architectuur onder meer op de luchthaven van Kuala Lumpur, Barcelona en

Oslo. Hij wijst op zuilen en binnentuinen met stukjes regenwoud in Kuala Lumpur. Oslo waar de sfeer heel Noors is door de gekozen materialen en de landschappelijke en natuurwaarden die terugkomen in de architectuur en stedenbouw aan de landzijde.

Veiligheid

“Alles is hier op Schiphol afwijkend als je het vergelijkt met andere steden”, zegt Schaafsma. “In en rond de terminal is het druk, maar daarbuiten is het ogenschijnlijk rustig. Je ziet hier geen spelende kinderen, geen honden, er is weinig levendigheid. Het is hier geen democratische stad, want in feite is het privaatgebied. De controle op de ruimte is hier ook veel groter dan in een gewone stad. De veiligheidseisen zijn ingewikkeld en soms heeft dat consequenties voor de lounges en de terminal - veiligheid voor alles.” Hij verhaalt hoe dat op sommige luchthavens in de Verenigde Staten heeft uitgepakt: “De hele inrichting van de terminal is ondergeschikt gemaakt aan de veiligheid, waardoor veel kwaliteit van de ruimte verloren is gegaan.” Schiphol Real Estate wil nu weten hoe Schiphol als stedelijke ruimte verder kan worden ontwikkeld

terwijl de verschillende functies niet worden aangetast. De vraag aan de kunstenaars die door de projectleider culturele planologie zijn aangezocht, is dan ook een bijzonder complexe. Het gaat hier immers om de vraag naar hoe het formele en informele, het bedoelde en onbedoelde gebruik van de

luchthaven zich verhoudt tot de ruimtelijke inrichting en planning van Schiphol, en hoe daar in de toekomst op kan worden ingespeeld. Het is tegelijkertijd ook een vraag naar het eigen karakter van de luchthaven, óf en hoe dat Nederlandse karakter kan verschillen van andere internationale luchthavens.

Voor deze gecompliceerde vraagstelling heeft de projectleider drie kunstenaars gevraagd een visuele en conceptuele analyse van Schiphol te maken. Dat moet leiden tot aanbevelingen, voorstellen en eventueel een plan.

“In die zin kan culturele planologie voor Schiphol absoluut een bijdrage leveren”, zegt Schaafsma. “De kunstenaars kunnen een analyse maken hoe zij Schiphol zien. Ik hoop dat er verrassende invalshoeken naar voren komen. Dat we denken: verrek, daar zouden wij nooit op gekomen zijn. Wij hebben per definitie een vertekend beeld omdat we hier werken en er dagelijks vertoeven.”

Projecten gemeenten

Afscheid

Het hart van de wijk is weggerukt,
maakt plaats voor nieuwe wensen.

Het gemak van een cv.

Afscheid nemen van het oude.

In de hoofden van bewoners

reist de buurtziel mee.

■ Rouw en bouw in een unieke stadswijk

Toen was besloten de wijk Vissershopper te slopen en er nieuwbouw neer te zetten, wilde de commissie beeldende kunst van de gemeente Zaanstad de identiteit van de bewoners en hun verbondenheid met deze unieke wijk niet onder de slopershamer verloren laten gaan. De Amsterdamse kunstenaar Ida van der Lee nam de uitdaging aan om de ziel van de 'Hoppers' in beeld te brengen.

Elke echte stad kent een soortgelijke wijk als Vissershopper, een typische arbeidersbuurt uit het begin van de twintigste eeuw, naar het Engelse voorbeeld van tuindorpen voor arbeiders. Een

buurt waar bewoners soms generaties lang hun kinderen hebben grootgebracht, met een hechte bewonersgroep die niet graag uit de vertrouwdheid van het 'dorp in de stad' wordt weggerukt. Een groep mensen die lief en leed met elkaar deelt, kattenkwaad uithaalt en voor elkaar op de bres springt als een buitenstaander iets van ze wil. Veel van deze wijken zijn toe aan vernieuwing. De bewoners keren zich echter meestal unaniem en emotioneel tegen gemeentebestuur en woningbouwcorporatie op het moment dat het eerste woord hierover wordt gesproken. Zo ook in het Hop, zoals de buurt liefkozend wordt genoemd.

Voor kunstenaar Ida van der Lee is er daarom maar één optie als ze met het project Vissershopper aan de gang gaat: samen met de bewoners bekijken hoe de identiteit, het eigen karakter van Vissershopper bewaard kan

blijven en terugkeert in de nieuwe wijk. In 2003 is Van der Lee druk met het leggen van contacten met de bewoners. Na veel overleg met de bewonerscommissie ontstaat een plan waarin de Hoppers een duidelijke inbreng hebben: persoonlijke en collectieve verhalen vertellen, anekdotes, die gezamenlijk de cultuur van deze sociale groep zichtbaar maken; samen naar schatten zoeken in de sloopwijk; het samenstellen van een schatkist voortkomend uit de sloopproducten aangevuld met voor de Hoppers betekenisvolle voorwerpen; en een heuse rouwprocessie als afscheid van het oude leven. In samenspraak met het sloopbedrijf zijn onderdelen en spullen verzameld uit de slooppanden, het project Sloopkamers. Er is vooral gekeken naar onderdelen die de architectuur typeren: zuiltjes, paneeldeuren met oranje ruitjes, de raampjes boven de voordeuren, trapleuningen, deurbellen, brievenbussen. In oktober bouwt decorbouwer Pronklust een schatkist waarin niet alleen de architectuur maar ook de levensstijl van de bewoners op een speelse en herkenbare wijze worden samengevat; van Sloophammer tot Schatkamer. De bewoners stellen ondertussen hun verhalen op schrift.

Op 8 november 2003 trekt een rouwstoet van (oud-) Hoppers onder begeleiding van een fanfare door de wijk. Bij de steiger wordt de schatkist op een historische sleepboot geladen en twee rondvaartboten met genodigden begeleiden de sleper. Voordat de bewoners aan boord gaan, stoppen ze hun verhaal in een brievenbus van de schatkist. De schatkist doet verschillende openbare gebouwen aan en wordt door veel geïnteresseerden bekeken.

Rond de schatkist en de verhalen is een schoolprogramma georganiseerd. Voor de komende jaren ligt de vraag bij het Zaan Museum de kist op te nemen als onderdeel van de museumcollectie.

Expositie

Voor de feestelijke oplevering van de eerste nieuwbouwwoningen op 23 september 2004 vraagt woningcorporatie ZVH aan Van der Lee een openingsact te bedenken. Ze blijft in de lijn van het project om door rituelen de ziel van Vissershop naar voren te brengen.

Tegelijkertijd is Van der Lee bezig met de tweede fase van het project waarin ze aan de slag gaat met de schatkistverhalen en foto's van de sloop. Uit de vijftig inzendingen selecteert ze twintig kleine fragmenten die verwerkt worden in negen foto's. Precies een jaar na de afscheidstocht wordt in vijf nog resterende slooppanden een bijzondere expositie ingericht, weer met behulp van nu vooral oud-Hoppers. Eerst worden de woningen zoveel mogelijk gestript. Het vrijkomende materiaal wordt gelaagd gestapeld in de meterkasten en voorzien van een drukpers. Deuren worden getransformeerd naar boekwerken, een schrootjeswand blijkt geschikt voor de suggestie van een archiefwand met ordners, een muur met veel lagen behang kan worden gebruikt om letters uit te snijden waardoor de onderliggende lagen zichtbaar zijn. Uit alle hoeken en gaten doemen verhalen of woorden op.

De expositie wordt druk bezocht, soms wel door vijfenzeventig bezoekers per dag, hun reacties zijn hartverwarmend en ontroerend. "Wij zijn druk bezig met verhuizen naar ons nieuwe huis aan de Zaan. Ik ben blij dat we daar weer terug zijn. Het is heel leuk om nog even in de oude huizen te kijken, want het afscheid van ons vorige huis viel me zwaar." En: "Voor oude bewoners een mooie plek om afscheid te nemen. Voor nieuwe bewoners een mooie plek om er opnieuw een mooie wijk van te maken! Bedankt!"

Opdrachtgever: gemeente Zaanstad

Project: vormgeving afscheid en identiteit oude wijk Vissershop

Kunstenaar: Ida van der Lee

Samenwerking met: bewoners en -organisatie, gemeente Zaanstad, Woningcorporatie ZVH, bouwonderneming Dura Vermeer, HerenVijfarchitecten, Bureau de Lijn.

Presentatie: fase 1 november 2003, fase 2 najaar 2004, fase 3 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: sociaal-geografisch en sociaal-historisch

Een plek met een sterke ziel

De kunstenaar

“In een essay probeer ik de ziel van het Vissershop te duiden. Ik heb daar veel aandacht aan besteed. Voor mijzelf vond ik het tot dan toe altijd wat pathetisch klinken om over de ‘Ziel’ van een plek te praten. Nu durf ik daar vol overtuiging mee naar buiten te treden. Het is de essentie.”

In 2001 solliciteert Ida van der Lee naar een project in een andere wijk van Zaanstad. Dat gaat niet door, maar ze wordt aangenomen voor het Vissershop. “Het was een opmerkelijke advertentie die de gemeente daarvoor had geplaatst”, vertelt Van der Lee, “ze wilden echt een soort project zoals het nu is geworden. Maar in het begin ging het allemaal niet zo soepel.”

Begin 2002 heeft de kunstenaar voor de eerste keer contact met de bewonersorganisatie. “Ik werd uitgenodigd en kwam terecht in zo’n klein woninkje van het Vissershop. Het was er bomvol met mensen. Het bleek een vergadering te zijn, waarop ik mij helemaal niet had voorbereid. Maar ik had mijn A3-map bij me en kon wat werk laten zien.” De aanwezigen zagen voorbeelden van begrafenisrituelen en schrokken enorm. “Ik offerde een eerste idee en dat viel ook verkeerd. Ze wisten niet wat ze met mij of mijn werk aanmoesten. De bewoners dachten meer aan een ‘dokwerker op een sokkel’.”

Dan volgen gesprekken met de woningcorporatie, die wil erg sturen en de bewoners schitteren door afwezigheid. “Dat was helemaal mijn bedoeling niet. Ik hoorde ook dat bewoners mij min of meer als een verlengstuk van de woningcorporatie gin-

gen zien. De bewonerscommissie was druk met de wensen en eisen ten aanzien van de nieuwbouw. Dus soms kwamen er opmerkingen als: ‘We willen de beste keukens en dat kan niet, maar wel zo’n kunstenaar!’ Zo kon het niet doorgaan.” Van der Lee neemt daarom het heft in eigen hand en zoekt vervolgens zelf weer contact met de bewonerscommissie.

De kunstenaar blijft praten met de bewonerscommissie, hoe moeilijk de gesprekken soms ook verlopen. “Op een bijeenkomst heb ik ze al mijn ideeën voorgelegd. Het was werkelijk een heksenketel,

iedereen riep door elkaar. Toen heb ik idee voor idee voorgelezen en met ze besproken. Ik heb zelfs op een gegeven moment gevraagd of ze eigenlijk wel iets met me wilden doen! Uiteindelijk kwamen we er wel uit, maar sommige voorstellen lagen zó gevoelig dat ik mijn oorspronkelijke idee voor een expositie in de slooppanden op dat moment moest laten varen.”

Slooppand

De kunstenaar transformeert een project dat ze in Abcoude had uitgevoerd naar het project van Sloophamer tot Schatkamer (zie bladzijde 55) en gaat daar in de zomer van 2003 mee aan de gang. “We gingen de slooppanden langs op zoek naar voor de wijk kenmerkende, architectonische details. We hebben alles met zorg gedemonteerd om het zo min mogelijk te beschadigen.”

Ook persoonlijke, achtergelaten schatten worden verzameld: behangetjes, tuinhokjes, molenwieken en vogelhuisjes mochten toch niet ontbreken. “Zoals gebruikelijk in een wijk als Vissershof werden onze activiteiten al snel opgemerkt en enkele

bewoners hielpen een handje. Toen er een ruit moest worden vervoerd, ging er iemand mee in de donkere vrachtwagen om te voorkomen dat het raam onderweg zou vallen. Een andere bewoner had intussen de krant gebeld en daarmee was er publiciteit voor het project.”

Het eerste pleit is gewonnen, maar de echte gouden greep is de ‘Schatkist’ waarin de pronkjuweeltjes van de sloop worden ondergebracht. De Hoppers beschouwen het als hun schatkist en komen spontaan met voorwerpen aan. De schatkist lijkt uit te monden in een groeibriljant en neemt de vormen aan van een schatkamer, met aan één zijde oude brievenbussen waarin de bewoners hun herinneringen kunnen deponeren.

Vertrouwen

Op 8 november vindt het definitieve afscheid van de oude wijk plaats met een rouwstoet die door het Vissershof trekt. “Die rouwstoet was heel essentieel”, zegt Van der Lee terugkijkend. “Je moet een goede balans zien te vinden tussen emotie en afstand nemen. Dat luistert erg nauw, want als het evenwicht zoek is, keert men zich af.”

Van der Lee heeft het vertrouwen gewonnen. Dat blijkt eens te meer wanneer zij in het najaar van 2004 samen met een paar Hoppers, oud-bewoners, kunstenaars en anderen een expositie inricht in vijf nog resterende slooppanden. Hier worden verhalen, gedichten en foto’s op kunstzinnige wijze in de oude woningen verweven. “En niemand heeft erom gemaald dat de slooppanden als expositieruimte werden gebruikt, terwijl ze eerst zo bang waren dat het inbreuk zou doen op hun leven.” Niet alleen de bewoners maar ook

woningcorporatie ZVH is over stag. Dat wordt duidelijk wanneer deze haar vraagt een openingsceremonie te bedenken voor de eerste nieuwbouw.

Dura Vermeer en de gemeente laten haar voor genodigden rondleidingen geven op de expositie van wijkverhalen en sloopfoto's.

Samen met bewoners gaat Van der Lee de komende tijd fragmenten selecteren uit de verhalen van de Hoppers. Deze tekstfragmenten worden in trottoirs in de nieuwbouw verwerkt en ook voor het straatmeubilair is een kunstenaar gevraagd (zie bladzijde 94).

Van der Lee deed in dit project voor zichzelf een belangrijke ontdekking toen ze zocht naar het karakteristiek van thuisbasis het Hop. "Het is een plek met een hele echte ziel", merkt ze op, "die ziel hier is sterk en het is belangrijk om daar tot door te dringen en zichtbaar te maken. In een essay probeer ik de ziel van het Vissershof te duiden. Voor mijzelf vond ik het tot dan toe altijd wat pathetisch klinken om over de 'Ziel' van een plek te praten. Nu durf ik daar vol overtuiging mee naar buiten te treden. Het is de essentie."

De gemeente Zaanstad geeft kunstenaar Ida van der Lee de opdracht vorm te geven aan het afscheid van de oude arbeiderswijk Vissershof, de identiteit te vangen en in de nieuwe wijk een plaats te geven. Begin 2002 legt ze de eerste contacten met bewoners en woningcorporatie. De bewoners weten niet wat ze met haar moeten, de woningcorporatie wil een flinke vinger in de pap. Uiteindelijk vinden ze elkaar en bedenkt Van der Lee een project dat uit drie fasen bestaat: afscheid, sloop en nieuwbouw. Voor elk van de fasen zoekt ze naar een vorm en ritueel dat samen met de bewoners passend emotioneel wordt uitgevoerd en beleefd. Ze wint het vertrouwen van alle partijen en erkent voor zichzelf dat een plek als Vissershof niet te vangen is met het begrip 'karakter' of 'identiteit', maar dat hier sprake is van een 'plek met een sterke ziel'.

Afscheid is een nieuw begin

De (oud-)bewoners

Blij en tevreden zijn de Hoppers met hun nieuwbouwwoning: "Wat een verbetering." Samen met een oud-Hopper zitten ze enthousiast rond te kijken in de kersverse woning aan de Berkenlaan. Ze blikken terug op de strijd die ze hebben geleverd om hun Hop te behouden en het mooie afscheid dat ze samen met kunstenaar Ida van der Lee hebben vormgegeven.

Aangekomen in het Vissershop is het even zoeken. Een deel van de oude arbeiderswoningen staat nog dichtgetimmerd achter hekwerk te wachten op de slopersbal. Rondom glanzen vrolijke, in stijl gebouwde nieuwe Hophuisjes, compleet met uit de oude tijd ogende doorgangspoortjes.

De straatnamen ontbreken nog. Ondanks de gure wind zijn er genoeg Hoppers op straat om navraag te doen, maar niemand weet waar ik moet zoeken. De Notenlaan en de Esdoornlaan komen langs, maar de Berkenlaan? "Nou nee, vroeger was die daar", een arm zwaait richting bouwterrein. Nog een poortje volgen door het natte zand en daar staat Marjan Schuit – sinds 23 jaar Hopper – te wachten voor de deur.

Alles is spik en span. "Ik ben hier zes weken geleden gekomen", vertelt ze aan Annemieke Woudt en Jan Boonstra die in de nieuwe hoogbouw in het Hop zijn gaan wonen. Oud-Hopper Rob Schoen vindt dat hoge gebouw maar niks: "Het past niet in de wijk." De beide appartementbewoners zijn echter zeer tevreden met hun woningen.

Het Hop is een bijzonder buurtje zo blijkt niet alleen uit de verhalen, maar ook uit het feit dat er

veel oud-Hoppers hebben deelgenomen aan de afscheidprojecten. "Je leefde hier met elkaar", vertelt Schoen die van 1936 tot 1957 een Hopper was en actief heeft meegewerkt aan de expositie over de wijk. "Het was een echte arbeidersbuurt en je deelde alles met elkaar - die saamhorigheid was ook nodig om te overleven. Het was heel gezellig." Schuit vindt het juist leuk dat er sinds de tijd dat zij er woont zo veel verschillende soorten mensen in de

voor vijftien jaar”, vult Schuit aan, “maar het is al met al veel langer meegegaan.”

De oude woningen in het Hop waren werkelijk rijp voor de sloop. “Mijn videobanden zijn allemaal beschimmeld”, vertelt Woudt aan de anderen wanneer het over de slechte staat van de huizen gaat. “Ja, vochtig waren ze wel”, beamen die. Na de eerste poging om het Vissershops te slopen en door de renovatie, ontstaat er onder de bewoners onzekerheid over de toekomst van het Hop. Men is bang

voor hoge huren die vaak met nieuwbouw gepaard gaan en sommige Hoppers kiezen eieren voor hun geld door alvast naar een andere, goedkope buurt te verhuizen.

Afbraakbuurt

Wanneer eenmaal duidelijk is dat het Hop echt op de schop zal gaan, raakt alles in een stroomversnelling. “Er ontstond veel onrust. Steeds meer mensen vertrokken uit de wijk”, aldus Schuit. Woudt vult aan: “Heel veel mensen wilden gewoon niet twee keer verhuizen en als er dan een huis in een andere wijk werd aangeboden, deden ze dat definitief. Er is op een gegeven moment zelfs een hele groep van hier naar de Rosmolenbuurt gegaan. Die wonen daar nu als Hoppers bij elkaar. Ik ben zelf ook naar diverse huizen gaan kijken, maar ik ben in mijn leven nu voor de 21ste keer verhuisd en in Vissershops wil ik blijven, hier voel ik me thuis.” De laatste vier jaren voor de sloop krijgt het Vissershops te maken met alle kenmerken van een afbraakbuurt. Veel tijdelijke en soms illegale bewoning in de leeggekomen woningen, dichtgetimmerde en weer opengebroken huizen, ongenode gasten,

buurt aanwezig zijn. “Heel verschillend qua milieu en achtergrond.”

Gezellig, sociaal en grote saamhorigheid zijn de kwalificaties die worden genoemd, ook al is de bevolking wat betreft samenstelling in de loop van de tijd veranderd. “Zijn er nog veel van de oude Hoppers teruggekeerd in de nieuwbouw?”, wil Schoen graag weten. “Eenderde”, weet Schuit en de namen van families die hier sinds het begin van de wijk-geschiedenis wonen, gaan over tafel.

Caravan

Toch is er de laatste kwart eeuw wel een en ander veranderd en veel van de veranderingen hebben te maken met sloop, renovatie en bouw. “Toen ik hier 23 jaar geleden kwam wonen, werd er al gesproken over nieuwbouw”, vertelt Schuit. “Er ontstond meteen verzet.” Twee jaar later mogen de bewoners komen kijken naar een proefwoning van de nieuwbouw. “Het was net een caravan, dus de tegenstand onder de bewoners werd alleen maar groter.” Het plan voor nieuwbouw gaat van tafel, daarvoor in de plaats wordt er beperkt gerenoveerd en wat achterstallig onderhoud gedaan. “Dat was goed

diefstal en onveiligheid. Voor de achterblijvers is het volhouden. In die sfeer doet kunstenaar Ida van der Lee haar intrede bij de bewonerscommissie. “De woningbouwvereniging had wel door hoe emotioneel het vertrek uit het Hop voor ons lag”, vertelt Schuit. “Maar toen Ida werd voorgesteld waren wij volop bezig met wat er op dat moment in het Hop gebeurde en hoe de nieuwe woningen eruit moesten gaan zien. We waren er dan ook helemaal niet zo voor dat hier een kunstenaar kwam. Ze heeft zelfs op een gegeven moment gezegd: ‘Als jullie niets willen, hou ik ermee op.’ Toen hadden we inmiddels al vaker met elkaar gesproken en we waren met de woningbouwvereniging wat verder gekomen, dus de spanning was er een beetje af en daarom heb ik in de bewonerscommissie nog een keer aangekaart dat het toch wel leuk zou zijn om iets te doen rondom het afscheid. We waren daar wel gevoelig voor geworden. Ida had ons bewust gemaakt hoe belangrijk dat is. “

Toch voelen de Hoppers niets voor het idee van de

kunstenaar om een expositie over de buurt en bewoners te organiseren in de slooppanden. Daarom komt zij met een plan voor een schatkist en rouwstoet (zie bladzijde 55). “Door die verschillende projecten is het hele proces behapbaar geworden”, zegt Woudt terugkijkend, “er was eerst iets anders nodig voor Ida met die slooppanden aan de gang kon.”

Tranen

De vier aanwezige Hoppers worden lyrisch als ze over de rouwstoet met hun schatkist praten. “Je kon zo echt afscheid nemen”, merkt oud-Hopper Schoen op. “Ik stond met tranen in mijn ogen - ouderen zoals ik hebben veel meegemaakt in het Hop, de crisisjaren, de tweede Wereldoorlog...” “Het was stralend weer op die dag”, vertelt Schuit, “er waren meer dan honderd mensen. Twaalf mannen droegen, begeleid door de fanfare, de schatkist naar een klaarliggend schip en daar hebben we onze verhalen in de brievenbussen van de schatkist

gedaan. Met twee rondvaartboten gingen we achter het schip aan." Bij de sluis staat dan al het kapiteinskoor klaar. Een van de leden is een Hop-bewoner en zingt solo. "Er stonden allemaal mensen te kijken en de brug is wel een uur lang dicht gebleven, terwijl er beroepsvaart achter lag te wachten." Vandaar gaat het over de Zaan naar het Zaans Museum. Aan boord halen de Hoppers oude en nieuwe herinneringen op en banden aan. De vertegenwoordiger van de woningcorporatie helpt met de kist, een Hopper voert het hoogste woord tussen de hoogwaardigheidsbekleders en maakt er een dolle boel van. Iedereen heeft het gevoel dat het zo goed is. De periode van afbraak is voorbij.

Bewondering

"Eerlijk gezegd heb ik er bewondering voor hoe je alles hebt gedaan", zegt Schuit. De kunstenaar geeft terug: "Maar dat ontstaat door de sfeer hier en de verhalen." Dan doet de zwijgzame Jan Boonstra een nadenkende duit in het zakje. "Ja, dat is eigenlijk

wel heel mooi, als je daar even over nadenkt, hoe zo iets dan ontstaat. Dat is mooi."

Boonstra is de belangrijkste vrijwilliger bij de werkzaamheden voor de expositie. Dag in dag uit werkt hij met letters en taal in de slooppanden om op aanwijzing van Van der Lee en andere 'ingevlogen' kunstenaars verhalen, tekstflarden en gedichten op kunstzinnige wijze met de achterblijfselen van de oud-bewoners te vervlechten.

Ondertussen werkt Woudt mee aan het schoolproject door verhalen voor te lezen - "Maar dat is marginaal als je het vergelijkt met het werk dat Jan heeft gedaan." Als de expositie eenmaal geopend is, schenkt Schoen koffie voor de bezoekers en is het liefst voortdurend aanwezig in zijn oude Hop, want "Het was zo vertrouwd." Schuit is dan bezig met verhuizen, net als veel andere Hoppers, maar iedereen komt de expositie bekijken, is enthousiast en geroerd. Wat eerst uitgesloten was, is omarmd. De cirkel is rond. "Voor mij is het belangrijk dat er iets van de sfeer uit het verleden behouden blijft.

En dat we het afscheid allemaal bewust hebben meegemaakt”, verwoordt Boonstra zijn gevoel over het project. “Ik denk dat ik door dit project heb geleerd hoe belangrijk het is om met rituelen afscheid te nemen”, zegt Schuit. “Door dat samen met de bewoners en met Ida te doen, komt ook die saamhorigheid weer terug.” Woudt filosofeert: “De zin van het ritueel is dat de gevoelens heel tastbaar worden. Het werkte als een soort bindmiddel - iedereen ging met elkaar praten en verhalen vertellen. Kunst is expressie en hier gaf het uiting aan onze emoties bij het afscheid. Dit afscheid is het begin van het nieuwe.”

De bewoners van Vissershof hebben een lange traditie van saamhorigheid. Die eendracht komt ook naar voren wanneer de woningcorporatie een kwart eeuw geleden met het plan komt om het Hof te slopen. De bewoners keren zich tegen de voorstellen en het plan gaat van tafel. Er wordt een beperkte renovatie uitgevoerd. Enkele jaren geleden gaat de kogel alsnog door de kerk: het Hof gaat op de schop. De emoties laaien op, een kunstenaar wordt gevraagd het afscheid te begeleiden en samen met de bewoners een vorm te vinden om de identiteit van de buurt te bewaren. Aanvankelijk kunnen bewoners en kunstenaar elkaar niet vinden, maar uiteindelijk dringt het besef door dat afscheid nemen een vorm van rouw is en dat rituelen bij de verwerking daarvan een helende rol kunnen spelen. “De zin van het ritueel is dat de gevoelens heel tastbaar worden.”

■ Grote ambities voor vinexlocatie

Voor de inrichting van een vinexlocatie in Heerhugowaard-zuid heeft de gemeente grote ambities. Ze vragen Ashok Bhalotra als stedenbouwkundige en gaan in zee met cultureel planoloog Arno van der Mark. Uiteindelijk tekent Van der Mark samen met landschapsarchitect Alle Hosper voor het ontwerp van een nieuw regionaal recreatiegebied, waarbij de kunst staat voor uitdagen.

De gemeente Heerhugowaard realiseert in samenwerking met de gemeenten Alkmaar en Langedijk in Heerhugowaard-zuid een grote vinexlocatie met zo'n drieduizend woningen, voorzieningen en een recreatiegebied van circa 180 hectare. Voor de kunst in de nieuwe woongemeenschap wordt een aantal kunstenaars gevraagd een presentatie te verzorgen, waarna een selectie kan plaatsvinden.

De presentaties variëren van beelden in de wijk tot een verhaal over culturele planologie door Arno van der Mark van DRFTWD Office Associates.

De gemeente kiest voor deze nieuwe manier van denken en werken: kunst wordt in Heerhugowaard-zuid geïntegreerd in het ontwerp. DRFTWD stelt de kunstparagraaf 'Some Items/Heerhugowaard-zuid' op, die in maart 2000 door de gemeenteraad wordt aangenomen. Voor de stedenbouwkundige invulling van de vinexlocatie die de naam 'Stad van de Zon' draagt, heeft Heerhugowaard eveneens grote ambities en gaat in zee met Ashok Bhalotra, de geestelijke vader van Kattenburg in Amersfoort. Inspiratiebron bij de verkaveling en de architectuur van de huizen is de zon. Als supervisor bewaakt Bhalotra de kwaliteit van het stedelijk gebied.

De samenwerking tussen de stedenbouwkundige en de cultureel planoloog verloopt moeizaam. De gemeente wil echter geen van tweeën kwijt en besluit Van der Mark, in samenwerking met landschapsarchitecten Bureau Alle Hosper, de opdracht te geven ideeën uit te werken voor het recreatiegebied van de vinexlocatie.

Badcultuur

Het nieuwe recreatiegebied krijgt een regionale functie en bestaat uit verschillende deelgebieden: bos, ecologische zones, recreatieruimte en 75 hectare water, met een kwaliteit die geschikt is om in te zwemmen. Aan de westzijde komt het recreatiestrand te liggen. In dit gebied worden recreatieve functies ontwikkeld die horen bij een badcultuur. Hier komt ook de Waerdse Tempel, een tot de verbeelding sprekend horeca- en uitgaansproject. In het zuidelijk deel van het plangebied staat een recreatiebos gepland - een rustig gebied waar de illusie wordt gecreëerd dat de stedelijke drukte ver weg is. De Stad van de Zon wordt omringd door een 'ring van open water'. Wanneer DRFTWD de opdracht krijgt, is het strandgebied al ontworpen.

Voor de twee andere delen van het gebied maakt DRFTWD het ontwerp. Het bureau is verantwoordelijk voor het concept en de uitvoering van de beeldende kunst opdrachten, waarvoor diverse kunstenaars worden aangezocht. De beeldende kunst opdrachten en de publieke infrastructuur, inclusief voorzieningen en een uitgebreid netwerk van paden en bewegwijzering, maken integraal deel uit van het landschapsonwerp.

De ruimtelijke en ecologische samenhang in relatie tot het gebruik en de beleving van de bezoeker, staan voorop bij het ontwerp. Dat houdt in dat verschillende ruimtelijke karakters door publieke infrastructuur zowel fysiek als in beleving met elkaar worden verbonden. De publieke infrastructuur moet het gebied optimaal ontsluiten, zodat de bezoeker wordt uitgedaagd om zelf routes samen te stellen, op onderzoek uit te gaan en steeds andere constellaties te ontdekken. Het gaat volgens Van der Mark niet om kunst die is, maar om kunst die werkt – het moet nieuwsgierig maken en uitdagen.

Opdrachtgever: gemeente Heerhugowaard
Project: ontwerp voor inrichting nieuw recreatiegebied Heerhugowaard-zuid
Uitvoerder: Arno van der Mark, DRFTWD Office Associates
Samenwerking met: gemeente en gemeentelijke diensten, bureau Alle Hesper
Presentatie: ontwerp juni 2003, uitvoering en oplevering recreatiegebied 2006
Rol provincie: partner als subsidiegever en kwaliteitsbewaker
Invalshoek: gemeente kiest voor kwaliteitsverbetering; beleving en beeldende kunst basis voor ontwerp

Een sprong in het duister

De sectordirecteur stadsontwikkeling

Heerhugowaard wordt door velen gezien als een uitgegroeide buitenwijk in het groen. Wanneer er uitbreiding met een grootschalige vinexlocatie op stapel staat, is dat voor de gemeente aanleiding het imago op te poetsen. Ambitieuze halen ze de beste ontwerpers binnen en zitten soms met de gebakken peren. Maar de gemeente geeft niet op; de tijd van nog meer 'Donald Ducks in het groen' is voorbij.

Wanneer de gemeente Heerhugowaard zich voor de taak gesteld ziet de vinexlocatie Heerhugowaard-zuid in te richten, wordt meteen nagedacht over het project kunst. "We hebben dan al de nodige ervaring met kunst in de wijken, maar dat is toch meestal een beeld of object", zegt Joost den Hertog, sectordirecteur stadsontwikkeling van de gemeente. Een aantal kunstenaars wordt gevraagd een presentatie te houden en Arno van der Mark van DRFTWD Office Associates houdt een verhaal over culturele planologie. "Zijn verhaal bevatte een grote mate van abstractie, maar wat ons erg aansprak was de andere benadering, kunst meenemen in het ontwerp. Bovendien werd ons duidelijk dat deze werkwijze een multiplier effect kan hebben: je haalt subsidie binnen waarmee je weer andere financiën genereert."

De gemeente houdt zich aan de doelstelling die ze zichzelf vooraf heeft opgelegd. "Voordat wij aan onze vintaxtaak begonnen, hebben wel elkaar diep in de ogen gekeken en onszelf afgevraagd: wat is Heerhugowaard nu en wat willen we dat het wordt. Nu is het een uitgegroeide buitenwijk met rijtjeshuizen in het groen. Dat hebben we vertaald

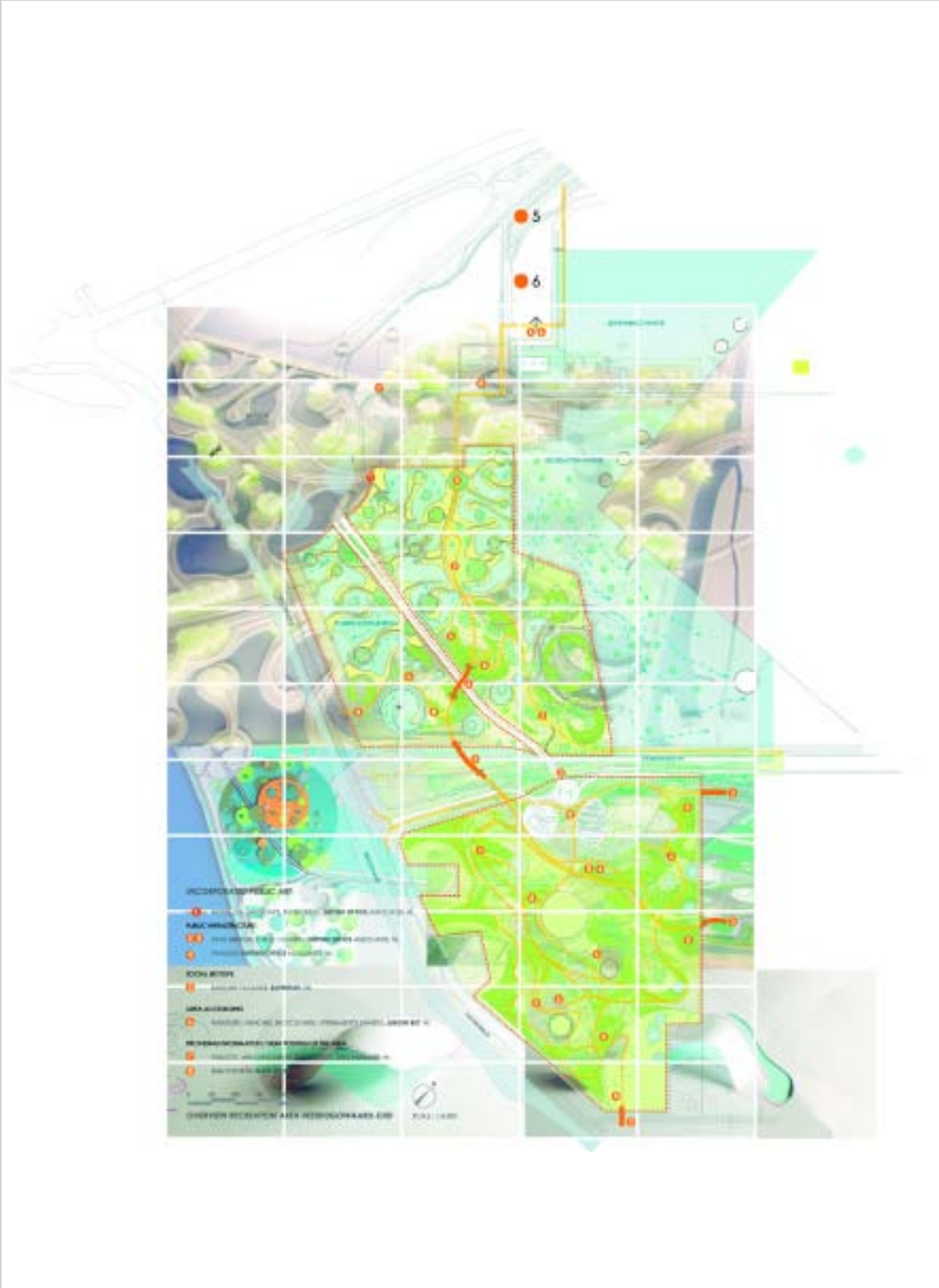
naar andere ambities, een kwaliteitsslag maken, herkenbaarheid creëren. Of zoals een van de wethouders zei: niet weer een 'Donald Duck in het groen', daarmee refererend aan beelden zonder enige binding met de omgeving", vervolgt Den Hertog.

Bij de gemeente is vanaf het allereerste moment helder dat het via de weg van culturele planologie een moeilijk en complex project gaat worden.

Den Hertog: "Het voorstel Some Items van Van der Mark is meer een proces dan een eindplaatje. Dat is niet altijd even gemakkelijk en er was dus ook wel eens gekreun, maar de hele gemeente was het erover eens dat we dit moesten proberen. Dus hebben we toch de sprong in het duister gemaakt, ook al konden we niet alles van Van der Mark duiden."

Samenwerking

Om de nieuwe wijk volgens de ideeën van de culturele planologie in te vullen moeten Van der Mark en stedenbouwkundige Ashok Bhalotra nauw samenwerken. Samen moeten ze in staat zijn een ontwerpplan van zeer hoge kwaliteit te maken, waarin de kunst als gelijkwaardig en richtinggevend element is opgenomen.

“Het loopt al meteen mis”, vertelt Den Hertog, “het clasht tussen die twee wanneer Bhalotra merkt dat Van der Mark zich ook daadwerkelijk met het ontwerp gaat bezighouden. We hebben toen aan het college gevraagd: wat willen jullie, moet één van de twee eruit? En eerlijk gezegd, was het dan toch de kunst geworden. Maar het college wilde met beiden verder en omdat Some Items uit meerdere onderdelen bestaat, hebben we Van der Mark gevraagd om met het recreatiegebied aan de gang te gaan.”

Voor het recreatiegebied werkt DRFTWD samen met Bureau Alle Hosper landschapsarchitecten, waarmee de samenwerking prima verloopt. Den Hertog: “Toen kregen we pas echt zichtbaar wat de ideeën van Van der Mark zijn en wat een invloed dat heeft op het ontwerp. Het oorspronkelijke ontwerp van Hosper ziet er werkelijk anders uit. Van der Mark werkt met een soort positieve en negatieve elementen, bijvoorbeeld de cirkels in het land die weer terugkomen in het water.”

Concreet

De gemeente is bijzonder enthousiast nu het abstracte van de presentatie concreet vorm krijgt in de uitvoering. “Het voordeel van Van der Mark is dat hij er zó in zit en alles zó tot op de vierkante millimeter uitwerkt, dat de uitvoerders heel precies

weten wat ze moeten doen en het exact wordt uitgevoerd zoals Van der Mark het heeft uitgedacht”, zegt Den Hertog met enige bewondering in zijn stem. En het wordt steeds leuker, want een aantal zaken staat nog op stapel.

“DRFTWD heeft kunstenaars aangezocht voor de concrete invulling van het recreatiegebied zoals de infrastructuur, de bewegwijzering en de voorzieningen”, zegt Den Hertog. “Het is een soort toegepaste kunst: ze ontwerpen fietsenrekken, paviljoens, sanitair... en in het ontwerp wordt rekening gehouden met dat het betaald moet worden van de standaardbudgetten die daarvoor zijn. Dat is toch fantastisch: dan heb je een eigen ontwerp, maar het kost niets meer.”

In 2006 moet het recreatiegebied er uitnodigend, uitdagend en sprankelend bijliggen. Dan is de middenin gelegen woonwijk Stad van de Zon ook klaar. De ervaring met culturele planologie is Heerhugowaard goed bevallen en daarom heeft het experiment een vervolg gekregen in de nieuwbouwwijk Duinstad/Glasstad (bladzijde 70).

Als Heerhugowaard zich voorbereidt op de komst van een grote vinexlocatie, besluit de gemeente meteen een hoge kwaliteit na te streven. Er wordt een keuze gemaakt voor de inbreng van cultureel planoloog Arno van der Mark en het bureau DRFTWD Office Associates; ook al begrijpt niet iedereen in de gemeente wat de ideeën van Van der Mark concreet zullen gaan inhouden. Nu de uitvoering van zijn voorstellen in volle gang is, neemt het enthousiasme bij de gemeente toe. Niet alleen is de inrichting van het landschap verrijkt, ook de inbreng van door Van der Mark geselecteerde kunstenaars voor het ontwerpen van de infrastructuur, bewegwijzering, paviljoens, sanitair, fietsenstallingen en andere voorzieningen, maakt het recreatiegebied tot een kwalitatief hoogwaardig, afwisselend landschap.

■ VINEX HEERHUGOWAARD

■ Baanbrekend ontwikkelingstraject ■ voor nieuwbouwwijk

Duinstad/Glasstad

De wijk Duinstad/Glasstad, in de vinexlocatie Heerhugowaard-zuid, is onderdeel van het voorstel 'Some Items' van DRFTWD Office Associates, dat in 2000 door de gemeente Heerhugowaard is aangenomen. In deze wijk krijgt cultureel planoloog Arno van der Mark de vrije hand vóór de stedenbouwkundigen en projectontwikkelaars zich met het proces gaan bemoeien.

De gemeente heeft voor deze relatief kleine nieuwbouwwijk met cultureel planoloog Arno van der Mark en zijn bureau DRFTWD Office Associates afgesproken om voorafgaand aan het stedenbouwkundige plan met een samenhangend beeld te komen. Hij organiseert hiervoor een aantal workshops waarin allerlei disciplines hun ideeën, opvattingen, beelden en visies naar voren brengen. Als beeldregisseur vertaalt DRFTWD die inbreng naar een daadwerkelijk beeld.

In eerste instantie zijn er bezwaren bij de provincie wanneer de gemeente een subsidieaanvraag doet. Het gaat hier namelijk om het ontwikkelen van een nieuwe visie op woningbouw met een bijpassende organisatiestructuur en de provincie vindt de kunst in het project onderbelicht. De gemeente is echter overtuigd van het eigen gelijk en het belang van de inbreng van DRFTWD.

Heerhugowaard heeft dan al heel wat ervaring opgedaan met kunst in wijken. "Iedereen weet dat dat vaak grote discussies oplevert, die al snel verzanden in mooi of lelijk", stelt Joost den Hertog, sectordirecteur stadsontwikkeling. "Maar het gaat dan meestal om objecten, beelden en constructies.

Tijdens de selectie van kunstenaars voor de nieuwe vinexlocatie viel het bureau DRFTWD juist op door de voor ons nieuwe opvatting over integratie van kunst in de wijk door middel van een multidisciplinaire aanpak vanaf het allereerste ontwerp. Dat sprak ons erg aan."

Woongenot

Er volgt een bezwaarschrift waarin de gemeente schrijft: 'Hier is sprake van een totaal andere en nieuwe benadering, namelijk die van de culturele planologie. Bewust is dus gekozen voor het verhouden van stedenbouwkundigen en projectontwikkelaars in het begin van het proces, omdat zij te veel gefocust zijn op de voor hun belangrijke aspecten. Wij vinden dat de nu gekozen aanpak moet worden gezien als een baanbrekend ontwikkelingstraject waarin een wijk niet wordt beschouwd als een louter stedenbouwkundige opdracht, maar als een opgave die gaat over alle vragen en spanningsvelden die spelen bij de ontwikkeling van een wijk. Het maken van de juiste keuzes hierin en de vertaling daarvan in een aantal concrete ontwerp-richtingen maakt het tevens tot een cultuurproject

in de meest letterlijke vorm van culturele planologie.' De provincie gaat alsnog akkoord. DRFTWD gaat niet uit van een woning maar van woongenot, waarbij de openbare ruimte net zo belangrijk is als de eigen woning. Communicatie over het te ontwikkelen beeld van publieke en collectieve ruimte en de individuele vrijheid daarbinnen, is dan ook een belangrijke factor. Het gaat om het creëren van woongebieden waarin toekomstige bewoners zich herkennen. Dat is een gemeenschappelijk en cultureel proces.

Leefstijlen

De complexiteit van culturele processen maakt dat de planning niet eenmalig is, stelt DRFTWD, maar een continu proces van leren en aanpassen. In dat proces zijn allerlei partijen betrokken, dus is een interdisciplinaire aanpak noodzakelijk waarbij ook particuliere initiatieven van bewoners ten opzichte van hun eigen woning en ten opzichte van voorzieningen gewicht in de schaal leggen.

Het is belangrijk dat er ruimte ontstaat voor verschillende leefstijlen. Daarbij moet rekening worden gehouden met verschijnselen als flexibilisering van werk, migratie, de combinatie van werk met zorg en opvoeding van de kinderen, privatisering, heterogeniteit van de samenleving, vergrijzing en vrijetijdsbesteding. Op basis van deze visie schetst DRFTWD de positie van de verschillende partijen en een organisatie die deze nieuwe manier van denken en uitwerken kan realiseren.

Door *forecasting* wil het bureau de locatie verbinden met actuele ontwikkelingen, fysieke aanknopingspunten en ander materiaal dat kan bijdragen aan een verhalende context. Deze voorspellende onderzoeken richten zich op de structurele onzekerheden in een omgeving. Op basis van deze onzekerheden wordt een aantal scenario's ontwikkeld die allemaal even plausibel en in zichzelf consistent zijn.

Hierdoor wordt een referentiekader opgebouwd waardoor men al in een vroeg stadium kan vasthouden aan een beeld, verhaal of idee als basis voor de planvorming.

Drie vraagstellingen worden zo uitgewerkt. Verhalen van mogelijk toekomstige bewoners dienen als aanzet voor de trajectontwikkeling beeldende kunst op verschillende locaties. Op basis van die verhaallijnen komt er een ideeënprijsvraag voor architecten om ruimtelijke modellen te ontwikkelen. Deze moeten tegelijkertijd inwisselbaar zijn én duidelijk herkenbaar als identificeerbare plek om te wonen. Tenslotte geeft een publicatie een beeld van de instrumenten en voorstellen die zijn ontwikkeld, maar ook van de gekozen werkwijze.

Opdrachtgever: gemeente Heerhugowaard

Project: forecasting, plandeel 3 Duinstad-Glasstad van de vinexlocatie Heerhugowaard zuid, ter voorbereiding van het stedenbouwkundig plan

Uitvoerder: Arno van der Mark, DRFTWD Office Associates

Samenwerking met: gemeente, andere kunstenaars

Oplevering project: zomer 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: culturele planologie uitgangspunt voor invulling nieuwbouwwijk, gemeente weet bezwaren provincie weg te nemen

-
- KORT
-

Wateroffers in waterrijke wijk

Broekpolder Beverwijk-Heemskerk

Opdrachtgever: gemeenten Beverwijk en Heemskerk

Project: schetsontwerp Wateroffers, onderdeel van beeldplan Broekpolder

Kunstenaar: Paul de Kort in samenwerking met Marcel Eekhout - landschapsarchitect

Samenwerking met: gemeenten en diverse gemeentelijke instellingen, Grond Exploitatie Maatschappij (GEM) Broekpolder, Buro Adrichem ruimtelijke en ecologische planvorming, Waterschap Het Lange Rond nu Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Adviescommissie Beeldende Kunst Broekpolder

Presentatie: juni 2004, geaccepteerd door colleges van beide gemeenten, uitvoering kan van start gaan

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: sociaal en cultuurhistorisch - identiteit geven aan nieuwbouwwijken door historie met heden te verbinden

Bij de start van het vinexproject Broekpolder, gelegen tussen Beverwijk en Heemskerk, bestond het vermoeden dat het hier om een archeologisch interessant gebied gaat. Rond het begin van de jaartelling was er al bewoning op de oevers van het oer-IJ en op de kwelderruggen (zie ook experiment oer-IJ, bladzijde 34). Broekpolder was destijds een eiland in dit stroomgebied en er zijn zulke belangrijke archeologische vondsten gedaan dat er in het wijkpark een heel gebied is aangemerkt als archeologisch erfgoed (zie ook project Skatekreek, bladzijde 76). Nu is Broekpolder eveneens een eiland, omgeven door wegen en een spoorlijn. De Adviescommissie Beeldende Kunst Broekpolder is bij het beeldplan voor de wijk dan ook uitgegaan van het eilandgevoel en de archeologische schatten. Een van de projecten in dit beeldplan betreft de waterhuishouding van Broekpolder, in combinatie met de centraal gelegen en de nog minst vastgestelde Waterwijk.

Oud land

De waterhuishouding volgt de gegevens van het gebied, maar bepaalt ook de inrichting en de functies. De waterhuishouding kent niet alleen een praktische kant, maar heeft eveneens effect op de wijze van omgaan met water. Voor duurzaam watergebruik is de betrokkenheid van de bewoners van essentieel belang. Om dat belang en de veelzijdigheid van water bij de omwonenden op een speelse

wijze onder de aandacht te brengen, hebben Marcel Eekhout en Paul de Kort in opdracht van de twee gemeenten het schetsontwerp 'Wateroffers voor Broekpolder' gemaakt. Het dagelijkse leven van de mensen in de oudheid vormt de inspiratie voor Wateroffers.

"Wij dachten onmiddellijk aan het oer-IJ. Het landschap van de Broekpolder is het resultaat van de eeuwenlange invloed van de mens", zegt Paul de Kort. "De periode van het oer-IJ is bepalend geweest voor de morfologie van het gebied. Het oer-IJ was een enorme kreek in een groot kwelderlandschap, waarvan de kwelderruggen al vroeg werden bewoond door mensen die leefden van de visserij, de jacht en later de landbouw. Na het dichtslibben van het oer-IJ vertrokken die volkeren en daarmee verdwenen hun rituelen en gebruiken."

Ritueel

De kunstenaar en de landschapsarchitect willen met 'Wateroffers' een brug slaan tussen heden en verleden, om zo de nieuwe bewoners deel te laten nemen in de lange en rijke traditie van hun voorgangers. "De bewoners moeten zich met trots 'eilandbewoners' gaan voelen en nieuwe symbolen en rituelen ontwikkelen die bij hún eiland Broekpolder behoren", aldus De Kort. Tegelijkertijd sluiten de voorstellen aan bij het watersysteem en de daarbij gebruikte middelen.

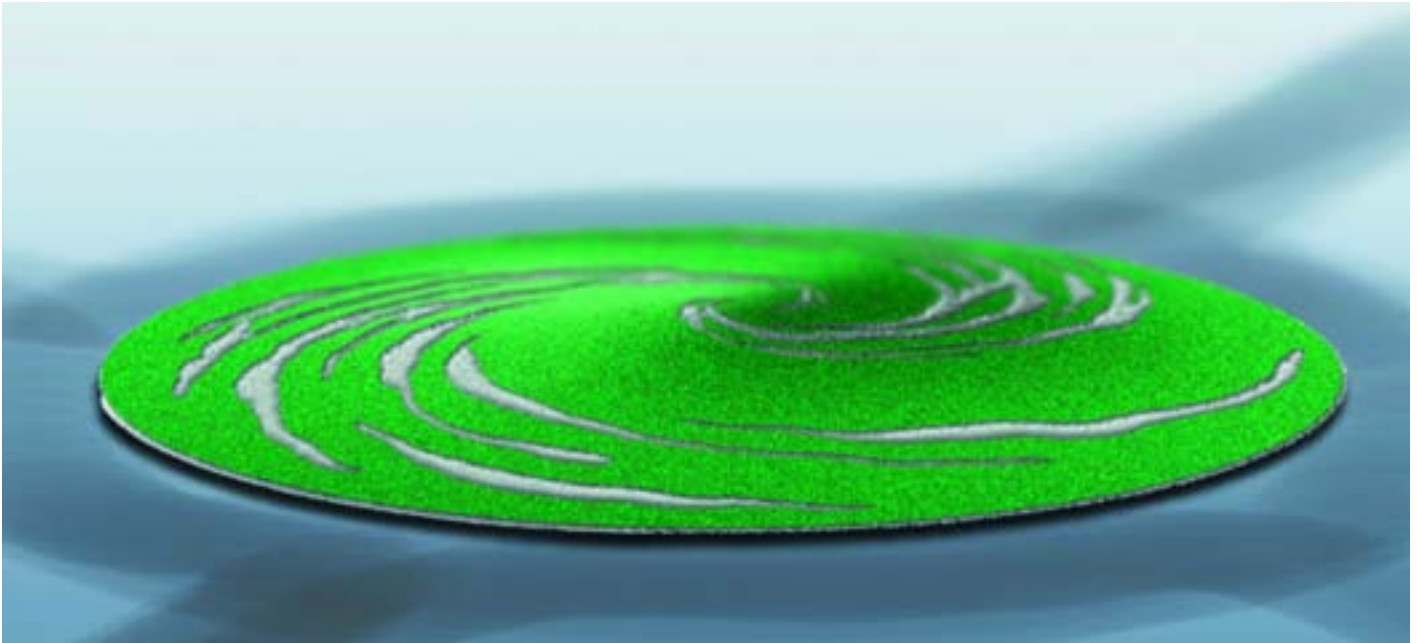
Wateroffers bestaat uit vier onderdelen. Het ritueel wateroffersteentjes in de vorm van de vervuilinggevoelige mossel verwijst naar het belang van water en een goede waterhuishouding. "Maar dit idee komt ook rechtstreeks voort uit de archeologische vindplaatsen waar mysterieuze opeenhopingen witte steentjes zijn gevonden. De oorspronkelijke betekenis van die steentjes is niet bekend, maar ze zijn gevonden in en langs het water. Daardoor lijkt de associatie met wateroffers gerechtvaardigd",

verklaart De Kort. De steentjes worden samen met een boekje over het project en het verleden van dit gebied aan elk huishouden uitgereikt.

Het tweede onderdeel omvat een bron en een kolk als rotondes in de Offersingel; vier kweldereilanden in de Offersingel als verwijzing naar het oude landschap van het oer-IJ en de waterofferplaatsen – hier valt het waterpeil op af te lezen. De kweldereilanden krijgen de vorm van (water-)sterrenbeelden.

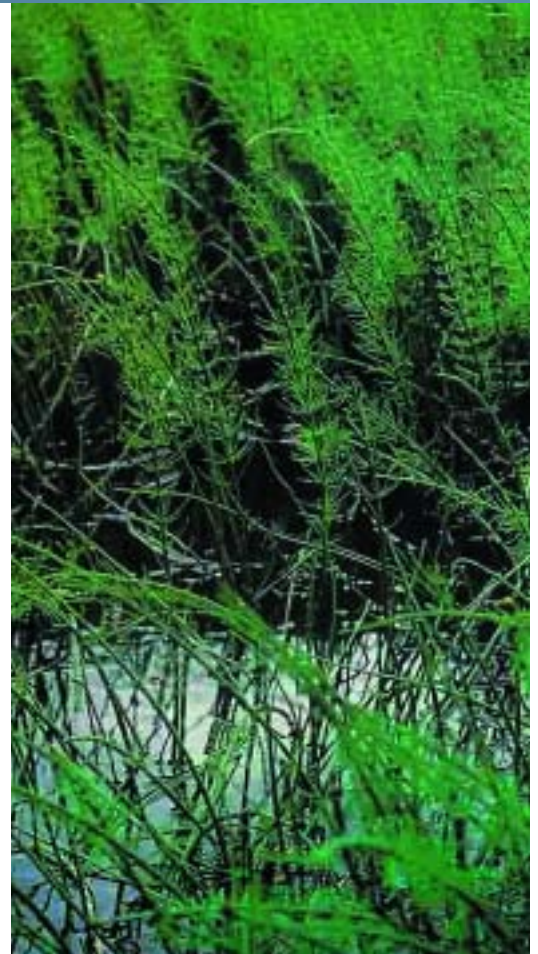
"De mensen in de prehistorie oriënteerden zich op

de sterrenhemel, sterrenstelsels en planeten”, vertelt de kunstenaar. “Zij richtten hun leefomgeving in als een afspiegeling van het zwerk, omdat ze daar een betekenisvolle vingerwijzing in zagen. Je kunt het vergelijken met Stonehenge in Wales en Carnac op de Hebriden.”

Prehistorische vegetatie in de vorm van de holpijp langs de oever van de Offersingel, completeert het geheel. Deze plant is teruggevonden in fossielen. Door de beweging van het water zal de holpijp zich verspreiden over een groter gebied en mogelijk meer ‘nieuwe oude vegetatie’ aantrekken. Het totale project is met groot enthousiasme ontvangen door de colleges van beide betrokken gemeenten. Voor de ABKB betekent dat de ontwerpfase daarmee is afgerond en het uitvoerings-traject kan worden gestart.

■ KORT

■ Modern recreëren ■ in archeologische context

Broekpolder Beverwijk-Heemskerk

Opdrachtgever: gemeenten Beverwijk en Heemskerk

Project: skatevoorziening als kunstwerk in archeologisch park

Kunstenaars: Maurer United Architects

Samenwerking met: gemeenten en diverse gemeentelijke instellingen, GEM, Atelier Dutch, Buro Adrichem, projectbureau Broekpolder, provincie Noord-Holland – afdeling archeologie, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Adviescommissie Beeldende Kunst Broekpolder, Amsterdams Archeologisch Centrum UvA, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, jongeren en skaters

Oplevering project: ontwerp 2004, uitvoering najaar 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: sociaal en cultuurhistorisch – archeologisch monument als uitgangspunt voor kunstopdracht met jongeren als aandachtspunt

In de vinexlocatie Broekpolder, gelegen tussen Beverwijk en Heemskerk, neemt het Wijkpark een bijzondere plaats in. De hele Broekpolder is een archeologisch interessant gebied vanwege de bewoning in de tijd van het oer-IJ (zie experiment oer-IJ, bladzijde 34 en project Wateroffers, bladzijde 73). In het Wijkpark is een gebied van vijf hectare aangewezen als archeologisch monument, hier moet het erfgoed ongemoeid blijven. Daarnaast is de Universiteit van Amsterdam met opgravingen bezig geweest in een gebied van 12,6 hectare.

Het Wijkpark ligt centraal in de nieuwe woonlocatie Broekpolder. Het moet dus dé plek zijn waar bewoners elkaar ontmoeten, recreëren en gewoon gezellige dingen doen. Een stuurgroep Wijkpark Broekpolder is in het leven geroepen om de randvoorwaarden voor het park te formuleren, met oog voor de verschillende belangen die in het park bij elkaar moeten komen.

Vervolgens heeft Buro Adrichem een ontwerpschets gemaakt voor het park, met daarin centraal en prominent aanwezig een skatekreek met half pipes. In overleg met de Adviescommissie Beeldende Kunst Broekpolder (ABKB) is de skatevoorziening uitgangspunt geworden voor een kunstopdracht. Voor het ontwerp daarvan is een keuze gemaakt voor Maurer United Architects (MUA) in Eindhoven, omdat zij veel kennis hebben

van de skatewereld en open staan voor verschillende culturen.

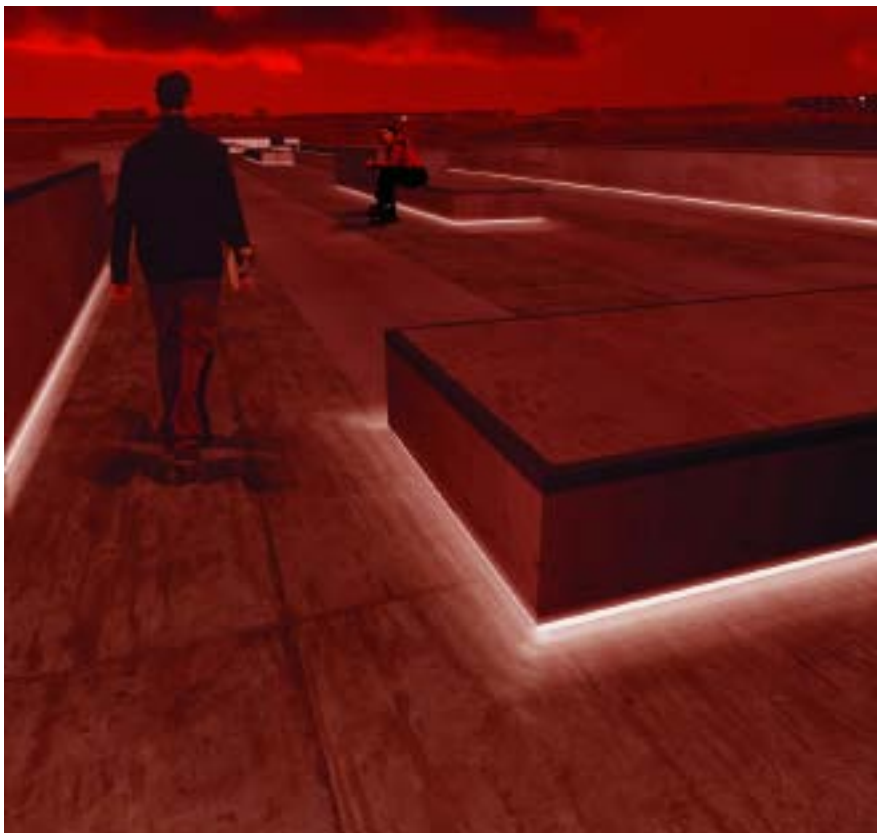
De kunstopdracht luidt dat de skatekreek een bijdrage moet leveren aan het eigen karakter en de identiteit van het park en een relatie heeft met de archeologische omgeving, maar het moet ook functioneel zijn. Jongeren uit zowel Beverwijk als Heemskerk moeten worden aangetrokken om hier te gaan skaten. Want hoewel het park voor iedereen is, wordt met de skatekreek ingezoomd op de jeugd.

Street

Eind 2003 is MUA van start gegaan met de inventarisatie en heeft daarbij intensief overlegd met alle betrokken instanties. Aan de hand daarvan zijn de (on-)mogelijkheden in kaart gebracht en de ruimte-

lijke uitgangspunten geformuleerd. Ook heeft MUA de jongeren gezocht waar het om gaat; skaters en jonge mensen uit Beverwijk en Heemskerk is gevraagd naar hun wensen en verlangens.

Hulpmiddel hierbij was het maken van een video (Sarah Domogala) waarop skaters zijn gevolgd en geïnterviewd. Belangrijkste conclusie daaruit: geen kreek maar *street*. Skaters voelen zich het meeste thuis bij wat er op straat aan mogelijkheden te vinden is en dan graag in geconcentreerde vorm. Met al deze informatie is MUA samen met enkele professionele skaters aan de gang gegaan om een ontwerp te maken dat ook past bij het archeologisch monument. Het is uiteindelijk een enorm skatelabyrint geworden centraal gelegen in het archeologisch park. Door de afmeting van 54 bij 8,5 meter en de duidelijke vormtaal is het beeldbepalend en de

vormgeving sluit goed aan bij het archeologische karakter van de omgeving. Het heeft met zijn rudimentaire uitstraling de gelijkenis met een opgegraven fundament. Het is bedacht in twee kleuren beton met muurtjes van verschillende hoogte. Deze muurtjes in combinatie met de lange lijnen vormen een uitdaging voor de skaters maar nodigen ook uit om even op plaats te nemen. Als het labyrint eenmaal is uitgevoerd, zal het dan ook niet alleen skaters aantrekken maar een algemene

ontmoetingsplek worden voor de bewoners van Broekpolder, denkt de ABKB.

Nadat de kunstcommissie van Broekpolder het ontwerp met enthousiasme heeft begroet, is er een bijeenkomst met skaters uit de twee gemeenten. Ook daar wordt het ontwerp warm onthaald. De colleges van burgemeester en wethouders hebben vervolgens het voorstel voor het inmiddels tot 'streetcourt Broekpolder' omgedoopte labyrint met algemene stemmen aangenomen.

Uitkomst

Problemen dienen zich aan als blijkt dat het gewicht van het kunstwerk innovatieve oplossingen vereist ten aanzien van de toegestane gronddruk, zoals vastgesteld door de Rijksdienst voor Oudheid-

kundig Bodemonderzoek (ROB). Dat brengt extra kosten met zich mee en ook voor de uitvoering van het bijzondere lichtplan blijkt geen dekking meer te zijn. Het Mondriaanfonds is echter net zo te spreken over het gehele ontwerp als iedereen en brengt uitkomst.

In principe staat niets de uitvoering van dit project nog in de weg. Er is een voorlichtingsavond voor de bevolking geweest en het project wordt meegenomen in de bouwvergunning voor het hele parkontwerp. De dienst Bouwen en Wonen heeft geen bezwaren en zelfs de ROB schaaft zich op voorhand achter het ontwerp. De uitvoering van het kunstwerk loopt gelijk op met de uitvoering van het park en dat is verschoven van het voorjaar naar het najaar van 2005.

-
- KORT
-

■ Avonturen in Legmeer-west

Nieuwbouw Uithoorn

Opdrachtgever: gemeente Uithoorn

Project: ideeën ontwikkelen voor het speelbos, evenemententerrein, de bergingsvijver en ecozone

Kunstenaar: Iris Le Rütte

Samenwerking met: gemeente en diverse gemeentelijke instellingen, landschapsarchitect en ecooloog

Oplevering project: december 2004, voorstellen opgenomen in ontwerp landschapsarchitect, uitvoering onduidelijk vanwege financiën

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: kleine gemeente toont initiatief; sociaal en cultuurhistorisch

Op 5 juni 2003 is senior beleidsmedewerker maatschappelijke zaken Wiersma namens de gemeente Uithoorn aanwezig op de 'dag van de culturele planologie'. Hij wordt enthousiast over de meerwaarde die culturele planologie kan bieden en neemt spontaan contact op met de provincie om te kijken of er mogelijkheden zijn voor de nieuwbouwwijk Legmeer-West, die dan wordt ontwikkeld. Onderdeel van de nieuwe wijk is onder meer een speelbos met evenemententerrein vlakbij de

nieuw te bouwen brede school. Daarnaast moeten er een bergingsvijver en een ecozone worden ontwikkeld.

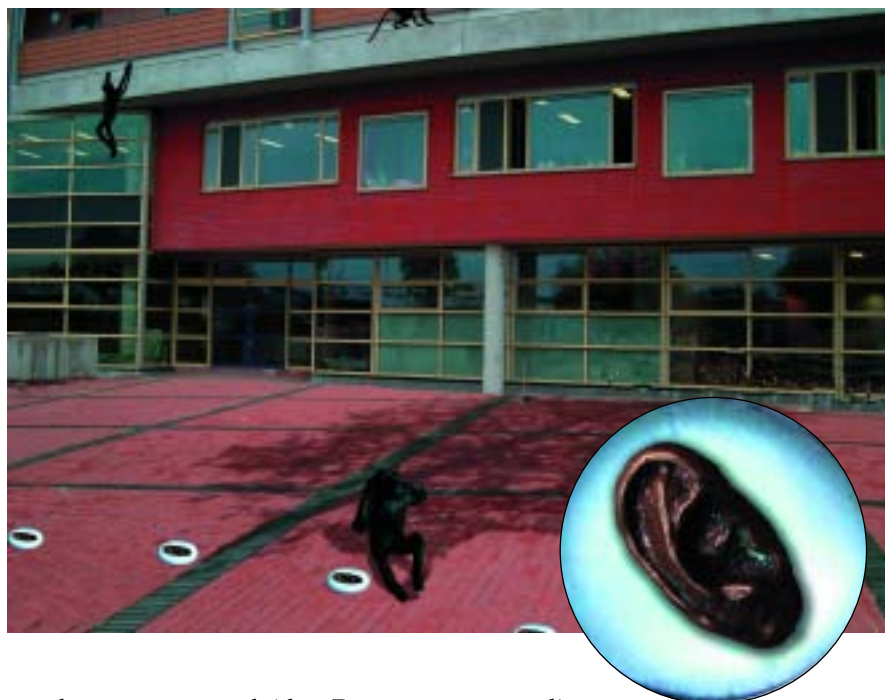
Provinciaal projectleider Van Wesemael trekt meteen naar Uithoorn voor een gesprek met Wiersma en Dolf Kistemaker, stedenbouwkundige van de gemeente. Er blijken genoeg interessante gegevens aanwezig om een kunstenaar te koppelen aan de landschaparchitect, die in opdracht van de gemeente een inrichtingsplan voor de hele openbare ruimte maakt. Beeldende kunst zou met name een rol kunnen spelen bij de al genoemde bijzondere elementen.

In een vervolgesprek tussen Van Wesemael en de landschapsarchitect, komt de provinciale projectleider met drie kunstenaars; de landschapsarchitect neemt kunstenaar Iris Le Rütte mee. Over deze laatste wint Van Wesemael informatie in als blijkt dat de gemeente en de landschapsarchitect voor haar willen kiezen. Ze beschikt over voldoende kwaliteit en krijgt de opdracht om in de ontwerpen rekening te houden met de cultuurhistorische verkavelingstructuur die kenmerkend is voor het gebied; een relatie te leggen tussen die verkavelingstructuur en de ecozone en bergingsvijver; het speelbos avontuurlijk te maken en daarom de kinderen van de brede school bij de inrichting ervan te betrekken.

Le Rütte laat zich inspireren door de gegevens van het huidige en toekomstige gebruik. De basisthema's zijn: het zichtbaar maken van een geluids-

lijn en de metamorfose van dier en plant naar mens en terug. Dit gegeven komt onder meer terug in een ontdekkingstocht in het speelbos, en kunst in de woonwijken. "De nieuwe woonwijk wordt gebouwd in het voormalig poldergebied Legmeer-West. Dat ligt onder de rook van Schiphol. Voor dit gebied is geluid dus een belangrijke factor. De norm-geluidslijn doorsnijdt het gebied diagonaal en de wijk wordt daar zorgvuldig omheen gebouwd", legt Le Rütte uit. "Ik wil onder de noemer 'Tegen-geluid' die lijn voor de toekomstige bewoners zicht- en tastbaar maken. Daarvoor heb ik een speciale oordop ontworpen en nog een aantal projecten met mooie, alternatieve

geluiden. De mensen moeten die oordop ervaren als een kleinood, iets moois dat ze op de grond vinden. De oordop komt langs de hele geluidslijn terug als parels aan een ketting – dwars over straten, grasvelden en het schoolplein."

Geen geld

Straatnaambordjes met namen van uit het gebied verdwenen dieren – plus geluid, teksten die met geluid te maken hebben op zitbanken en muren, natuurlijke geluiden die spontaan te horen zijn, een speelvliegtuig in het speelbos, een natuur- en een beeldenroute, polderhofjes... Alles is er op gericht om de menselijke en natuurlijke maat in harmonie te brengen met het gegeven Schiphol.

Le Rütte presenteert haar ideeën los van het ontwerp van de landschapsarchitect. Twee onderdelen zijn integraal in zijn ontwerp opgenomen, de rest van haar plan vormt een apart hoofdstuk, maar in de visie van culturele planologie zou het meer verweven moeten zijn. De reactie van de werkgroep en de drie verantwoordelijke wethouders zijn heel

positief. Of de toekomstige bewoners zich ook werkelijk omringd gaan weten door andere schepselen die ooit het gebied bevolkten, hangt af van de portemonnee. Tegen Le Rütte is van tevoren al gezegd: reken maar nergens op, er is geen geld. “De drie wethouders waren echter zo enthousiast dat ze toch gaan kijken of er financiële mogelijkheden zijn”, zegt Le Rütte blij, “ik acht het niet uitgesloten dat de straatnamen met geluid er komen en ze hebben ook al interesse getoond voor de beelden in het speelbos.”

-
- KORT
-

■ Studie schudt partijen wakker

Station Heemskerk

Opdrachtgever: gemeenten Beverwijk en Heemskerk

Project: bundeling van krachten (partijen en belangen) rond invulling nieuwe rol station Heemskerk-Broekpolder in eerste fase, ingepast in beeldplan Eilandgevoel

Kunstenaar: Hans Venhuizen, Bureau Venhuizen

Samenwerking met: gemeenten Heemskerk en Beverwijk, Prorail NS, Grond Exploitatie Maatschappij Broekpolder, woningbouwverenigingen, Atelier Dutch, projectbureau Broekpolder, ROB, NS Vastgoed, Waterschap het Lange Rond, Adviescommissie Beeldende Kunst Broekpolder

Oplevering onderzoek: september 2004; vervolgstappen opgeschort

Rol provincie: partner als subsidiegever voor uitvoering studie, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: kunstenaar als intermediair om conceptvorming helder te krijgen

Door de bouw van de vinexlocatie Broekpolder zou het spoorwegstation Heemskerk een andere functie moeten krijgen. Het heeft natuurlijk een poortfunctie naar de rest van de wereld, is ontmoetingsplek en wachtkamer. Het spoor verbindt echter niet alleen,

het snijdt ook door het landschap en in dit geval scheidt het Broekpolder van Heemskerk en Beverwijk. Aan de Broekpolderkant wordt de wijk De ladder ontwikkeld. Aan de andere kant van het spoor vraagt de bestaande bebouwing in Heemskerk om een facelift en ook de infrastructuur moet aangepakt. Het station zou een schakel moeten gaan vormen tussen de woongebieden aan weerszijden. Maar volgens de Adviescommissie Beeldende Kunst Broekpolder (ABKB) staan al deze ontwikkelingen los van elkaar; er wordt niet overlegd en er is geen wederzijdse beïnvloeding, laat staan een totaalplan. De ABKB vindt dat geen goede zaak en heeft het voortouw genomen om verschillende partijen en ontwikkelingen bij elkaar te brengen en naar een hoger plan te brengen met de beeldende kunst als aanjager. Bureau Venhuizen is met de opdracht aan de gang gegaan en heeft de bevindingen van het eerste onderzoek vastgelegd in het rapport 'Wo ist der Bahnhof'.

De belangrijkste conclusie van het rapport luidt: 'Allerlei maatregelen die hadden kunnen bijdragen aan het versterken van de positie van het station hebben het uiteindelijk niet mogen redden. In veel van de planvorming lijkt de huidige status van het station doorslaggevend te zijn en niet de potenties. Door van de potentie uit te gaan zal het station, dat er bij wijze van spreken toevallig is gekomen, deze status van toevalligheid kunnen ontstijgen.'

Het station Heemskerk is nu vanuit de vinexlocatie Broekpolder alleen via omwegen bereikbaar, bewoners hebben zelf een brug gemaakt om bij het station te komen.

Niet direct een positief vertrekpunt, maar Jan Samsom, voorzitter ABKB, is toch hoopvol. “Mede door dit project en het onderzoek van Venhuizen zijn diverse betrokken partijen wakker geschud. De toegankelijkheid en de status van het station is nu een onderwerp.” Maar als het om consequenties gaat, wordt alles ineens anders, zo merkt Samsom. “Het was een nadrukkelijke eis dat de partijen zich, ook financieel, zouden binden aan het vervolgtraject. En dat is nog niet gebeurd. Redenen daarvoor zijn onder meer dat de toekomstperspectieven niet genoeg uitgekristalliseerd zijn en er onvoldoende draagvlak is om een volgende stap te zetten.” Er spelen echter nog meer zaken een rol. In de

komende tien jaar moeten er zo’n negenduizend woningen in het IJmondgebied worden gebouwd en daarbij wordt gezocht naar verdichtingslocaties. “De voortgang van het project rondom het station hangt nu dus af van de besluitvorming in de colleges van Beverwijk en Heemskerk en daarmee is de toekomst van de volgende fase niet meer in onze handen”, zegt Samsom. “Omgekeerd kan de noodzaak om te zoeken naar mogelijkheden voor woningbouw ook als katalysator werken. Het gebied langs het spoor en de omgeving van het station Heemskerk kan dan een pilotproject worden, met daaraan als logische stap gekoppeld de volgende fase van het projectvoorstel.”

-
- KORT
-

■ Eigen identiteit voor Alkmaars groen

Groenvoorziening Alkmaar

Opdrachtgever: gemeente en provincie Noord-Holland

Project: ontwerp voor reconstructie openbaar groen

Kunstenaar: Lilian Roosenboom

Samenwerking met: Grontmij Noord-Holland, gemeente en diverse gemeentelijke instellingen, bewoners

Oplevering project: zomer 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever voor uitvoering project, kwaliteitsbewaker, aanjager door een groenproject als culturele planologie aan te merken

Invalshoek: Grontmij vraagt na eerder succes om experiment culturele planologie; openbaar groen als bepalende elementen en structuren die de identiteit van stadswijken versterken

In het groen- en waterplan in het gebied Beverwijk, Velsen, Heemskerk doet de Grontmij ervaring op met enkele experimenten culturele planologie (zie bladzijde 7). Naar alle tevredenheid, zo blijkt, want toen Grontmij Noord-Holland in opdracht van de gemeente Alkmaar aan de gang ging met de reconstructie van het openbaar groen in de stad, werd al snel contact opgenomen met de provincie. “Groen en culturele planologie is een niet voor de hand-

liggende combinatie”, merkt Maarten van Wesemael, projectleider culturele planologie provincie Noord-Holland, op. “Maar het groen in de stad vindt ook zijn oorsprong in de cultuurhistorie van wijken. En in de moderne stedenbouwkunde neemt openbaar groen een belangrijke plaats in. Daarop is dit experiment dan ook gericht: hoe kan het groen in de stad in beeld en verschijningsvorm aansluiten bij de stedenbouwkundige geschiedenis van een wijk. In de loop van de tijd hebben er veranderingen plaatsgevonden, het groen is verloederd, het heeft soms aan ruimtelijke én aan culturele kwaliteit verloren, de identiteit en herkenbaarheid zijn vaak zoek.”

Koesteren

In dit experiment gaat de kunstenaar samen met de landschapsarchitect van Grontmij een ontwerp maken voor de reconstructie van plantsoenen, bermen, speelveldjes en bosjes verspreid over Alkmaar. “Heel belangrijk daarbij is dat er nauw wordt samengewerkt en overlegd met de bewoners en gebruikers van dat groen, want zij moeten zich er straks in gaan herkennen, ze moeten het gaan koesteren en beschermen, zich ervoor verantwoordelijk voelen”, aldus Van Wesemael. “Het uiteindelijke ontwerp wordt dus wijkgericht en vanuit een historisch perspectief ingevuld.” “Maar in het uiteindelijke ontwerp wil ik bewoners en ander publiek niet alleen benaderen vanuit een historisch perspectief”, vult Lilian Roosenboom aan. “Ik wil ze vooral ook aanspreken op gevoel en beleving.”

Kleur

“Lilian voegt echt iets toe”, zegt Pim de Blaey, projectleider bij Grontmij, enthousiast. “Ze brengt bijvoorbeeld kleur in: het noorden is wat kouder en moet warmte krijgen, het zuiden is wat warmer dus dat krijgt een koelere kleur. Dat doet ze samen met

ons, want de kleur kan in soorten beplanting vorm krijgen: heesters met warme kleuren, sparren met een koele kleur.”

Roosenboom kijkt ook goed naar de buurten en hoe bewoners met het openbaar groen omgaan, valt De Blaey op. “Ze overlegt veel met buurtbewoners en kijkt naar de stedenbouw waarin het groen is gelegen, zo kom je automatisch bij de historie. Het is wel jammer dat het verwachtingspatroon bij burgers altijd hetzelfde is: er moeten meer bloemen komen, rozen...maar dat is wat ze zelf al hebben. Ik denk dat de gemeente met openbaar groen een ‘omlijsting’ geeft.”

▪ KORT

▪ Dudok-speelplein alleen voor gebruikers

Liebergen Hilversum

Opdrachtgever: gemeente Hilversum

Project: deelname ontwerpteam ISV-projecten Liebergen-zuid

Kunstenaar: Hans Venhuizen, Bureau Venhuizen

Samenwerking met: gemeente en diverse gemeentelijke instellingen, woningbouwcorporaties, bewoners, architecten, stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten

Oplevering project: plannen voor oud-industriegebied zijn uitgesteld; schetsontwerp Van 't Hoffplein januari 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever voor uitvoering project, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: culturele planologie basis voor nieuw gemeentelijk beleid; kunstenaarsinzet bij ontwerpfase

De gemeente Hilversum heeft het in de nota Cultuurbeleid 2000-2003 al over culturele planologie als beleidsinstrument en dat cultuur een bijdrage moet leveren aan een hechte samenleving en een levendige stad. Om consequent en volgens de nieuwe inzichten beeldende kunst toe te passen in openbare ruimten en bij gemeentelijke gebouwen, is hiervoor een masterplan ontwikkeld met de titel 'Impuls', een impuls voor zowel de kunst als de

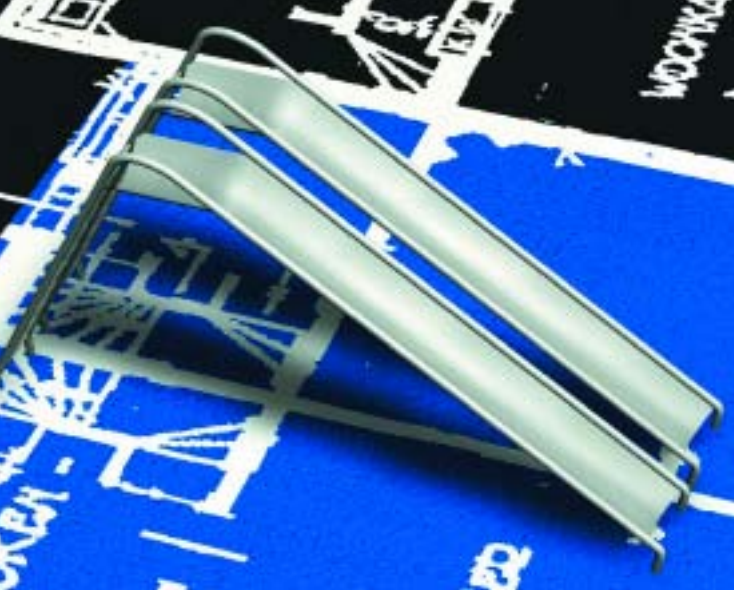

identiteit van de stad. Voor het nieuwe beleid heeft de gemeente een visie geformuleerd uitgaande van het idee dat de openbare ruimte door iedereen wordt gebruikt en beleefd. 'Kunst in het publieke domein vraagt om een toegesneden beleid. De pleinen, parken etcetera zijn geen museumzalen maar gebruiksr ruimten. De toepassing van beeldende kunst moet daarom voor een belangrijk deel worden gezien als artistieke dimensie in de vormgeving van de openbare ruimte.

De rol van de kunstenaar verandert daarmee. Deze zal veelal ook in teamverband moeten kunnen werken. Bij het inrichten van ruimte zal een kunstenaar in een zo vroeg mogelijk stadium moeten worden betrokken.'

Indachtig deze visie dient de gemeente twee projecten voor de wijk Liebergen in bij de provincie.

De wijk is gebouwd in de periode 1930-1955.

De invloed van architect Dudok is duidelijk aanwezig. Het oudste deel van de wijk krijgt dan ook de status 'beschermd stadsgezicht'. Een gedeelte van de waardevolle bebouwing moet echter toch verdwijnen. Hiervoor in de plaats komen woningen opgetrokken in de typerende stijl van Dudok. Alles gebeurt in nauw overleg tussen de verschillende partijen en met de bewoners. In de ontwerp-fase van dit project wordt Bureau Venhuizen bij de herinrichting betrokken. Een oud-industriegebied langs de zuidrand van de wijk staat eveneens op de nominatie voor herstructurering. Dat project is uitgesteld.

Speelhoff

Naast de woningbouw krijgt ook de openbare ruimte een grondige opknopbeurt. Er komt nieuwe bestrating, een ander parkeersysteem, het openbaar groen wordt aangepakt en voorzieningen zoals de speelplaats op het Van 't Hoffplein worden vernieuwd. Venhuizen is intensief betrokken bij de plannen voor de vernieuwing en verplaatsing van de speelplaats en de inrichting van het plantsoen. In samenwerking met Joost Volkers, landschapsarchitect van de gemeente, heeft Venhuizen een voorstel gemaakt voor De Speelhoff, zoals het nieuwe plein wordt genoemd. De Speelhoff wordt een collectieve, niet openbare ruimte voor kinderen van nul tot zes en hun bege-

leiders. De gebruikers van deze ruimte krijgen allemaal een sleutel waarmee ze toegang hebben tot het speelplein en ongewenste gasten zijn daarmee buitengesloten. Venhuizen schrijft: 'Nog niet zo lang geleden wemelde het van de collectieve plekken in Nederland, zoals afgesloten speelplaatsen of gemeenschappelijke tuinen binnen gesloten bouwblokken. Deze ruimtes werden door stichtingen, gemeentes of bewonersverenigingen beheerd en opengesteld voor een specifieke groep gebruikers. In de jaren zeventig werden deze collectieve ruimtes veelal opgeheven of voor iedereen toegankelijk gemaakt. Dat is niet overal een succes gebleken.' Nu wordt er weer gezocht naar een nieuwe vorm van semi-openbare ruimte voor specifieke publieks-groepen en daarmee keert het fenomeen van wel-er, een afgesloten openbare ruimte, terug. Voor de Speelhoff komt er een nieuw op te zetten organisatie met daarin gemeente, bewoners en buurtwerkers. Het hek dat het speelplein afsluit van het Van 't Hoffplein zorgt voor herkenbaarheid van de plek. "Op het plein zelf worden plattegronden van de oude woningen in lijnen op de asfaltvloer uitgezet. Daarmee valt meteen op hoe klein die woningen waren", vertelt Venhuizen. "In de tekening zijn woonkamer, keuken of wc allemaal duidelijk herkenbaar. Hier en daar zijn zelfs keukenblokken en wc-potten te zien. En de speeltoestellen maken er onderdeel van uit. Zo staan de zitbanken natuurlijk in de woonkamers, vuilnisbakken in de keukens, een schommel in de tuin en de glijbaan begint in het trappenhuis." (zie tekening) Verschillende kamers krijgen een gekleurd rubberen tapijt waarop diverse spelletjes kunnen worden gespeeld. "Midden op het hofje dat tussen de plattegrond-woningen ontstaat, wordt een grote boom geplant", zegt Venhuizen. "Daarmee bewaart de Speelhoff op een onverwachte plek iets essentieels van de oorspronkelijkheid van de wijk."

Projecten kort geknipt

Van A naar Z

Wegen klieven door het landschap.

Een oud dorpshart is doorsneden.

Polders worden volgebouwd.

Mensen zoekend naar herkenning

in ontstane massasteden

vinden dankbaar een kleinood.

Muizenfort Muiden

Opdrachtgever: Historische Kring Stad Muiden

Project: ontwikkelen plan Beleefbare historie in het Muizenfort

Uitvoerder: Deelnemers Historische Kring en ondernemers Muiden onder regie van OKRA landschapsarchitecten BV

Samenwerking met: gemeente Muiden, ondernemers, Projectbureau Hollandse Waterlinie

Oplevering project: na uitvoering vervolgfasen in 2006

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: cultuurhistorie toegankelijk maken voor publiek

Het Muizenfort is onderdeel van de vesting Muiden en maakt zo deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Het fort is gerestaureerd en krijgt veel aanloop van bezoekers, maar het is niet openbaar. De Historische Kring Stad Muiden wil het Muizenfort openstellen. Een sympathiek initiatief van een groep vrijwilligers die deze historische plek heeft omarmd. Het project wordt mede gesteund door ondernemers uit Muiden.

Zonnestraal Hilversum

Opdrachtgever: Stichting Loosdrechts Bos

Project: maken masterplan voor herstel en herontwikkeling van het landgoed Zonnestraal rondom het gelijknamige vroegere sanatorium

Uitvoerder: Bureau Alle Hesper

Samenwerking met: Hubert Jan Henket en partners.

Oplevering project: zomer 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever voor uitvoering project

Invalshoek: cultuurhistorisch - versterking en behoud uniek landgoed

Het groengebied rondom het voormalig sanatorium Zonnestraal is in de loop van de tijd dichtgeslibd. Zo zijn de zichtlijnen vrijwel verdwenen als gevolg van met name het ecologisch beleid. Nu het gebouw van architect Duiker is opgeknapt, schreeuwt ook de groene omgeving om een grondige aanpak. Duiker is destijds niet toegekomen aan een ontwerp voor het groen, maar voor hem was de relatie tussen gebouw en omgeving essentieel. Het masterplan voorziet onder meer in herstel van de kenmerkende lanenstructuur, de folies en de visuele relatie tussen het ensemble van Duiker en het omringende landschap.

Ongegrepen werkelijkheid

Noord-Holland Noord

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland

Project: onderzoek naar de ongegrepen werkelijkheid ten behoeve van het streekplan Noord-Holland Noord

Uitvoerder: Barbara van Loon

Samenwerking met: provinciale ambtenaren, gemeenten

Oplevering project: project is gestaakt

Rol provincie: initiatiefnemer, partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: voor het ontwikkelingsplan Noord-Holland Noord een kunstenaar inschakelen bij de ontwikkeling van het uitvoeringsprogramma en deelopgaven

Bij de ontwikkeling van het streekplan stuit het projectteam op een soort 'ongegrepen werkelijkheid'. Het team kan niet zulke beelden ontwikkelen dat de bevolking zich erin herkent. Er is een discrepantie met hoe de inwoners hun streek ervaren. Daarop krijgt kunstenaar Barbara van Loon de opdracht om via veldonderzoek te ontdekken wat de inwoners aangeven als belangrijk in hun omgeving. Het loopt uit op een fiasco. Van Loon blijkt de opdracht niet aan te kunnen en geeft deze uiteindelijk terug maar dient wel nota's in. De provincie overweegt een ingebrekestelling.

Opdrachtgever: Coöperatieve Vereniging de Gevestigde Orde

Project: Onderzoek naar restruimtes naast snelwegen en plan van aanpak

Uitvoerder: Jan Samsom en Nanon Soeters

Samenwerking met: provincie, afdeling wegen

Oplevering project: najaar 2005

Rol provincie: aanjager als initiatiefnemer, partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: studie naar de mogelijkheden van culturele planologie en transdisciplinaire werkverbanden in stukjes niemandsland

Restruimte autoroutes

De kunstenaars willen met hun onderzoek bekijken welke karakters en potenties de restruimtes naast de snelwegen bezitten. De kunstenaars beginnen hun onderzoek met de A9-N9, om vervolgens andere kunstenaars aan te trekken die in een vervolgproject nieuwe gedachten ontwikkelen voor de geïnventariseerde interessante ruimtes.

Spaarne Haarlem

Opdrachtgever: gemeente Haarlem

Project: vijf onderzoeken door kunstenaars, aansluitend bij de vijf thema's in het project Spaarne Connected

Uitvoerder: Harald Schole

Samenwerking met: gemeentelijke diensten, provincie

Oplevering project: onbekend

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: studie naar mogelijkheden voor verdere ontwikkeling van het gebied rond het Spaarne, daarbij uitgaande van versterking van de culturele waarden als onderdeel van het integrale proces

Het Spaarne is het belangrijkste cultuurhistorische gegeven van Haarlem, inclusief de oevers is het tegelijk de grootste open ruimte in de stad. Het Spaarne-plan moet op basis van die waarden de openbare ruimte

van het Spaarne vorm geven en de betekenis ervan voor de stad Haarlem versterken.

Daaraan gekoppeld is het plan Spaarne Connected voor de relatie beeldende kunst en ruimtelijke inrichting. De vijf onderzoeken maken deel uit van de eerste fase van dit plan. Het projectmanagement is inmiddels opgeheven. Op verzoek van de provincie wordt het plan Spaarne Connected met de daarin omschreven opdrachten nader uitgewerkt en meer gericht op de ruimtelijke ontwikkelingen van het Spaarne.

Zaanstad

Opdrachtgever: gemeente Zaanstad

Project: onderzoek voor kunstroute langs de Zaan

Uitvoerder: nog onbekend, subsidie is net toegekend

Samenwerking met: gemeente en vooral de Adviescommissie Beeldende Kunst

Oplevering project: zomer 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker - bijstelling onderzoek

Invalshoek: cultuurhistorisch, versterking van de Zaan als belangrijke levensader in de historie van de stad

Kunst langs de Zaan

In eerste instantie wil de gemeente een studie laten doen om te zien op welke manier het mogelijk is kunstwerken langs de Zaan te plaatsen zodat er een kunstroute ontstaat. Op initiatief van de provincie is dat plan bijgesteld. Nu wordt er een voorstudie gedaan naar de relatie tussen de Zaan, de stedenbouwkundige en historische context van de stad en op welke manier kunst een versterkende rol kan spelen.

Straatmeubilair Vissershov

Nu het nieuwe Vissershov (zie bladzijde 55) steeds meer gezicht gaat krijgen, moet de wijk worden aangekleed met straatmeubilair. De gemeente Zaanstad wil graag speciaal voor deze wijk vormgegeven bankjes, paaltjes en dergelijke laten ontwerpen en uitvoeren. In de ontwerpen wordt duidelijk aangesloten bij de buurtcohesie, lange tafels en krukken om gezamenlijk aan te eten, en bij specifieke locaties en functies zoals de hellingbank op de kade langs de Zaan.

Opdrachtgever: gemeente Zaanstad

Project: ontwerp straatmeubilair voor de nieuwe wijk Vissershov

Uitvoerder: Jürgen Bey

Samenwerking met: gemeente en vooral de Adviescommissie Beeldende Kunst

Oplevering project: ontwerp november 2004

Rol provincie: partner als subsidiegever en kwaliteitsbewaker

Invalshoek: leefbaarheid en eigen identiteit Vissershov

Nieuw Oosteinde Aalsmeer

De gemeente Aalsmeer had slechts een zeer klein budget voor het opstellen van het Beeldende Kunstplan Nieuw Oosteinde. Door de provinciale subsidie kon er een kwaliteitsverdieping plaatsvinden. Ook is er een wervende publicatie samengesteld, waarmee andere partijen financieel konden worden geïnteresseerd. Dat is gelukt, projectontwikkelaar GEM is ingestapt.

In de nieuwbouwwijken worden landjes ontwikkeld als referentie naar het historische landschap. De dorpse gezelligheid is heel belangrijk, zeker in een nieuwe wijk. Het moet karakter geven aan het nieuwe dorp en de bewoners uitnodigen tot onderling contact.

Opdrachtgever: gemeente Aalsmeer

Project: Beeldende Kunstplan Nieuw Oosteinde Aalsmeer

Uitvoerder: Marja de Boer Lichtveld

Samenwerking met: SVP architectuur en stedenbouw

Oplevering: 2004

Rol provincie: kwaliteitsbewaker, partner als subsidiegever

Invalshoek: integratie beeldende kunst en stadsontwikkeling, kwaliteitsverhoging door hulp provincie

Opdrachtgever: Grond Exploitatie Maatschappij Aalsmeer

Project: meervoudige schetsontwerpen voor deelprojecten 'de gouden draad', 'het stenen hart' en 'de landjes', onderdeel van het masterplan Kunst in Nieuw Oosteinde

Uitvoerder: dertien kunstenaars in totaal

Samenwerking met: bewoners en klankbordgroep

Oplevering project: najaar 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: verbinding oud en nieuw, historie Aalsmeer en polder, dorpse gezelligheid als identiteit voor het nieuwe dorp

Opdrachtgever: Stichting Beeldende Kunst Noord-Kennemerland/Kunstuitleen Alkmaar

Project: kunst-hekwerk op plein

Uitvoerder: Anna Mul

Samenwerking met: gemeente Alkmaar en gemeentelijke diensten

Oplevering project: najaar 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: vergroting uitstraling en levendigheid 'kunstplein'

Plein Alkmaar

Het plein waaraan het Amsterdamse School onderkomen van de SBK en kunstuitleen is gelegen, wordt gebruikt voor allerlei culturele activiteiten.

Herinrichting was daarom noodzakelijk, even als een hek dat de openbare ruimte van het plein afscheidt.

Een gewoon hek zou afbreuk doen aan de sfeer die het plein moet uitstralen, daarom werkt Anna Mul aan een hek dat aansluit bij haar beeldjes die de weg wijzen naar SBK en kunstuitleen.

Opdrachtgever: DRO Amsterdam

Project: verkenning toekomst van het cultuurhistorische gebied rond de Amstel in samenwerking met bewoners, eigenaren, gebruikers en bestuurders, vier visies en ontwerpen voor dit gebied

Uitvoerder: De Stad bv, Fleur Gieben Stad en Mens

Samenwerking met: gemeenten Abcoude, Amstelveen, De Ronde Venen, Ouderamstel, Uithoorn en Amsterdam

Oplevering project: zomer 2004

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: studie naar de mogelijkheden om op basis van cultuurhistorische waarden en huidige ontwikkelingen een nieuwe identiteit te formuleren

Toekomst Amstelland

Het gebied rond de Amstel kenmerkt zich door cultuurhistorische waarden. Maar de moderne ontwikkelingen zoals het netwerk dat groeit tussen de Amsterdamse Zuid-as, Amstelveen, Schiphol en Almere nopen tot bezinning op een nieuwe identiteit. Het is een typisch voorbeeld van herdefiniëring van stad en land. Dat vraagt om een breed en creatief draagvlak. Vier kunstenaars hebben de opdracht gekregen een visie te ontwikkelen. De voorstellen van de kunstenaars zouden deel uitmaken van het projectplan. De groslijst van het projectplan was echter al besloten voordat de kunstenaars hun voorstellen gereed hadden. De beloofde invloed van kunst is daardoor niet tot stand gekomen.

Geniedijk Haarlemmermeer

In de Haarlemmermeerpolder is de Stelling van Amsterdam in verstedelijkt gebied komen te liggen. Toch is de Geniedijk herkenbaar in het landschap aanwezig, ook bij de doorsnijding van Hoofddorp. Door de ligging van de forten en batterijen aan de buitenkant van de Geniedijk is het verschil tussen de te verdedigen binnenzijde en daarbuiten goed te zien. Er staan nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen rond de Geniedijk-oost op stapel; met dit project wordt geprobeerd deze ingrepen met behoud van de grote cultuurhistorische waarden mogelijk te maken.

Opdrachtgever: provincie Noord-Holland

Project: maken beeldkwaliteitplan en ontwerp voor omgeving Geniedijk-oost, onderdeel van de Stelling van Amsterdam

Uitvoerder: Atelier Rijksbouwmeester en Bureau Tinker, gemeente Haarlemmermeer, Rijkswaterstaat, provincie

Samenwerking met: Rijksdienst voor de monumentenzorg, belangenverenigingen

Oplevering project: december 2005

Rol provincie: initiatiefnemer, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: cultuurhistorische waarden Geniedijk behouden, versterken en inpassen in de ruimtelijke ontwikkelingen

Egelshoek Heiloo

De nieuwbouwwijk Egelshoek heeft een uniek, duurzaam watersysteem.

Het oppervlaktewater wordt via molgoten – een soort wadi's en een ondergronds buizensysteem – naar de vijver afgevoerd. De gemeente wil de betekenis van dit systeem voor de buurt en bewoners als nog verhelderen. Na een presentatie en selectie wordt een van de kunstenaars gevraagd hiervoor een schetsontwerp te maken.

Opdrachtgever: gemeente Heiloo

Project: schetsontwerp voor betekenis van het watersysteem

Uitvoerder: vier kunstenaars doen een presentatie voor bewoners waarna een definitieve keuze voor één wordt gemaakt

Samenwerking met: gemeente en gemeentelijke diensten, bureau Alle Hosper

Oplevering project: voorjaar/zomer 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: sociaal en milieubewust, via kunst het unieke watersysteem in de wijk zichtbaar maken

Duinpark Den Helder

Het is onzeker of het ontwerp van de kunstenaar voor onder meer drie bruggen, parkmeubilair, hekwerk, een toren en een muziektent ooit zal worden uitgevoerd. Het bedrag waarover wordt gesproken is te hoog voor de provincie en daarmee onacceptabel.

Opdrachtgever: woningstichting Den Helder

Project: onderzoek en ontwerp herinrichting Delta- en Kennedypark tot nieuw Duinpark

Uitvoerder: R.W. van de Wint

Samenwerking met: gemeente Den Helder

Oplevering project: onzeker

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: invulling van het nieuw gecreëerde woonpark aan de rand van Nieuw Den Helder

Bangert/Oosterpolder Hoorn

Opdrachtgever: gemeente Hoorn

Project: coördinatie geïntegreerde projecten beeldende kunst en vormgeving in de nieuwe locatie Bangert/Oosterpolder, zes schetsontwerpen van beeldende kunstenaars en ontwerpers

Uitvoerder: Hans Mantje en anderen

Samenwerking met: gemeente en gemeentelijke diensten, projectteam Bangert/Oosterpolder, bureau VHP, marktpartijen

Oplevering project: is uitgesteld vanwege opschuiven planning van de wijk

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: beeldende kunstplan aanhechten bij stedenbouwkundig plan, architectuur en inrichting openbare ruimte

Op basis van het plan dat beeldend kunstenaar Hans Mantje in een eerder stadium maakte voor de nieuwbouwlocatie Bangert/Oosterpolder worden schetsontwerpen gemaakt voor de concrete invulling. Dit gebeurt onder regie van de coördinerend kunstenaar. Het gaat hierbij om kunsttoepassingen die aansluiten bij de architectonische inrichting. Daarom neemt Mantje deel aan de projectgroepen voor de verschillende bouwfasen en het overleg met de architecten. Zo kan hij vroegtijdig mogelijkheden voor kunsttoepassingen signaleren; de uitvoering daarvan loopt mee in het bouwproces.

A8 Koog aan de Zaan

Opdrachtgever: gemeente Zaanstad

Project: A8ernA, verbinding en verbetering twee delen Koog

Uitvoerder: NL Architects, Arie van den Berg, dichter-schrijver, Horst Rickels, musicus en maker van installaties beeld en geluid, Marc Ruygok, beeldhouwer

Samenwerking met: gemeente en gemeentelijke diensten, Rijkswaterstaat, NL Architects, bewoners en ondernemers, groep jongeren

Oplevering project: winter 2005

Rol provincie: partner als subsidiegever, kwaliteitsbewaker

Invalshoek: de eenheid herstellen en verbetering kwaliteit van het hele gebied

De A8 doorsnijdt het woongebied van Koog aan de Zaan. Deels is deze weg op kolommen gebouwd waardoor daaronder een soort niemandsgebied is ontstaan. Bovendien is de relatie tussen de zeventiende-eeuwse kerk aan de ene en het tegenoverliggende raadhuis aan de andere kant verstoord. De gemeente wil dit gebied meer tot een eenheid smeden en de kwaliteit verbeteren. De drie kunstenaars hebben een team gevormd met NL Architects. Hun ontwerp gaat uit van vier roestvrijstalen tekstkolommen die de geschiedenis van Koog verwoorden. Die vormen het verbindend element tussen het oude raadhuis en de kerk. Als reusachtige lampionnen beschijnen de kolommen de ruimte onder de snelweg. Dit wordt aangevuld met 'Zaan Zang' een waterwerk annex speeltoes en klok, dat onder meer geluiden van de Zaan weergeeft. Deze fontein reflecteert ook het van bovenvallende licht.

Foto- en illustratieverantwoording

Omslag	illustratie A8ernA, NL Architects
Omslag	foto Han Goan Lim
Pag. 11, 16, 17 en 18	illustraties en foto's Paul de kort
Pag. 14, 19, 20 en 23	illustratie Ronald Rietveld bureau B+B
Pag. 25, 28	illustratie Dienst Landelijk Gebied, Haarlem
Pag. 26, 27, 28, 29, 31, 33	foto's en illustratie Han Goan Lim
Pag. 35, 36, 39	foto's Gerco de Ruijter
Pag. 40, 41	illustratie bron: Actuele hoogte bestand Nederland© RWS-AGI Cartografie: Ben Bom, provincie Noord-Holland
Pag. 46, 47	illustraties Q.S. Serafijn
Pag. 50, 51	foto's Schiphol Real Estate
Pag. 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63	foto's Ida van der Lee
Pag. 66, 68, 71	illustratie gemeente Heerhugowaard, DRFTWD Office Associates
Pag. 73, 74, 75	illustraties en foto Paul de Kort
Pag. 76	illustratie Buro Adrichem
Pag. 77, 78, 79	illustraties Maurer United Architects
Pag. 80, 81, 82	illustraties Iris Le Rütte
Pag. 84	foto Bureau Venhuizen
Pag. 85	illustraties Lilian Roosenboom
Pag. 87, 88	illustratie Bureau Venhuizen
Pag. 89	illustratie NL Architects
Pag. 91	foto OKRA landschapsarchitecten
Pag. 92	foto de Gevestigde Orde
Pag. 96	illustratie Anna Mul
Pag. 99	illustratie NL Architects

Colofon

Uitgave

Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Provinciehuis, Dreef 3
2012 HR Haarlem

Interviews, tekst, redactie en samenstelling

Anne-Marie Plasschaert, journalistiek schrijver

Eindverantwoordelijk

Maarten van Wesemael, projectleider culturele planologie

Fotografie

Zie fotoverantwoording

Grafische verzorging

Provincie Noord-Holland
MediaProductie

Papier

Hello matt, houtvrij MC

Oplage

1.200 exemplaren

Haarlem, juni 2005